

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXIII.

HUNGARIA
SZEGED
2005

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA
TOMUS CXXIII.

HUNGARIA
SZEGED
2005

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztő bizottság:

DR. GAÁL ENDRE, DR. MAKK FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. J. NAGY LÁSZLÓ, DR. PÁNDI LAJOS, DR. TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ,
DR. ZIMONYI ISTVÁN

Redegit:

DR. LÁSZLÓ MARJANUCZ

Szerkesztette:

DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ

Seriem publicationum edendam curat:

DR. ENDRE GAÁL

Műszaki szerkesztő:

DR. GAÁL ENDRE

MIKLÓS PÉTER

A KATOLIKUS EGYHÁZ SZEGEDEN 1848/49-BEN

Bevezetés

A csanádi egyházmegye plébániáinak történetét és a papok életének 1848/49-es eseményeit Szentkláray Jenő¹, Kováts Sándor², Juhász Kálmán³ és Varsányi Péter István⁴ írásai vizsgálták. A csanádi püspöki címet 1848/49-ben két híres, nemzeti gondolkodású reformer politikus-főpap viselte: Lonovics József és Horváth Mihály. Lonovics Józsefet 1848. június 25-én V. Ferdinánd császár és király egri érsekké nevezte ki, s helyébe Horváth Mihálynak adományozta a csanádi püspöki méltóságot, aki később a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. A pápa egyik kinevezést sem erősítette meg.⁵ Mindkét főpásztor sokat volt távol egyházmegyéjétől, ezért püspöki helynököket neveztek ki. Fábry Ignác címzetes püspök 1831 januárja és 1848 augusztusa között, Róka József kanonok 1848. augusztus 27-től látta el a vikáriusi teendőket. A csanádi egyházmegye azonban 1848 októberének végén, novemberének elején – Temesvár osztrák bevétele miatt – kettészakadt. A császáriak által megszállt területet Fábry Ignác⁶ irányította Temesvárról, a magyar

---

¹ SZENTKLÁRAY JENŐ: A csanád-egyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1898. 92–100.

² KOVÁTS SÁNDOR: A csanádi papnevelde története. Temesvár, 1908. 357–371.

³ JUHÁSZ KÁLMÁN: A csanádi egyházmegye 1848/49-ben. Sajtó alá rendezte LOTZ ANTAL. In: *Blazovich László* (szerk.): Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 21. köt. Szeged, 1994. 63–77.

⁴ VARSÁNYI PÉTER ISTVÁN: „Szívük legtisztább sugallata szerint.” Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. *Szeged*, 1998. 3. sz. 38–43.

⁵ HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Budapest, 1934.; KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Veszprém, 1929.; MÁRKI SÁNDOR: Horváth Mihály. Budapest, 1917.

⁶ Dr. Fábry Ignác 1792-ben született, 1815-ben szentelték pappá. 1843-tól a csanádi székeskáptalan olvasókanonokja (lector), később püspöki címet nyert (electus episcopus Bosonensis). 1852-ben kassai megyéspüspökké nevezték ki. 1867. június 27-én hunyt el.

kormány ellenőrizte részt pedig Róka József⁷ kormányozta Makóról, a püspök nyári rezidenciájáról. Róka megszervezte a székeskáptalant is: a környékbeli plébánosokból és teológiai tanárokból. Utóbbiaknak nem sok dolguk akadt, ugyanis a papnövendékek nagy része honvédnek állt. A szabadságharc bukása után a püspökség területi egysége helyreállt. A helynök Fábry Ignác lett, Róka Józsefet pedig a máriaradnai ferences rendházban tartották házi őrizetben.

Szegeden 1848-ban négy római katolikus plébánia működött. A legrégebbi a Szeged-palánki (másnéven: Szeged-belvárosi) volt, amelyet 1199-ben alapítottak, s eredetileg a kalocsai érsekség joghatósága alatt állt, majd az esztergomi főegyházmegyéhez tartozónak tekintették – az egész várossal együtt. 1776 óta a csanádi püspökség része. Az alsóvárosi és a felsővárosi plébániákat 1789-ben hozták létre, vezetésükkel a városrész templomát fönntartó és mellette kolostort működtető szerzetesrendeket bízták meg – Alsóvároson a szalvatoriánus provinciához tartozó ferenceseket, Felsővároson a minoritákat. 1805-ben alapították meg a szeged-rókusi plébániát, az akkori külvárosban élők lelki ellátására. Mind a négy plébánia kegyura Szeged városa volt, így a plébánosi javadalomra is a városi előjáróság jelölte a lelkészt. Ezért a 19. században gyakori volt, hogy tehetős szegedi polgár(család)ok – például a Dobók, Pálffy, Ivánkovitsok, Kremingerek – saját fiaiknak, rokonaiknak igyekeztek a nagyjövedelmű papi státuszokat megszerezni.

Dolgozatunkban az egyházat – szemben a modern vallástudomány és ekkológiológia definíciójával – a lehető legszűkebben értelmezzük: a püspöki intézményhez szorosan kötődő hierarchikus – területi elven szerveződő – személyi és intézményi struktúráként. Ebből következik, hogy a plébánia intézménye és a klerikus személye voltak vizsgáltunk tárgyai (a vallásos, hitbuzgalmi egyesületek és kongregációk, az oktatási intézmények nem). Így tanulmányunk a szegedi katolikus plébániák történetéből és az ott tevékenykedő lelkészek életrajzából próbál meg bemutatni egy szeletet: az 1848/49-es forradalom és szabadságharc napjait.

Szeged-Palánk

Az középkori eredetű Dömötör templom lelkésze, Kreminger Antal (neve Kreminger alakban is előfordul) 1804-ben született Szegeden. 1826-ban szentelte pappá Kőszeghy László püspök Temesvárott, ahol 1828-tól a szeminárium dogma-pole-

---

⁷ Róka József 1790-ben született, 1811-ben szentelték fel. 1816-tól makói plébános, 1830-tól szentszéki ülnök volt. 1843-ban kanonoki rangot szerzett, 1848/49-ben Horváth Mihály helyett kormányozta a csanádi egyházmegyét. 1858-ban halt meg.

mika, majd – 1831-től – egyháztörténet-kanonjog tanára lett. 1835-ben a város közgyűlése Szeged-Palánk (a Szent Dömötör templom) plébánosává választotta, ettől az évtől a szegedi alesperesi tisztelet is ellátta. Működését népszerűtlen intézkedésekkel kezdte. 1835-ben beszüntette a közkedvelt pásztorünnepet, a dömötörözést. 1837-től pedig német nyelvű prédikáció helyett magyar nyelvű igehirdetést tartott. A neves szegedi néprajzkutató, Bálint Sándor írta róla, hogy „már a jozefinizmus rideg-ségében nevelkedett.”⁸

1840-ben a püspök a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett csöpöfői prépostság címzetes prépostjává nevezte ki. 1843-tól szentszéki ülnökként, 1851-től Szeged iskolái és tanítóképzője fölötti püspöki biztосként tevékenykedett. 1885. február 5-én hunyt el. Hamvai a belvárosi temetőben nyugszanak. Kreminger Antal ellentmondásos alakja Szeged történetének. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc napjaiban konzervativizmusa és forradalomellenessége miatt a város egyik legtámadottabb figurája volt, ugyanakkor tudása és tapasztalata révén élete végéig bizonyos tekintélynek örvendett.

A palánki plébános ellen 1849 áprilisában valóságos mozgalom indult. A korábban is népszerűtlen papról azt a hírt terjesztették, hogy megtagadta egy gyermek eltemetését; azzal az indokkal, hogy apja a király ellen harcol Földváry Sándor gerillái közt.⁹ Nem tudni, a történet igaz volt-e vagy sem, az azonban tény, hogy Batthyány Kázmér kormánybiztos fölmentette állásából és vizsgálatot indított a prépost ellen, ezzel próbálva a botrányt és a népharagot csillapítani.

Nyílt-rendelet¹⁰

A szegedi városi hatóságnak ezennel meghagyatik, hogy Kreminger Antal prépost és belvárosi plébános urat ki a hivatásának a haza jelen vész állapotjában mint kötelessége lett volna, semmi módon meg nem felelt, a népet a jelen körülmények között nem oktatta, sem nem világosította fel, szóval, közönségesen ösmert szelleménél fogva, jelen állomásának további vitelére értelmetlen, hivatalától felfüggesztvén, helyette pártfogói jogánál fogva más érdemes egyént válasszon.

Szegeden April hó 26-kán 1849.

Gr. BATTHYÁNY KÁZMÉR
országos biztos

⁸ PÉTER LÁSZLÓ: Az utolsó dömötörözés. In: Szőregi délutánok. Budapest, 1994. 73–74.

⁹ FARKAS JÓZSEF (szerk.): Szeged története. 2. köt. Szeged, 1985. 782–783.

¹⁰ REIZNER JÁNOS: A régi Szeged. 1. köt. Szeged, 1884. 287.

Kreminger nem nyugodott bele eltávolításába, ezért Nyílt Válasz címmel¹¹ reagált az őt ért támadásokra, amelyben felsorolta a kormány szolgálatában szerzett – állítólagos – érdemeit. Írását az újonnan indult helyi újság, a *Szegedi Hírlap* hasábjain akarta közzétenni, ezt azonban a szerkesztők – Szabó Mihály és Havi Mihály – nem tették lehetővé. Megírták viszont – gunyoros hangnemben – jókívánságukat Kremingernek – akit „egyszerűen hivatalától megfosztottak” neveznek, hogy „Isten éltesse, sőt lelke mélyéből engesztelje ki”.¹²

Védőiratában kiemelte, hogy az 1848. október 15-i – több, mint hatvan áldozatot követelő – szegedi és szőregi szerbellenes pogrom áldozatainak emlékére naponta imaórát tartott egyházában, a Dömötör templomban. „A haza jelen vész állapotjában, a mibe megbizattam, az ország gyűlése, vagy kormánya, a városi hatóság vagy a püspök rendeletei által, azt mindég egész készséggel nem csak hirdettem, de meg is magyaráztam úgy, mint isten azt értenem és felfognom engedte és mint csekély szónoki tehetségemből kitelt. Két zászlót is szenteltem, a 6-kat és a 8-kat a honért lobogókat. Utóbbit Márczius 15-kén a szent-rókus, az elsőt Augustus 4-kén 1848-ben a palánki szentegyházakban, és ha ekkor mondott pár szavaimra a honvédek felbuzdultak – mint ezt nékem igaz örömemre az akkori őrnagy Szabó Zsigmond s tisztikara szóval és levélben, a 8-dik zászlóalj parancsnoka pedig szinte tisztikarával szóval a helyszínen kinyilatkoztatták – istené a dicsőség, nem enyim. Még 1848-dik év Julius 29-kén, tán legelső a hazában, a szegedi egyházakban közajátosságot egyházi imákkal rendeltem vásár- és ünnepnapokra, mit később az October 15-ki iszonyatosság után – ezt szó nélkül nem hagyva – naponkéntire változtattam.”¹³

„Vádloimat ismerni kívánnám – írta Kreminger –, s az ellenemi tanuknak szemökbe nézve szeretnék, s erre jogomat az igazságos kormánynál és a nemes grófnál fenntartom és követelem: mielőtt papi javadalmamtól bucsut vennék, vagy attól megfosztatnám.”¹⁴ E védőíratra Nyáry Ferenc, a liberális meggyőződéséről híres rókus, lelkész Nyílt Felvilágosítás című röpiratában válaszolt, amelyben élesen bírálta és sértően támadta a prépostot.

Szeged város közgyűlése, kegyúri jogával élve, 1849. május 21-én a palánki plébániát be nem töltöttnek nyilvánította, majd Szabados József teológiai tanárt választotta lelkésznek. Az ügyben a makói püspöki rezidenciában tevékenykedő Róka

---

¹¹ LOVÁSZI JÓZSEFNÉ: „Szegednek népe.” Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Somogyi-könyvtárban. *Szeged*, 1998. 3. sz. 33–35.

¹² *Szegedi Hírlap*, 2. sz. 1849. május 2.

¹³ REIZNER JÁNOS: I. m. 288.

¹⁴ REIZNER JÁNOS: I. m. 289–290.

József kanonok, csanádi vikárius vizsgálatot rendelt el 1849 júniusában. Kreminger helyzetének áttekintésével Horváth Mihály apátfalvi lelkészt, Major János (csanád)-palotai plébánost és Oltványi Pál püspöki titkárt bízta meg.¹⁵ Horváth Mihály csanádi püspök, vallás- és közoktatásügyi miniszter júliusban újabb bizottságot jelölt ki a vizsgálatra, mivel – mint írta – „a Csanád megyei Szentszék által hozzám felterjesztett irományokból az tűnvn ki, hogy ezen ügy, az eddigi tárgyalás által még annyira nem világosított föl, hogy annak alapján nevezett lelkész bűnös vagy büntelen volt kimondathattatnék.”¹⁶

Végül Horváth Mihály püspök visszahelyezte hivatalába Kreminger Antalt és erélyesen bírálta a város kegyúri politikáját. Ekkor Szeged vezetősége a kormányzóelnökhöz fordult, ám a minden szinten kellemetlen kérdést Kossuth sem tudta megoldani. Kreminger két hónapos gyógyfürdőkezelésre utazott Budára. Csak 1849 augusztusában tért vissza és foglalta el plébánosi állását, de a szabadságharc bukása miatt a város vezetősége már nem tiltakozott ellene.¹⁷

Szeged-Alsóváros és Szeged-Felsőváros

Assisi Szent Ferenc 1209-ben alapított rendjének tagjai már a 13. században megjelentek Szegeden. Alsóvárosi rendházuk az 1450-es években épült, Havi Boldogasszonynak ajánlott templomuk 1503-ra készült el. Szegeden az obszerváns (szalvatoriánus, 1897 után kapisztránus) ferenceseken kívül a középkorban a mariánus ferenceseknek is volt kolostora, mégpedig a Palánkban. A 13. században emelt épület – amelyben négy rendtartományi gyűlést is tartottak (1329, 1471, 1481, 1536) – a török időkben elnéptelenedett és elpusztult.

Szent Ferenc családjának (ferencesek, minoriták, kapucinusok) két ága tevékenykedett a 19. századi városban. 1. Az alsóvárosi ferencesek – a nép ajkán: cseribarátok – a török időkben is biztosították a Délvidék lelki ellátását. A csanádi főpapi székhelytől (Temesvár) távol lévő csanádi püspökök 1525 és 1701 között többször is általános helynökké nevezték ki a szegedi kolostor gvárdiánját (előjáróját, népnyelvünkön gárgyánját). 2. A minorita rend 1726. április 24-én kapott engedélyt a

---

¹⁵ Csongrád Megyei Levéltár. Szeged város tanácsának iratai. (CSML SZVTI) 998/1849. június 18.

¹⁶ CSML SZVTI 1378/1849. július 17.

¹⁷ REIZNER JÁNOS: Szeged története. 2. köt. Szeged, 1899. 153–155.

megtelepedésre a városi tanácstól. Ma is álló fölsővárosi kolostoruk és Szent Miklós tiszteletére emelt templomuk 1767-re készült el Lechner Vencel tervei alapján.¹⁸

A Batthyány-kormány 1848 májusában tízezer fős önkéntes reguláris hadsereg fölállítását határozta el. A korhatár tizennyolc év volt, s vagyoni helyzettől függetlenül mindenki beléphetett. Szeged a Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes, Torontál vármegyei, valamint az aradi, gyulai és nagyvárad újoncok gyülekezési helye volt. A toborzást Osztróvszky József és Rengey Ferdinánd országgyűlési követek vezették. Mészáros Lázár miniszter 1848. június 5-én értesítette a város vezetését, hogy az összeírást ezer fő összegyűltéig folytassák. A 3. zászlóalj 1018 – a Nagyváradról késve érkezőkkel együtt 1146 – főből állt, akik közül 150 fő volt szegedi. A honvédek között nagyszámú értelmiségit találunk (mérnök, orvos, ügyvéd és egyéb honorácior-foglalkozások, valamint a főgimnázium idősebb növendékei), de a többség – az országos arányoknak megfelelően – céhlegény, iparossegéd, szegényparaszt, napszámos, zsellér.¹⁹

Az összeírás után mindenki saját lakóhelyén maradt, de a gyülekezés idején a nagyszámú honvéd Szegedre érkezett. A város biztosította a honvédek felszerelését, fölkészítését: élelmet, szállást, orvosokat, valamint ruházatot (ing, gaty, kalap, csizma), fegyvert (puska, kasza) és kiképzést. Az elhelyezés és az ellátás nagy anyagi megterhelést jelentett: az alsóvárosi ferences kolostorban, a fölsővárosi minorita rendházban és magánlakásoknál szállásolták el őket. Az önkéntesek azonban hangozkodtak, dorbézoltak, viselkedésükkel zavarták a szerzeteseket.

Ezért Gaál Damascen házfőnök, a fölsővárosi „Minorita atyák elnöke” 1848. június 6-án így írt a városi tanácsnak: „Mélyen érezvén egy honfinak azon legszentebb tartozását, mely szerint, ha hazánk, édes közanyánk segítségünkre szorul, mindnyájan, tehetségünk szerint rajta segíteni s így tartozásunkat leróni kötelességünk. Ezen szempontból indulva ki, a tekintetes polgármester úrnak, május 31. kegyes fel szólítására, legnagyobb készséggel általadám kolostorunknak nagyobb részét laktanýául az önkénteseknek. De az is való, hogy a tapasztalás a legjobb mester; mert most tapasztalom, hogy ily önkényöket követő, rendet nem ismerő egyénekkal, kik estvétől reggelig, reggeltől estvéig korhelykednek, fütyülve, ugrálva, kurjongva ki s bejárnak, magába vonultan élni kötelezett szerzeteseknek, különben is, plébánia körül lelki dolgokkal foglalkozóknak, lakni a legterheesebb feladat.”²⁰

---

¹⁸ Bővebben: BALINT SÁNDOR: Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom. Budapest, 1983.; PÉTER LÁSZLÓ: Szegedi ferencesek. A Somogyi-könyvtár kiadványai 33. Szeged, 1991.

¹⁹ SZÁNTÓ IMRE: Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmányok Csongrád megye történetéből. 11. köt. Szeged, 1987. 51–57.

²⁰ CSML SZVTI 2546/1848. június 6.

A minorita előljáró javasolta, hogy a honvédek egy részét az alsóvárosi rendházban helyezték el. Így a zsúfoltság is megszűnne, és a másik szerzetesi közösség is kivenné részét a honvédség szervezésének háttér munkájából: „minthogy kolostorunk szűkebb, hogy 2–300 egyént befogadhasson; méltóztassanak az alsó városi kolostorba egy részét rendelni a rendes katonaságnak, vagy önkénteseknek; mert tapasztalás bizonyítja, hogy a kő is jobban áll rendberakva, mint tömegbe hányva.”²¹ A katonák egy része át is költözött Alsóvárosra, amint az a következő levélből is kiderül.

Győrffy Eduárd (Ede) alsóvárosi gyárdián 1848. június 26-én írt levelet – a később kassai főpásztorként tevékenykedő – Fábry Ignác címzetes püspöknek, a csanádi püspök általános helynökének. A szerzetesi előljáró – aki 1847 és 1853 között töltötte be tisztségét – arra kérte a helynököt, hogy a pappá szentelt, kápláni éveiket töltő ferencesek maradhassanak továbbra is segédlelkési állomáshelyükön, a kolostor nagyobb része ugyanis a honvédek számára (szálláshelyként, illetve kórház gyanánt) van fönntartva. A Bébán, Pádén és Csanádpalotán szolgáló ferenceseket a rendházban nem lehetne elhelyezni. Az iratból megtudjuk, hogy a szerzetesek számára nyolc szoba áll rendelkezésre. Az épület többi része ugyan üres – a honvédek már a délvidéki táborban voltak –, de a városi tanács a használat jogát fönntartja. A szegedi vezetőség előrelátó volt, mert később a sebesültek jelentős részét – csaknem felét – a ferencesek kolostorában helyezték el.

*Méltóságos Fő Tisztelendő Püspök, 's Püspöki Helyettes
Úr! Legkegyesebb Uram!*²²

Minthogy a' körülmények súlya reánk nehezülvén Zárdánk kétharmada lakhato részét katonalakul átengedni kellett, mely az Önkénytesek határvidék felé szállítása után jelenleg ugyan üres, hanem a' Tanács annak további használhatását feltartja: ezért nem maradván az Atyák részére nyolcz szobánál több, valamint három héttel előbb a' lakszüke miatt a' szerzetes egyének nagy részét tetemes költséggel más Zárdáinkba általszállítani kénytelenítettem. Úgy a' jövő esztendőre is, ha a dolgok jelen folyama marad, nyolcz atyánál többet be nem fogadhat; sőt ha a' Bébán, Pádén és Palotán káplánkodó három szerzetes Társaknak, ha hazaszorulnának időn kívül sem adhat lakhelyet. Ugyan azért a' Ház költségei megkémélése és az Atyák üdön kívüli alkalmatlan változtatása elhárítása végett bátorkodom Méltóságodat alázatosan megkérni: a' helyzet mostohaságát tekintve kegyeskednék az említett három Segéd

²¹ Uo.

²² Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. (SZCSPL EVRI) Szeged-Alsóváros, 15. sz.

folytonos kint káplánkodhatásáról Zárdánkat jövő esztendőre vagy biztosítani, vagy ha nem szükségesek, jövő változásunk üdejében elbocsájtani, és ez eránt bölcs határozatát vélem tudatni, hogy a közlő káptalanunkban, mely Galgoczon 23ik Juliusban tartatik; azt a' Főbb Elöljárósággal közölven, a' Szegedi Zárdára nézve mint Méltóságod legjobb akarata szentesítsék; mint a Szerzetes Ház a' terheltetéstől felmentessék. Ki egyéb eránt midőn magamat méltóságod mély kegyeibe ajánlom felszentelt kezeit csokolván vagyok

Méltóságodnak

alázatos Segédpapja
GYÖRFFY EDUÁRD s. k.
Alsó Városi Guardián

Szegeden, 26ik Jun. 848.

Az Óbecsére, a szerb fölkelők ellen induló katonák számára fontos volt az egészségügyi ellátás biztosítása. Ezért honvédorvosokat neveztek ki a 3. zászlóalj mellé. A délvidéki harcok azonban áldozatokat követeltek, így a sebesültek és járványtól szenvedők elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Az alsóvárosi kolostor 290 beteget tudott fogadni. „Orvosi bizonyítvány szerint a Felső városi Minorita zárdába 208, Alsó városi Barátok zárdájába 290, és a katonai kórházba 110, összesen 608 beteg bőven elfér. A hatóság már gondoskodott ágyakról, és jelenleg mintegy 300 készen van, és ahhoz való ágyi eszközök is készíttetnek...”²³ 1848. június végére városi (rókusi) kórház, a minorita és a ferences zárdá szűknek bizonyult, ezért a piaristák rendházát és iskolájának egy részét is kórházzá kellett alakítani. „Az Ó Becsei táborozásnál betegedettek avagy sebesültek számára szolgálendő elégséges kórházroli gondoskodás felsőbbileg meghagyatván; mi, valamint már a tisztelendő minorita és Ferenc szerzetbeli zárdáját kórházzá alakítottuk, úgy a tisztelendő ájtatos rend lakhelyének és a gimnáziumi iskoláknak kórházakká leendő átfordítását munkálatba vettük...”²⁴

Jegő Ézsiás ferences szerzetes hosszú élete során többször is volt az alsóvárosi kolostor lakója. 1821 és 1849 között előbb latin, majd 1835 után magyar nyelven naplót vezetett, amelyet a szegedi Csongrád Megyei Levéltár őriz. A szöveget Sávai János adta közre 1992-ben.

Jegő Ézsiás 1804. január 4-én született Gyöngyösön. József bátyja, Ignác és Alajos öccse szintén a papi pályát választotta. 1821-ben kezdte meg a noviciátust Szécsényben. Filozófiai tanulmányokat Gyöngyösön és Kecskeméten folytatott. Teológiai stúdiumait 1825 szeptemberétől Szegeden végezte. Első prédikációját 1827. szeptember 9-én (Mária neve napján) mondta Alsóvároson, a következőt október

---

²³ CSML SZVTI 2717/1848. június 23.

²⁴ Uo.

7-én Szőregen. Scitovszky János – későbbi esztergomi érsek, hercegprímás – 1828. június 13-án (Páduai Szent Antal ünnepén) szentelte pappá Rozsnyón. Szerzetesi éveit, papi szolgálatát Kecskeméten, Szolnokon, Vácott, Jászberényben, Gyöngyösön töltötte.

1881. augusztus 3-án költözött Kecskemétről Szegedre. „Kérdemesült” szónokként, aranymisés papként több szentbeszédet mondott: 1881. szeptember 3-án Zöldfásnál, 18-án Csorván, 1882. március 8-án és 27-én Földeákon prédikált. Halálának időpontja további kutatást igényel, neve az alsóvárosi halotti anyakönyvben nem szerepel. Lehetséges, hogy azonos a Bálint Sándor könyvében szereplő Tegó Izaiással, aki a 19. század közepén részt vett a piarista Csaplár Benedek népköltészeti gyűjtőtevékenységében.²⁵

Jegő Ézsaiás naplójában több Szeged története számára érdekes följegyzést tett (pl. leírta az 1827. júniusi nagy palánki tűzvészt). 1848/49-ben a váci ferences rendház lakója volt. 1848-ban a következőket írta a váci nemzetőrök délvidéki harcokban való részvételéről. „A Váczi Nemzet őrseregéből August hó 7-kén lementek Ráczok ellen 150-en visszajöttek September 10-kén, anélkül, hogy csak egy is veszett volna közülök, de nem is csoda, mert a' veszélynek, mint kiki tudja vagy nem mentek neki, vagy elszaladtak ha álgýú golyót vettek észre, mit nem csak ők hanem más magyarok is gyakorlottak. Legalábbis az akkori újságokban úgy áll.”²⁶ Az utóbbi mondatból látszik, hogy rendszeresen figyelemmel követte a sajtót. Az újságírás és újságolvasás föllendülése az 1830-as évekre tehető. A forradalom és szabadságharc idején – a hivatalos kormánylap (*Közlöny*) mellett – a *Pesti Hírlap*, a *Kossuth Hírlapja* és a *Márczius Tizenötödike* volt a meghatározó orgánus. A katolikus egyház álláspontjának, a klerikusok vitáinak a Somogyi Károly, majd Danielik János szerkesztésében megjelenő *Religio és Nevelés* biztosított fórumot. Szegeden 1848/49-ben a heti két-három alkalommal kiadott *Szegedi Hírlap* és *Tiszavidéki Újság* tudósította az országos és helyi közéleti eseményekről, hírekről az érdeklődőket.

A ferences barát – valószínűleg az egykori állomáshelyéhez való közelség miatt – figyelemmel kísérte a délvidéki szerb fölkelők elleni harci eseményeket is. Tudósít Újvidék, Szenttamás és Verbász leégéséről. Ezt más egyházi és világi források is megerősítik. A legtöbb Szegedtől délre fekvő, észak-bánsági község (pl. Béba, Gyála, Ráckeresztúr, Deszk, Újszentiván, Térvár) a láng martalékvá vált. Gyakran a magyarok égették föl a visszafoglalt települést – főleg, ha ott jelentős szerb kolónia élt.

---

²⁵ BÁLINT SÁNDOR: i. m. 62.

²⁶ JEGŐ ÉZSAIÁS: Én itt maradtam... Közéteszi: *Sávai János*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 4. köt. Budapest, 1992. 206.

„A Ráczok egész Bánátot el akarják foglalni, s a' római sánczokból se ki se be nem mennek. Itt ekkor Szt. Tamást, Uj Vidéket, Verpáczt és a mellettek fekvő helységeket mind felégették részéről a' Ráczok, részéről a' magyarok...”²⁷

Győrffy Eduárd szegedi gvárdián idézett levelében említi a ferencesek 16. századi alapítású Legszentebb Üdvözítőről nevezett rendtartományának (Provincia Ss. Salvatoris) 1848. július 23-i, Galgócon tartott káptalanját (gyűlését). Az eseményről Jegó páter is megemlékezett. „Szerzetesi Káptalan az idén 23. Juliusban tartatott Galgóczon. Tartományi Elnök Főtiszteletű Károsi Simon lett. Egyébiránt én ismét itt maradtam Vácson vicarius és Nagyböjti szónok.”²⁸ Följegyezte az Országos Honvédelmi Bizottmány (amelyet a római kor triumvirátusaihoz hasonlított) 1848. október 8-i átalakítását. „October elején a' Nemzet már ismét azon állapotodott meg hogy az ország három Fő Személyzetű kormány által igazgattassék, melly terhes ügyvitelével Kossuth Lajos, Nyári Pál és Madarász L. Fő Urakat bízta meg az ország. És így ujra divatba jött a' régi római Triumviratus.”²⁹

Jegó Ézsaiás naplója elsősorban a ferences rend, illetve Vác története iránt érdeklődőknek kínál érdekességeket. Talán a néhány idézett sor messzire vitt az alsóvárosi kolostor forradalom és szabadságharc alatti históriájától. De megismerhettük, hogy hogyan értelmezte egy egyszerű ferences szerzetes 1848/49-ben a körülötte zajló politikai és társadalmi változásokat.

Szeged-Rókus

A Szeged-rókusai római katolikus plébánia történetét – a későbbi Szeged-belvárosi apátplébános és címzetes sebenicoi püspök – Jászai Géza dolgozta föl 1905-ben megjelent művében.³⁰ Szeged város Rókus városrészében 1849-ben plébános váltásra került sor. A radikális alsópapsághoz tartozó Nyáry Ferenc 1849 augusztusának első napjaiban – amikor az osztrák csapatok bevonultak Szegedre – elmenekült a városból, s a plébánia ellátatlan maradt. A liberális meggyőződéséről híres, közkedvelt Nyáry helyébe Cziráky János császári biztos Szűcs Antal egykori kisteleki plébánost nevezte ki. Az alábbiakban a két lelkész életútját, valamint 1848/49-es szerepét, tevékenységét tekintjük át.

---

²⁷ Uo.

²⁸ JEGO ÉZSAIÁS: I. m. 207.

²⁹ Uo.

³⁰ JÁSZAI GÉZA: A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia 100 éves története. 1805–1905. Szeged, 1905.

Nyáry Ferenc (neve Nyári formában is előfordul) 1799. július 31-én született Szegeden, Nyáry Antal és Zombory Erzsébet voltak a szülei. Középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte, majd Temesvárott hallgatott teológiát. 1822. augusztus 22-én szentelte pappá Kőszeghy László csanádi püspök. Pécskán, Apátfalván, majd Szeged-Rókuson szolgált káplánként. Szeged város tanácsa – mint kegyúr – 1833. október 18-án választotta meg rókusi plébánossá. Állomáshelyét 1833. november 13-án foglalta el, ünnepélyesen 1834 áprilisában iktatták be. Később Csongrád és Csanád vármegye táblabírójává is megválasztották. Liberális politikai álláspontja és magyarságszeretete miatt általános tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett.

Móricz Zsigmond Rózsa Sándor összevonja a szemöldökét című regényében megemlíttette Nyáry Ferencet – igaz, alsóvárosi plébánosként. „...Nyáry Ferenc plébános mindennap elmondta könyörgését Kossuth Lajosért, az új Megváltóért.”

Szűcs Antal (nevét Szűts alakban is olvashatjuk a korabeli iratokban) 1803. június 11-én született Szegeden. Édesapja Szűcs Antal, édesanyja Pesti Katalin volt. Teológiát és filozófiát Vácott, majd Temesvárott tanult. Kőszeghy püspök 1826. szeptember 1-jén szentelte fel Makón. 1828-ig a makói püspöki palota káplánjaként tevékenykedett. Segédlelkész volt Csanádpalotán. Temesvárott, Pécskán, Nagyjécsán, Eleken, majd Szegeden, a palánki plébánián. 1829-ben jogtudományi szigorlatot tett. 1835 októberétől kisteleki plébánosként szolgált, tisztségébe Kreminger Antal esperes iktatta be 1836. február 14-én. Kisteleken nem volt népszerű, sem a kegyúrral, sem a hívekkel nem találta meg a közös hangot. Az ellentét odáig fajult, hogy 1847 novemberében a plébániaépületet felgyújtották. 1848 áprilisában kisteleki állásáról lemondott mondván, hogy „a szilaj kisteleki nép közt személyem és vagyonom veszélyeztetése nélkül hivataloskodnom nem lehet.”³¹ 1848 augusztusában Cziráky császári biztos a rókusi plébánia vezetésével bízta meg. Ezt a püspöki helynök 1848 októberében megerősítette, s előbb megbízott, majd helyettes esperesnek nevezte ki. Szűcs Antalt Rókuson sem kedvelték. 1863. október 20-án halt meg Szegeden.

A szegedi katolikus papok nagy része lelkesedett a forradalmi és nemzeti eszmékért, vezetőjük Nyáry Ferenc volt. A radikális papság egyik legjelentősebb bázisa a csanádi egyházmegye volt, főleg Makó és térsége. A liberális lelkészek követelték például az egyházi szervezet (püspök és esperes választása) demokratizálását, a ma-

---

³¹ SZCSPL EVRI Kistelek, 23. sz.

gyar liturgikus nyelv bevezetését, a papi nőtlenség eltörlését.³² A csanádi egyházmegye és Magyarai Alajos, Hegedűs Pál, valamint – a Szeged melletti, de a váci püspökséghez tartozó – Dorozsma segédlelkésze, Szabó Richárd kitűnt radikalizmusával.³³ Nézeteiket nyomtatásban is megjelentették. Nyáry Ferenc és a szegedi lelkészek kiálltak a magyar függetlenség és szabadság ügye mellett „a szószékről az igazság evangéliumát hirdetvén, s némelly jelesebb eseményeket a hirlapokból felolvastván; miért is a köznép nem győzi eléggé magasztalni.”³⁴ Nyáry Ferenc – az egyházi előírások ellenére – bajuszt, szakállt növesztett, részt vett a nemzetőrség gyakorlatain, s Kossuth nevét minden nap a mise után nyilvános imába foglalta. Szeged város közgyűlése jegyzőkönyvében olvashatjuk: „A lelkészeknek legszentebb hivatásuk a népet hazánk zaklatott állapotában a körülményekről népszerűen felvilágosítani, s a haza mentésére intézett kormányrendeletek minél pontosabb teljesítésére hathatósan felhívni, áldozatra és tetterre buzdítani.”³⁵

A konzervatív gondolkodású, népszerűtlen Kreminger Antal prépost, palánki plébános eltávolítására 1848 decembere és 1849 áprilisa között többször kísérletet tettek, végül 1849 májusában a plébániáját megürültnek nyilvánította Batthyány Kázmér kormánybiztos. Kreminger az őt ért támadásokra Nyílt Válasz című – főntebb már idézett – röpiratban reagált, felsorolva a magyar kormány és szabadság szolgálatában szerzett érdemeit. Erre azonban Nyáry Ferenc a Nyílt Felvilágosítás című röpirattal válaszolt, amelyben élesen bírálta és sértően támadta Kreminger prépostot.

Nyáry Ferenc szülei, Nyáry Antal és Zombori Erzsébet 1843. november 29-én készítették el végrendeletüket. Vagyonukat gyermekeik között osztották föl. Örökölt tőlük József, Ferenc, Mihály fiúk, valamint Rozália – férje Aigner Ferdinánd (magyarított nevén: Rengey Nándor), Szeged egyik országgyűlési követe –, Erzsébet (a kanizsai Fehér János hitvese) és Anna (Daro József neje). A testamentumot a szegedi tanács 1849. április 16-án bontotta föl. „Minek utána tökéletesen tudnánk azt, hogy Tiszt. Nyáry Ferencz fiunknak mostani állását atyai, s anyai szeretetünk szülte mérték feletti költségeink eszközlötték, úgy más részről is kellőképpen meg győződve

³² ZAKAR PÉTER: Forradalom az egyházban? A radikális papság 1848/49-ben. In: *Sarnyai Csaba Máté* (szerk.): Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon. 1848–1918. ME-TEM Könyvek 29. Budapest, 2001. 53–62.

³³ ZAKAR PÉTER: Isten, haza, szabadság. Szabó Richárd kiskundorozsmai segédlelkész 1848/49-ben. In: *Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Zakar Péter* (szerk.): Katonák, polgárok, papok 1848/49-ben. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 12. Szeged, 1999. 19–31.

³⁴ *Kossuth Hírlapja*, 152. sz. 1848. december 24.

³⁵ Idézi: SZÁNTÓ IMRE: I. m. 104–105.

vagyunk, hogy most említett fiunknak a földöni jó léte alapját kétségen kívül megvetettük légyen oly annyira, hogy ő ezen tuli földi javak meg szerzése nélkül is boldog lehet. – Mégis atyai szeretetünk nagyobb bizonyításául nékie hagyjuk a homokon fekvő Iván féle 50 út, ugy mellette a Sánta féle 100 út szőlőnket – oly feltétel alatt, hogy ezen szőlőket sem eladni, sem adóságokkal terhelni szabadságában nem leszen – sőt azon esetre, ha ezen szőlőknek kellő gondját nem viselné, s munkáltatását elhanyagolná (mint hogy ezen szőlőnket ugysis József fiunkra, vagy annak törvényes maradékaira kívánjuk átszállítani) bírói megintés után, még életében is József fiunk birtokába vehesse minden per parvar nélkül. – Ezen felül ugyancsak Ferencz fiunknak azon 100 hold silány homokból, melyet a Ns Várostól mostanában vettünk T. Aigner Ferdinánd vöm szomszédsága felől. Harmincz holdat oly formán nyerjen örökségére, hogy ezt is eladni, vagy adósággal megterhelni nem lehet – holta után pedig ezen földek Rozália leányunk, s ennek örököseire szálljanak s maradjanak.”³⁶

1849. március 15-én, a forradalom évfordulóján a rókusi templom mögött, a Mars téren volt ünnepi mise, amelyen Szabados József mondott szentbeszédet. A beszéd Körösi József költségén, Grün János nyomdájában jelent meg. Szabados a magyar nemzet nagyságát, a szabadság, a keresztény vallás fontosságát részletezte. „Egy nemzet van Európának közepén, amelyet Isten mint választott népet hozott ki hajdan Ásiának kebeléből, hogy a szabadságnak az elnyomók ellen egykor oszlopa, fenntartója legyen. E nemzet a szabadságharczot most vívja életre-halálra. S e nemzetnek annyi népek közt nincs rokona, nincs testvére! Idegenek közt van, egyedül áll, egyedül küzd szabadságáért, mellytől meg akarják őt fosztani. – E nemzet a magyar.” A szónok a magyarok (nemessége) ellenállási joga (az 1222-es Aranybulla záradéka) alapján buzdította híveit a polgári vívmányok védelmére. „A magyarok martius-előtti alkotmánya bizonyára nagy szolgálatot tett a nemzetnek; annak szárnyai alatt tartotta fen ősi szabadságát, annak szárnyai alatt erősödött annyi veszély közt, s oly sok viszály után is annyira, hogy a polgárosult nemzetek közt illő helyet foglalhasson el. De valamint egyrésről a nemzetnek szabadságát eléggé nem biztosította, úgy másrésről a világ körülöttünk nagyot haladván, céljának többé meg nem felelt.”

Szabados József hangsúlyozta az áprilisi törvények jelentőségét, az egyenlő, igazságosságon és közteherviselésen alapuló magyar társadalom kiépítésének fontosságát. Hirdette a népfőlség elvét, és az állami vezetők céljául a köznép boldogságának elérését jelölte meg. „Tudjátok: hogy a nemzet a martiusi törvényekkel először: csak régi

---

³⁶ CSML SZVTI 577/1849. április 16.

szabadságát biztosítja; ehhez pedig, mióta e nemzet áll, mindig joga volt; – másodszor: a különféle néposztályok közt álló válaszfalat lerontván a népet az alkotmány sáncaiba vette, s ez által jólétének alapját téve le. A népek boldogsága, jóléte a fő-cél, melyre a kormányzóknak és királyoknak törekedniök kell; mihelyt törekvésüknek más cél van kitűzve, bűnt követnek el, bűnt a nép ellen, mellytől, s mellynek boldogsága végett nyerték hatalmukat.”

Fölsimerte a bécsi udvar nemzetiségi politikáját, amely a magyar kormány ellen uszította az ország területén élő nemzetiségeket. A korra jellemző, hogy Szabados csak a magyart nevezi nemzetnek, a többi népfajnak. „Felbujtogatta az országban lakó népfajokat a magyar ellen, s föllázadt ellenünk horvát, rác, oláh, kiket azelőtt testvéreinkként öleltünk.” A beszéd zárása a szegedi polgárok buzdítása volt, a szerb fölkelők elleni februári győzelem fölidézése. „S ti földieim, Szegednek népe! Ti kiérdemeltétek a haza tisztelgését, becsülését, szeretetét. Ősi dicsőségték babér-koszorújába új lombot tűztetek. Meg fogja emlegetni a rabló csorda, mikor merete megtámadni Szeged városát, ősi tűzhelyeteket. Ez évi Február 11-ke felejthetetlen dicsőségű nap lesz még a legkésőbb unokák előtt is.”

Alig két hónappal később a rókusi templomban is misét és könyörgést tartottak az orosz intervenció elleni harc sikeréért. A magyar kormány és a püspöki kar kereszties háborút hirdetett ellenük. 1849. május 31-én Rókuson Korompay (Krum) Antal mondott beszédet, aki 1849 augusztusában, a fegyverletétel idején világosi plébános volt. (Szövegét szintén Grün János betűivel nyomták.) Kemény hangon bírálta a Habsburgokat, akiket a magyarság elnyomóinak, romlott erkölcsű zsarnokoknak nevezett. Áttekintette a magyar szabadságmozgalmak háromszáz évét. Különös a katolikus paptól, hogy az 1674-i pozsonyi vérbíróságot és Caraffa eperjesi mérszárlását is sérelemként idézi. Ezek ugyanis a protestantizmus fölszámolását (és a protestánsok vagyonának megszerzését) célozták meg, a katolikus egyház támogatásával. A 17. századtól a magyar nemzeti (függetlenségi) mozgalom szorosan összekapcsolódott a protestáns emancipációs törekvésekkel. Elsősorban a református egyház állt ki a magyar nemzeti tudat, hagyományok mellett, mert az evangélikus hívek nagy része német, illetve szlovák nemzetiségű volt. A katolikus (fölső) klérus köztudottan aulikus beállítottságú volt.

Az osztrák önkényuralom elnyomásának példájaként a szónok II. Rákóczi Ferenc, Martinovics Ignác és a börtönt megjárt Kossuth Lajos sorsát említette. A dinasztia azonban a bécsi, itáliai, cseh és magyar forradalmakból, sőt a trónfosztásból sem tanult. „Azonban az erkölcsi romlottság mélyebb gyökereket vert már zsarnokaink eltompult szívében, hogy sem e súlyos csapás által kiábrándulhattak volna, sőt inkább még fertelmesebb gabszagra vetemülvén az éjszakai zsarnokokhoz folyamodtak segítségért, s a népjogok megvetésével muszka vad zsoldosokkal törekszenek hazánkat

elárasztani, hogy az eddig férfiasan védelmezett nemzeti létünk mellett még ősapáink hagyományozta szent vallásunkat s a lelkiösmeret szabadságát is semmisíthessék.” Ezután hosszasan sorolta az ortodox oroszok vallási türelmetlenségének példáit: föllépésüket a lengyel római katolikusok, az ukrán és litván görög katolikusok, a balti (német) evangélikusok ellen. Az egyesült görög katolikus egyházakat ellehetetlenítették, vagyonuktól megfosztották, végül visszakényszerítették a moszkvai pátriárka joghatósága alá.

Korompay Antal is a szegediek buzdításával fejezte be beszédét. „Szeged buzgó népe! Híven adám elő nemzetünk háromszázados viszontagságait s szenvedéseit, előterjesztém a veszélyt, mely újolag számunkra koholtatott, a kötelességeket, melyek annak elhárítására felszólítanak, s az eszközöket, melyek célra vezethetnek.” Édes véreim! Bajnok ősapáitok elhamvadt csontjaira hívlak fel benneteket, ne legyetek késedelmesek a védelem megragadásában, ne talán a veszély órája készületlen találjon. Az ügy szent és igazságos; Isten oltalmazónk és paizsunk. Ha szent vallásunk, nemzeti életünk, szabadságunk, elporlott őseink szent hamvai drágák előttetek, nem nézhettek egykedvűen azon orkán elébe, mely ezred-éves létet villámcsapásaival örök, de örök időre porrá zúzand. Ha akartok, győzhettek. Zászlótok a kereszt, mely a poklok kapuín is diadalmaskodott.”

1849 augusztusának első napjaiban – a magyar kormánnyal együtt – Nyáry Ferenc és káplánja, Szűcs János is elhagyta Szegedet. Makón Róka József helynöknek jelentette, hogy állomáshelyét kénytelen volt elhagyni, s a rókusi hívek lelki ellátásával Magyar Ferenc egri egyházmegyei papot bízta meg. Magyar Ferencnek a püspöki hivatal megadta a joghatóságot, s ezzel a plébániát ideiglenes betöltötte. Nyáry néhány nappal később, 1849. augusztus 18-án kolerában meghalt.

1849. augusztus 2-án délután megjelent Szegeden Cziráky János, a IV. császári hadtest hadbiztosa, egy nappal később pedig Haynau tábornok, a magyarországi osztrák hadsereg parancsnoka. Cziráky a város polgármesterévé Wöber Györgyöt, Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává pedig Temesváry István, volt csongrádi első alispánt nevezte ki. 1849. augusztus 5-én vívták a szőregi csatát, amelyben a magyar főerő döntő vereséget szenvedett a császáriaktól. Gróf Cziráky János a hadsereggel együtt távozott a városból, s helyébe Haynau 1849. augusztus 13-án – a világosi fegyverletétel napján – Gyulai Gaál Eduárdot nevezte ki a szegedi polgári kerület főbiztosává. A kerület Csanád, Csongrád és Békés vármegyékből, valamint Szeged városából állt.

Cziráky 1849. augusztus 5-én, Temesváry István javaslatára Szűcs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki.³⁷ A gond az volt, hogy Nyáry törvényesen megbízta maga helyett Magyar Ferencet a lelkészi szolgálat elvégzésével. Magyarról azonban nincs adatunk, valószínűleg elhagyta Szegedet, legkésőbb 1849 augusztusa közepén. Szűcsöt kinevezték ugyan – Szeged város patrónusi jogainál fogva –, de az egyházmegyei hatóság a rendeletet nem erősítette meg. Ezért Szűcs Antal augusztus 19-én, a városi tanács pedig augusztus 22-én kérte Fábry Ignác püspöki helynököt a hivatalos megbízás kiadására. Fábry már 1849. augusztus 18-án, 133. számú rendeletével megadta Szűcsnek a joghatóságot és az ideiglenes kinevezést, valamint megbízta szegedi esperesi teendők ellátásával, Kreminger Antal távollétében. Nyáry Ferenc halálával azonban a rókusi plébánia – törvényesen is – megüresedett, s Fábry Ignác szeptember 6-án pályázatot hirdetett a lelkészi állás betöltésére, október 10-i határidővel. Pályázatot nyújtott be Szűcsön kívül Hubert József világi, Holczman Ignác nagylaki, Nyáry György mollyfalvi plénános, valamint Szűcs János pécskai segédlelkész.³⁸

Szeged város tanácsa és Temesváry István biztos Szűcs Antalt támogatta. A püspöki helynök 1849. október 31-én értesítette Szegedet, hogy Szűcs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki és számára a jurisdikciót megadta. 1849. december 2-án iktatta be ünnepélyesen hivatalába Kreminger Antal esperes. A szakirodalomban, Juhász Kálmán és Varsányi Péter István tanulmányaiban olvashatjuk, hogy Szűcs Antal ellen 1849-ben, a forradalom és szabadságharc alatti tevékenysége miatt eljárás indult, sőt be is börtönözték. Ez azonban nem igaz, s támogatói épp királyhűségéért jeltölték a rókusi plébániára. A városi tanács így írt a püspöki hivatalnak: „Méltányolván a folyamodónak 22. évek leforgása alatt tanúsított ernyedetlen buzgalmát, Urunk Királyunk, haza, 's az Egyház iránti tántoríthatatlan ragaszkodását, ugy a tudományos pályán, mint a nép felvilágosítása, 's megnyugtatósa körül a pártütés közben is kitüntetett érdemeit...”³⁹

Az 1848/49-es események plébánosváltást hoztak a rókusi katolikus híveknek. Két – emberi tulajdonságaiban, politikai nézeteiben – különböző egyéniség töltötte be a lelkészi tisztséget. Jásza Géza sorai Nyáry Ferencről: „...az 1848/49-ik évi időknek egy rokonszenves szegedi alakja, ki izzó magyar szívvel vett részt e

---

³⁷ SZCSPL EVRI Szeged-Rókus, 13. sz. (Ezen jelzet alatt számos – 1849 augusztusában és szeptemberében keletkezett – dokumentum található, amelyek Szűcs Antal plébánosi kinevezésével kapcsolatosak.)

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

mozgalmas idő minden szegedi küzdelmében.”⁴⁰ Ugyancsak a tudós rókusi plébános 1905-ös művében olvashatjuk Szűcs Antal jellemzését: „Szép tehetségekkel megáldott, eszes, képzett ember volt, ki tehetségei alapján nagyra lett volna hivatva, ámde egyrészt erőszakos természete, czivakodásra való hajlama és nyersesége, másrészt politikai állásfoglalása mindenki elidegenített személyétől.”⁴¹

Nyáry Ferenc a radikális papsághoz tartozott, aki az 1840-es években, valamint a forradalom és szabadságharc idején kiállt a magyarság és a nemzeti függetlenség mellett. Követelte az egyház liberális átszervezését, s ezzel a rókusi polgárok között nagy népszerűségere tett szert. 1849 augusztusában azonban menekülnie kellett állomáshelyéről. Utóda a konzervatív, aulikus, összeférhetetlen természetű Szűcs Antal lett, aki 1863-ban bekövetkezett haláláig vezette a rókusi plébániát. Szűcs Antal ideiglenes (1849 augusztus), majd végleges plébánosi kinevezése (1849 október) már a szegedi városi kormányzat neoabszolutista szellemű átszervezésének idejére esik.

Összegzés

Szeged lakossága a forradalom és szabadságharc napjaiban mozgalmas napokat élt meg. A város közelében több csatát vívtak, s Szeged a délvidéki hadszíntér legnagyobb katonai központja volt, ahol a beszállásolt katonák, a sebesültek és a nemzetiségi – szerb és román – fölkelők elől menekülő magyar ajkú bánátiak meghatározták a lakosság mindennapjait. 1849 júliusában pedig Szeged – a szabadságharc utolsó napjaiban – a kormány és az országgyűlés székhelyeként rövid ideig a független Magyarország központja, fővárosa lett.

Az áprilisi törvények becikkelyezése, az első felelős kormány megalakulása, később az önvédelmi harc és a függetlenség kimondása természetesen hatott a klérus tagjaira is. Szegeden a katolikus lelkészek között találunk haladó nemzeti liberálisokat (Nyáry Ferenc) és schwarzgelb konzervatívokat (Kreminger Antal, Szűcs Antal) is. Megfigyelhetjük az állam beavatkozását az egyház igazgatási ügyeibe a két világi papok vezetése alatt álló plébánián. A konzervatív Kremingert Batthyány Kázmér kormánybiztos, a liberális Nyáryt pedig Cziráky János császári biztos távolította el. A két gróf eljárása – bár politikailag indokolható – sértette a katolikus egyház érdekeit és – éppen a korszakban nagy jelentőséget és új értelmet nyerő – autonómiáját.

---

⁴⁰ JÁSZAI GÉZA: I. m. 94.

⁴¹ JÁSZAI GÉZA: I. m. 345.

Természetesen egy esperes vagy plébános félreállítása nem okozhatott problémát az újjászerveződő Habsburg igazgatásnak, hiszen Ferenc József császár Hám János esztergomi érsektől is visszakérte kinevezési okmányait, hogy a hercegprímási széket – a Buda osztrák elfoglalását pásztorlevélben (1849. január 20.) üdvözlő – Scitovszky Jánosnak adhassa.

A világi papoknál szigorúbb regula szerint élő – lelkipásztorkodással és neveléssel foglalkozó – szegedi szerzetesek életét is átszabták az 1848/49-es események. A ferences, a minorita és a piarista rendházakban előbb katonákat és nemzetőröket, később sebesülteket és menekülteket helyeztek el. A piarista iskola és kolostor nagyobb növendékei és fiatal szerzetesei közül többen honvédnek, tábori lelkésznek álltak.

A csanádi püspöki székhely vakanciába került 1849-ben. A kinevezett – de a pápa által soha nem prekonizált, így be sem iktatott és föl sem szentelt – főpap, Horváth Mihály elhagyta az országot, ezzel megmenekülve a halálos ítélettől. A püspöki széket csak 1851-ben töltötte be az uralkodó a megbízható, aulikus Csajághy Sándorral, így az egyházmegye székvárosát nem véletlenül nevezték a 19. század második felében a kis Bécsnek.

The catholic church in Szeged in 1848/49

Population of Szeged in time of revolution and freedom fight lived animated days. Near the town fought battles and Szeged was the biggest military centre in theatre of operations in Banat area, where the billeted soldiers, the wounded and the hungarian refugees from Banat determined the days of people. The first responsible government (in March 1848), the freedom fight (since September 1848) and the declaration of independence (in April 1849) were important for clergymen in Szeged. In July 1849 – the last days of freedom fight – like the seat of parliament and government Szeged was the capital and political centre of free Hungary.

Szeged was the part of diocese Csanád. The bishop in Csanád was Mihály Horváth, the minister of religion and public education in Szemere-government (between May and August 1849). There were four catholic parishes in Szeged in 1848: Palánk (since 1199), Alsóváros (since 1789), Felsőváros (since 1789) and Rókus (since 1805). Between the catholic priests in Szeged we can find national liberals (Ferenc Nyáry in Rókus) and Habsburg-friend conservatives (Antal Kreminger in Palánk, Antal Szűcs in Rókus). The state tried interfere in affairs of church administering. The commissioners of Szeged (Kázmér Batthyány, later János Cziráky) transferred vicars (Antal Kreminger in April 1849 and Ferenc Nyáry in August 1849).

SZABÓ PÁL CSABA

KÖZSÉGI IGAZGATÁS ÉS ÖNKORMÁNYZATI AUTONÓMIA A KÉSŐ-DUALIZMUS KORI MAGYARORSZÁGON

„...a magyar állam mindeddig nem volt képes a mai közigazgatási szervezettel az országban rendet biztosítani, az egyéni fejlődés általános feltételeit létesíteni... nem növelte a magyar állam tekintélyét és hatalmát. Mert mennél több általános érdeket képes egy állam kielégíteni, annál jobban ragaszkodnak hozzá polgárai, annál nagyobb hatalma és tekintélye...nincs állam Európában, melyet saját keblében annyi tényező negálna, mint a magyar államot”¹

Grünwald Béla

A dualizmus kori magyar közigazgatási gyakorlatnak az egész korszakban a helyi igazgatási szintek (kis-és nagyközségek, puszták, külterületek, körjegyzőségek, járásek, járásbíróságok, helyi adóigazgatás, városkörnyék integrációja, rendezett tanácsú városok, választókerületek), de különösképpen a községi közigazgatás megújítása és modernizálása okozta a legtöbb nehézséget. A kérdéskör nyilvánvaló összefüggései az ország gazdasági, településszerkezeti, nemzetiségi adottságainak/fejlődésének egyensúlytalanságaival, törvényszerűen helyezte előtérbe, emelte ki és nagyította fel a helyi közigazgatás átalakításának lehetséges (valós és képzelt) politikai kockázatait s végső soron, ezen az alkotmányjogilag, demokratikus szempontból és igazgatásilag is kiemelkedően fontos területen az alapvető és szükséges reformok ebben a – Magyarország és a magyar államiság számára – sorsdöntő fél évszázadban nem valósultak meg.

„A kormány jól tudja hogy...az egészséges államélet alapjait és föltételeit az erős községi önkormányzatban kell keresni; ismeri azon követelményeket is, melyeket az államtudomány az erős községi önkormányzat fogalmához köt. De az adott viszonyok hatalma erősebb, mind az elméleté.

Érintetlen maradván a köztörvényhatóságok sajátos és páratlan autonómiájának lényege, alig lehetett ez idő szerint e községekre nézve egyebet tenni, mint meghagyva valamennyit a törvényhatósági kötelékben, codifikálni magát az életet.”

¹ GRÜNWARD BÉLA: Közigazgatásunk és a szabadság. Budapest, 1876. 13. o.

– fogalmazta meg a községi közigazgatási „antireform” egész korszakra érvényes kormányzati axiómáját már az első, 1871-es községi törvény miniszteri indoklása.² A helyi igazgatás talpkövet képező dualizmuskori polgári községi igazgatás így nem csupán a rendi Magyarország jobbágyigazgatásából nőtt ki, de annak számos elemét és némely részletében a feudális szabályozás logikáját is konzerválta jogalkotásában.

Az úrbéri rendezést követően – jórészt a régi községi gyakorlatot is törvényesítve, összefoglalva és rendszerezve – az 1836. évi IX. tc. foglalkozott legrészletesebben a községi közigazgatási szervezettel. A törvény szabályozta a bíró-és jegyzőválasztást, megszabta a költségvetés és számadás készítésének és felülvizsgálatának a szabályait, intézkedett a községi közvagyon nyilvános elidegenítésének kötelezettségéről s a községi pótdózás lehetőségéről. Felülvizsgáló és ellenőrző szervül a mindenkori földesúr hatóságát és az ő közvetítésével a vármegyét jelölte meg. A községi szükségletek fedezésére szolgáló adókievetés is természetesen a földesúri hatóság jóváhagyásával történhetett meg. A törvény megerősítette a földesúr bírójelölési jogát, de – megváltoztatva az egyébként sem egyöntetű korábbi gyakorlatot – a bíróválasztásban már nem az egész falu, hanem csak a „helységben vagy annak határában házat vagy egyéb fekvő javakat bíró” lakosok vehettek részt.

Gyökeres változást hozott a községi igazgatás terén is az 1848. évi törvényhozás s a jobbágybirtok felszabadulása a földesúri joghatóság alól. A földesúri hatalom megszűntével a község vált az önkormányzat egyedüli helyi szervévé önállóan és közvetlenül a vármegyei igazgatási szint alatt. Az 1848. évi XXIV. tc. 3. §-a szerint ideiglenesen a megyék intézkedtek és alkottak szabályrendeleteket az elsőbírósági hatóságú szervezettel nem rendelkező valamennyi községben. A községi önkormányzat támogatását célozta az 1848. évi XVI. tc. is, amely biztosította a községeknek a megyei közgyűléseken való részvételét.³

A forradalmat követően az 1849-es osztrák községi törvény hatályát Magyarországra nem terjesztették ki, 1851-ben a közigazgatási szervezet megújításának csupán az általános elveit rögzítette a törvényalkotó, a községi szervezet polgári viszonyrendszerének első magyarországi szabályozására 1859-ben került sor. Az 1859. április 24-én kibocsátott uralkodói pátenst nem csak az első a községi önállóságot biztosító jogszabály volt Magyarországon, hanem főbb vonásaiban alapját képezte a

² Képviselőházi Irományok 1869–1872. 5. kötet 198. o.

³ „...szavazattal birandnak a törvény által jogosítottakon kívül azok, kiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre utasítandnak.” 1848. évi XVI. tc. 1.§ b) Magyar Törvénytár 1836–1868. Budapest, 1896. 237. o.

községi háztartás és önkormányzati autonómia dualizmus kori későbbi szabályozásának is.⁴

A pátens a községi vagyonnak két alaptípusát különböztette meg, a község lakói által természetben birtokolt és élvezett vagyonelemeket s azokat, amelyeknek jövedelmei közvetlenül a községi pénztárba folytak be, illetve közvetlenül és konkrétan egyes kiadásokhoz voltak rendelve. A községnek és a községi intézményeknek az éves bevételekről és kiadásokról előirányzatot kellett összeállítaniuk, ott, ahol az egyes községrészek jogi különállásukat megőrizték, saját költségvetés készült, sőt egyedi, a községitől elkülönülő költségelőirányzatokba foglalták a kizárólag a község egyes társadalmi csoportjait szolgáló kiadásokat és bevételeket. Azokkal a községi feladatokkal kapcsolatosan, amelyeket a település saját vagyonából nem volt képes megvalósítani, kölcsön felvételére és különböző „kivetésekre” volt lehetőség.

A pátens négy alapvető községi szükségletet fedező kivetést ismert: a községi költékbe felvételt és a községi javakhoz való hozzáférést biztosító díjakat, a községi közmunkát, az egyenes és fogyasztási adókhoz kapcsolódó községi pótlékokat és az állam által igénybe nem vett egyéb adókat. A községi gazdálkodásról minden év végét követően két hónapon belül zárszámadás készült, az új számadási év előirányzatait pedig legkésőbb a költségvetési év kezdete előtt három hónappal kötelező volt összeállítani.

A költségvetés és zárszámadás felett a községi képviselőtestület határozott, azt a községi előjáróság terjesztette az állam által kinevezett járási hivatalnokok elé, akik a községi gazdálkodás felügyeletét is ellátták. A pátens a községfőnök (bíró) választását oly módon szabályozta, hogy a község által választott három jelölt közül a járási (állami) hatóság nevezte ki a községi előjárót és a választott községi esküdtek is csak hatósági megerősítéssel foglalhatták el tisztségüket. A pátens előírta községi képviselőtestületek felállítását is, amelyeknek felét az ingatlannal rendelkező községbeliek választották, másik felét a legtöbb adót fizetők kétharmadából nevezték ki.

Az 1859-es császári pátens azonban a gyakorlatban soha nem lépett hatályba, viszont a következő évben, az októberi diploma kibocsátását követően, a pátens rendelkezéseinek figyelmen kívül hagyásával, az ország legtöbb községében megtörténtek a tisztújítások, részben teljesen szabad választás alapján, részben az újonnan kinevezett szolgabírók kijelölése alapján.

1861-ben az abszolút kormányzás visszatérével a helytartótanács a kinevezési rendszer visszaállítása mellett, csupán kivételes esetekben engedte meg a község, illetve az érintett földesúri hatóság kijelölési jogának részleges érvényesülését.

---

⁴ A kérdéskör színvonalas összefoglalása: KÉRÉSZY ZOLTÁN: Községi közigazgatásunk alaptörvényének (1871:XVIII.t.c.) előzményei. Budapest, 1942.

Az egymás mellett élő, részben egymásnak ellentmondó jogi szabályozás azt eredményezte, hogy az 1860-as években a magyar községi önkormányzatiság a lehető legváltozatosabb formákban működött. A községek egy része az 1836-os törvény, mások az 1861-es helytartótanácsi rendelet alapján választották előjáróikat, néhány vármegye községeiben a kijelölés nélküli választás, vagy a vegyes rendszer dívott.⁵ Bonyolította a helyzetet, hogy tovább élt az ún. nemesi községeknek a közvetlenül a vármegyéhez kapcsolódó privilegizált önkormányzata és mind nagyobb tért foglaltak el a községi közigazgatási rendszeren kívül maradó, az uradalmak autonóm gazdálkodási-igazgatási formációját megteremtő és megőrző ún. puszták.⁶

Az alkotmányosság 1867-es helyreállítását követően ismét teljes körűen a vármegye felügyelte és határozta meg a községi önkormányzat terjedelmét. A korabeli országos szabályozás a legtöbb vármegyében Arad megye 1869-ben elfogadott községi szabályrendeletére épült. A szabályrendelet a községi bírák és előjárók megválasztásában választói jogot adott minden ténylegesen adót fizető községi lakosnak. A választásokat nyilvános szavazással, a szolgabírák elnöklete mellett tartották meg. A községi bizottmány (képviselőtestület) létszámát a szabályrendelet kettőezer lakosig tizenkét főben, kettőezres lakosság szám felett huszonnégy főben határozta meg.

Ilyen jogalkotásbeli előzmények után született meg a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. tc. és az azt részlegesen módosító 1886. évi XXII. tc., amely törvények lényegében meghatározták a községek alkotmányos helyzetét, a községi közigazgatás és helyi autonómia viszonyrendszerét egészen a történelmi Magyarország felbomlásáig. Az 1871-es községi törvény újra rögzítette, hogy az önkormányzatot a község lakossága képviselőtestülete által gyakorolja. Minden száz lakos után választhattak egy képviselőt s minden huszadik életévét betöltött községbeli szavazati joggal rendelkezett, feltéve, hogy saját vagyona, vagy jövedelme alapján föld-, ház-, vagy személyes kereseti adót fizetett legalább két éven keresztül. Megbízottjaik útján gyakorolhatták választójogukat azok, akik bár nem laktak a község területén, de az adott településen ingatlannal rendelkeztek. A község bíráját a képviselőtestület három jelöltje közül a községi választójoggal rendelkező községlakosok választották. A választási gyűlés vezetéséért, a rend fenntartásáért, az eredmény kihirdetéséért az illetékes szolgabíró felelt. A községi jegyzőt és a község többi tisztségviselőjét a képviselőtestület szabadon választotta. A községek között a törvény különbséget tett aszerint, hogy a törvény által ráruházott feladatokat saját erejükből is képesek voltak

⁵ BARTA LÁSZLÓ: A községjegyzői intézmény története. Budapest 1882. II. kötet 32. o.

⁶ A puszták és nemesi községek szerepéről: HORVÁTH ZOLTÁN: A községi önkormányzat és a parasztság. In: *Szabó István /szerk./: A parasztság a kapitalizmus korában 1848–1914.* Budapest, 1972. II. kötet 565–615. o.

teljesíteni (nagyközség), vagy ezt csak más községekkel szövetkezve tudták biztosítani (kisközség).

Az előírások szerint kisközségekben az elöljáróság a bíróból, a másodbíróból (törvénybíróból), legalább két tanácsbeliből (esküdtek) és a körjegyzőből állt, míg a nagyközségekben a bíró, a másodbíró, legalább négy tanácsbeli, a pénztárnok, a községi jegyző, a közgyám és ha volt ilyen állás rendszeresítve, a községi orvos alkotta az elöljáróságot. A községi elöljáróság igazságszolgáltatási funkciókkal is rendelkezett, amennyiben a bíróból, egy esküdttől és a jegyzőből álló grémium bizonyos ügyekben a községi lakosok személyes keresetére, alacsony értékhatáron belül, hatályos ítéleteket hozhatott, s azokat saját közegeivel azonnal végre is hajtotta.⁷

A hatályos községi törvényt az 1886. évi XXII. tc. két fontos ponton módosította: egyrészt a bírókijelölés jogát kivette a képviselőtestület kezéből, másrészt kitágította a községi önkormányzatba történő beavatkozási lehetőségeket. Ez utóbbit elsősorban az 1871 óta a községi gazdálkodásban ekkor már tömegesen jelentkező gyakorlati hiányosságokra hivatkozva hajtotta végre a kormányzat. Ahogy Tisza Kálmán belügyminiszterként a közigazgatási „be nem avatkozás szellemében” fogalmazott a törvény miniszteri indoklásában: „nem igényli e javaslat azt, hogy nagy elvi fontosságú reformnak tekintsek, célja csupán az, hogy a tapasztalat által kijelölt hézagok pótoltassanak s egyes határozmányok, melyek üdvös hatásúaknak nem bizonyultak, kiigazíttassanak és egyszersmind a későbbi törvények intézkedéseitől eltérő rendelkezések vagy kihagyatva megfelelőleg pótoltassanak, vagy pedig átalakíttassanak.”⁸

A községi közigazgatás szabályozásában az elmaradt reformok, a korszerűtlen jogelvi alapok és az állami működés kódolt hatékonytalansága, legerőteljesebben az igazgatási kényszerek és az önkormányzati autonómia ellentéteiben jelent meg. Az önkormányzati igényeknek és állami érdekeknek ezeket az éles ütközéseit a napi községi igazgatási gyakorlat hozta legtömegesebben a felszínre, gyakran a tényleges jogszabályi feltételeket meghaladva, figyelmen kívül hagyva, vagy erősen deformálva azokat. Egy – méretét, nemzetiségi viszonyait, gazdasági kihívásait tekintve – átlagos, késő-dualizmus kori magyar nagyközség, az északi határ közelében fekvő, Szepesszombat példáján, a következőkben sorra veszek ezen önkormányzati antinómiák közül néhányat.

Szepesszombat az ország egyik – történelmileg – legsűrűbb városhálózattal rendelkező vidékén található. Igaz ugyan, hogy e városi települések nagyobbik része, a 18–19. századi hagyományos kézműipar, és a Lengyelországba vezető északi keres-

⁷ KMETY KÁROLY: Magyar közigazgatási jog. Budapest, 1907. 769. o.

⁸ Képviselőházi Irományok 1884–87. IX. kötet 273. o.

kedelmi útvonalak hanyatlásával, fejlődésükben megtorpantak, városi jogukat jórészt elvesztették, a 19. század végére jelentőségük lokálissá szűkült, mégis önkormányzatukban, városi hagyományaikban, községi vagyonelemeikben őrizték a régi városi élet számos elemét. Szepesszombat ennek az urbanizált területnek a középpontjában, a Kárpát-medence talán legkoncentráltabb városias tengelyében, öt hajdani kiváltságolt város⁹ – Felka, Poprád, Matheócz, Strázsa, Szombathely – egyikeként, korábbi városi kiváltságait elveszítve, nagyközségi szervezetet tartott fenn. A nagyközségben három nemzetiség – a német, a magyar és a szlovák – dominált, a századfordulón viszonylagos számbeli és befolyási egyensúlyban.¹⁰ A jelentősebb szepesszombati községi ünnepségeken és közéleti eseményeken, a századfordulón a „Talpra magyar” és a „Himnusz” között, már szinte kivétel nélkül három nyelven – magyarul, németül és szlovákul – hangzottak el az ünnepi beszédek.¹¹ Bár a község tágabb környezetében akadtak nemzetiségi szempontból neurálgikus helyek,¹² Szepesszombaton nemzetiségi ügyekben nemigen akadt dolga a közigazgatásnak. Jellemző, hogy a szepesszombati jegyzőnek a megyei tanfelügyelőhöz írott jelentése szerint „a helybeli állami elemi népiskolában az összes tankötelesek magyar oktatásban részesülnek, de nincs is tudomásunk oly szülőről, aki nem óhajtaná gyermekeit magyar oktatásban részesíteni.”¹³ A községi bíró pedig alig titkolt büszkeséggel jelentette ki, hogy „a

⁹ A részletekről: SZEPESI N. VILMOS: Az ősi Szepesség. Budapest, é.n. és HALMOS ANDOR: Szepes vármegye földrajza. Lőcse, 1913. című munkák.

¹⁰ Jellemző, hogy az 1918-as impériumváltást követően, még két évig a magyar maradt a szepesszombati közgyűlés hivatalos nyelve, majd 1922-ig németül, ezt követően pedig szlovákul vezették a közgyűlési jegyzőkönyveket. Lásd Štátny Okresný Archív v Poprade-spišskej Sobote. Zápisnice Obecnéj Rady Spišska Sobota 1915–1919., 1920–1922. Az 1910-es népszámlálás szerint a községben 422-en vallották magukat szlovák, 319-en német, 228-an magyar és 8-an egyéb anyanyelvűnek. Štátny Okresný Archív v. Poprade-Spišskej Sobote. Obecný notársky úrad v Spišskej Sobota 735/1913.

¹¹ Többek között: Štátny Oblastný Archív v Levoča. Podžupan Prezidiálne 21/1906.

¹² Elsősorban a megye – egy tömbben szlovákok által lakott – északi részei számítottak nemzetiségi szempontból frekvenciát területtnek. Itt a szolgabírák például rendszeresen felkérték a helyi postahivatalokat, hogy kövessék figyelemmel a gyanús lakosok külső kapcsolatait. „Egész bizalommal felkérem sziveskedjék velem közölni, hogy Vojtassék felsőrépási plébános-helyettes címére milyen lapok érkeznek? Továbbá nem kap-e külföldről oly leveleket, melyek azon gyanu alatt állanak, hogy abban nyomtatványok vannak? Ugyancsak minősítendő oly küldemény ha Prágában, Ölmützben Moszkván, Szt.Péterváron, Bielitzen, Brünnben van feladva. Belföldi gyanus helyek: Rózsahegy, Szakolcza, Turócszentmárton, Bazin. Előre is köszönöm hazafias érdekből veendő közléseit. Görgey fszbiró.” Štátny Oblastný Archív v Levoča. Slúznovoky úrad v Levoci. 12/1910.

¹³ Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Zápisnice Obecnéj Rady Spišska Sobota 1895–1905. 707/1913.

helybeli tót szülők közt elégtelenség nincs, s itt különben sincs mit tartani tót mozgalomtól”¹⁴

Az önkormányzati autonómia érvényesülésében, Szepesszombaton is, a települések közjogi-közigazgatási kategóriáinak – sok tekintetben – önkényes kijelölése képezte az egyik legelső, legtöbbször visszatérő és adott esetben az egész települési fejlődést befolyásoló tényezőjét. A községi törvénynek ama meghatározása, mely szerint nagyközségek azok a települések, amelyek a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek, kisközségek pedig azok, amelyek mindezt csak más községekkel szövetkezve képesek teljesíteni, a gyakorlatban ugyanis nem a törvény intenciói szerint valósult meg. Hiszen a megfelelő jogszabályok által a községekre rótt iskolai, szegényügyi, egészségügyi teendőket kis- és nagyközség teljesen egyformán teljesítette, az ebből adódó terheket mindegyik településforma maga viselte. Különbség kizárólag abban állott, hogy az általános igazgatási teendőkre a nagyközség saját személyzetet – jegyzői hivatalt – tartott, a kisközségek meg erre a feladatra egymással szövetkeztek. A törvényalkalmazó – elsősorban a vármegyei törvényhatóságok – sorozatos kísérletei arra nézvést, hogy a nagyközségi jogáláshoz szükséges feltételeket kiterjesztőleg értelmezze, – elsősorban állandó népiskola, illetve községháza meglétét igényelve – nem vezetett sikerre. A belügyminisztérium többször, többféle formában megerősítette: „...minthogy az, hogy valamely község tulajdon községházzal bírjon, bár mennyire kívánatosnak tűnjék is fel, az 1886. évi XXII. t.-cikkben a nagyközség kriteriuma gyanánt előírva nincsen és különben is a kért intézkedés a dolog lényegén mit sem változtatna, mert a kisközség vagy nagyközség között csak az a különbség, hogy az előbbi közös jegyzőt tart egy más községgel, de községház tekintetében a kisközség, mint a nagyközség épp úgy saját erejűkre vannak utalva.”¹⁵ A törvény ráadásul nem zárta ki, hogy a községek egyéb ügyekben – közös orvos, közgyám, állatorvos alkalmazásával kapcsolatban – szövetkezzenek egymással, anélkül, hogy ennek következtében nagyközségi jellegüket elveszítették volna. Ezen túl, még a (közös) körjegyző sem az együttműködő települések közös tisztségviselőjeként lépett fel, hanem külön-külön állt jogviszonyban az érintett községekkel. Bár a közös jegyzőt a szövetkezett községek együtt ülésező képviselőtestületei választották meg, „még annak megállapítása sem tartozik a közös gyűlés hatáskörébe, hogy a jegyző melyik községben lakjék, hogy a szövetkezett községek mily mérvben járuljanak a közös kiadásokhoz, mert ezt az alispán állapítja meg.”¹⁶

¹⁴ Ugyanott 297/1907.

¹⁵ Közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyűjteménye. Budapest, 1895. Első kötet 612. o.

¹⁶ KRISZTICS SÁNDOR: Járási önkormányzat, községi szövetségek Poroszországban. *Városi Szemle* 1914. 187. o.

Növelte a nehézségeket, hogy a községi települések nagysága sem tette lehetővé az optimális közigazgatási feladatbeosztást. 1910-ben a magyar községek közel kétharmadában ezer lakosnál kevesebbet számoltak össze, még a nagyközségek közül is száznegyven ebbe a statisztikai kategóriába tartozott.¹⁷ Bár az egész korszakban a kisközségek száma folyamatosan csökkent, a nagyközségek, körjegyzőségek, közigazgatási járások száma növekedett, a kis lélekszámmal együtt járó gazdasági egyenlőség a községek számára mindvégig a legnagyobb kihívást jelentették.

A finanszírozási problémák majd minden községben megjelenő „presztízs” területe a képviselőtestület és a községi elöljáróság létszáma, a községi alkalmazottak száma és a számukra biztosított fizetések nagysága volt. A községi törvény ugyan a falu népességszámához arányította a községi képviselőtestületek létszámát és konkrét létszámhatárokat is megállapított (kisközségnél tíz-húsz, nagyközségnél húsz–negyven képviselőt), mégis eme törvényi határon belül, a gyakorlatban „a képviselőtestület tagjai számának megállapítása a község legsajátosabb önkormányzati hatáskörébe tartozván, ha ennek eszközlését a népesség számának lényeges megváltozása szükségessé teszi, a községi képviselőtestületnek áll jogában az iránt első fokban határozni...” – szövegezte a törvény a községi elöljáróság helyben hagyó belügyminiszteri állásfoglalását.¹⁸

A község, az elöljáróság létszámának a törvényileg kötelező feletti bővítésében, a községi alkalmazottak szabad felvételében, új állások rendszeresítésében nagyfokú autonómiát élvezett. A község által önkormányzati hatáskörben létesített állásokat a felügyelő törvényhatóság nem szüntethette meg,¹⁹ sőt egyetlen olyan községi határozat sem volt megsemmisíthető, „melyek a községi beligazgatás érdekeinek előmozdítását célozzák, a mennyiben a község oly vagyoni helyzetben van, hogy a határozat végrehajtásával járó kiadásokat pótlóan képes fedezni, s a határozat ellen az érdekelt adófizetők fel nem szólaltak...”²⁰ A községi önkormányzat egészen odáig terjedt, hogy adott esetben a községi törvényben előírt kötelezettségeket is képes volt felülmúlni. A belügyminisztérium szentesítette például azt a fennálló gyakorlatot, hogy abban az esetben, ha a község olyan állásokat létesített, amelyek a törvényben előírt esküdtek munkáját elvileg kiváltotta, az esküdtek törvényben meghatározott száma csökkenthető volt.²¹

Szepesszombaton a képviselőtestület létszáma a népességszámnak és a törvényi minimális létszámra vonatkozó előírásnak megfelelően húsz fővel alakult meg. 1913-

¹⁷ BUDAY LÁSZLÓ: Magyarország községeinek háztartása az 1908. évben. Budapest, 1913. 29. o.

¹⁸ KAMPIS JÁNOS: A községek önkormányzati igazgatásának összes szabályai. Budapest, 1909. 91. o.

¹⁹ Ugyanott 145–149. o.

²⁰ Közigazgatási elvi határozatok egyetemes gyűjteménye. Budapest, 1895. Első kötet 349–350. o.

²¹ KAMPIS JÁNOS: A községek önkormányzatának összes szabályai. Budapest, 1909. 146. o.

ban a tíz választott képviselő mellett, a tíz legtöbb adót fizető képviselő között, a helyi értelmiségi társadalmat reprezentálva, orvos, gyógyszerész, műépítész, járásbíró, ügyvéd, szeszfőző, kocsmáros, kereskedő, a helyi plébános és egy park tulajdonos volt található.²² A legtöbb adót fizetők közül a műépítész, a szeszfőző, a kereskedő és a kocsmáros saját adóalapjukkal, a többiek a törvényi előírások szerint kétszeres adóbeszámítás jogcímén váltak testületi tagokká. A községi előjáróságnak – szemben az egyértelmű törvényi intencióval – csupán hét tagja volt. A bíró, az albíró, a községi jegyző mellett a közgyám, a körorvos, a pénztárnok és egy építészeti és gazdasági felügyelő alkotta a szepesszombati községi előjáróságot. Az ellentmondást a község úgy oldotta fel, hogy az albíró és a közgyámat egyszerűen tanácsbelinek is kinevezve, a jogszabály által megszabott négy esküdt (tanácsbeli) formálisan megjelent az előjárók listáján.²³

Szepesszombatnak – hasonlóan a magyarországi községek nagyobbik részéhez – mind inkább a községi szervezetből adódó konstans költségek valamiféle csökkentése jelentette a legfőbb megoldandó feladatot. Szepesszombaton például a községi előjárók közül csak 1911-ben sikerült - kisebb képviselőtestületi viharok árán - kihagyni a községi ügyéshi állást. „...a községi ügyéshi állást teljesen feleslegesnek és a pótaóval megterhelt községre nézve indokolatlan megterhelésnek tartjuk, mert ezen állást községekre nézve a törvény elő nem írja, az ügyésznek nagyközségekben semminemű olyan állandó hatásköre nincs, hogy nélküle az előjáróság s főképen a községi jegyző az ügyeket ne volna képes ellátni, per esetén pedig – ami egy községnél ritkán fordul elő – bármely ügyvéd megbízható a község jogi képviseletével ügyvédi díjazás ellenében, anélkül hogy az illetőnek a községi szervezethez kellene tartoznia.” – érveltek a képviselőtestület tagjai. Ugyanekkor kísérelték meg a bírói fizetés csökkentését, arra hivatkozva, hogy „a bírói állás igen kevés teendővel van egybekötve s az inkább tiszteletbeli (bizalmi) állásnak tekintendő...annyival inkább mert...minden községi lakos külföldbeni bírság terhe alatt köteles a bírói állást elfogadni s így a község nem juthat abba a kellemetlen helyzetbe, hogy a bírói állás betöltetlen marad”²⁴, ám ez a kezdeményezés nem járt sikerrel.

Megfigyelhető és természetes törekvés, hogy a községek – így Szepesszombat is – azokat az igazgatási területeket igyekeztek megerősíteni, amelyek a község változó prioritásai közül a legdinamikusabban törtek előre. A községi közbiztonsági személyzet létszáma és anyagi megbecsülése, a 19. század második felétől, ezek között is első helyen szerepelt.

²² Štátný Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Obecný notársky úrad v Spišskej Sobote 899/1913.

²³ Ugyanott 720/1913.

²⁴ Mindkét idézet: Ugyanott 733/1911.

1912-ben jogerőre emelkedett Szepesszombat nagyközség szervezési szabályrendelete, mely az előjáráságon kívül községi bábát, községi rendőrőrmestert, községi hajdút (aki egyúttal harangozó és sírásó is volt), községi toronyőrt (aki szintén ellátta a harangozó és sírásói feladatokat) sorolt fel a fizetett községi alkalmazottak között.²⁵ A községi közgyűlési határozatok mindig különös gonddal foglalkoztak a közbiztonságot fenntartó alkalmazottakkal. 1896-ban a közgyűlés megállapította, hogy az eddigi járandóságért „jóraláló embert nem kapni” és a szükséges fizetés emelésén és a ruházaton túl a városi őrmester „lakást és fát is kapjon”.²⁶ A szepesszombati városi őrmester „az itteni állami elemi népiskola- és óvodában az iskolaszolgai teendőket is végezni és az iskolai udvarban létesített iskolaszolgai lakásban ellakni köteles.”²⁷ A toronyőrnek a „toronyórát rendesen (hetenként kétszer) személyesen felhúzni, a szerkezetet szükség szerint olajozni, tisztán tartani s az órát igazítani s netalán apróbb s általa végezhető javításokat eszközölni kötelessége”²⁸ mindemellett „különösen a toronyőr gondoskodni tartozik, hogy valamely hozzátartozója mindég a tornyon őrködjék, ha ő vagy felesége ebben akadályozva volna.”²⁹

A valódi községi közbiztonsági vészhelyzetet jelentő katonai beszállásolások idejére, „a lakosság és a birtok fokozottabb őrzéséért” az éjjeli örökön és a rendőrökön kívül – nem csak Szepesszombaton – megszervezték a polgárőrséget, ahol is „minden helybeli privát lakóház után különbség nélkül féléljenként 1–1 felnőtt férfi őr gyanánt kiállítandó az illető háztulajdonos által és az ő saját költségére... az éjjeli őrség olyképp szervezendő, hogy éjfél előtt vagyis este 8–12-ig négy ember és éjfél után, vagyis 12–4-ig más négy ember járkaljon a város bel- és külterületén.”³⁰

A dualizmus két vezető településfejlesztési faktora Szepesszombat fejlődésében is szerepet játszott. Nevezetesen, különböző állami-közigazgatási hivatalok községi leteleptetésében és a vasúti-infrastrukturális összeköttetés megszerzésében és felhasználásában Szepesszombat kiváló eredményeket tudott felmutatni. A nagyközség kedvező közlekedéshálójai helyzetét az egyik legnagyobb forgalmú magyar vasútvonal, a Kassa–Oderbergi Vasút közelsége biztosította. A Magas-Tátrába irányuló

²⁵ A szepesszombati bíró ennek alapján például 320 korona, a pénztárnok 200 korona tiszteletdíjat, a jegyző 800 korona fizetést és 360 korona lakpénzt kapott, a bába 120 korona fizetéshez, a rendőrőrmester 480 korona fizetéshez és évi 40 korona csizmapénzhez, a toronyőr 125 korona fizetéshez, 20 korona harangozó díjhoz és 6 korona világítási átalányhoz jutott. Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Obecný notársky úrad v Spišskej Sobote 40/1912.

²⁶ Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Zápisnice Obcej Rady Spišska Sobota 1895–1905. 8/1896.

²⁷ Ugyanott 4/1903.

²⁸ Ugyanott 7/1903.

²⁹ Ugyanott 186/1904.

³⁰ Ugyanott 7/1902.

növekvő forgalom központi pályaudvara a poprádi-felkai, tulajdonképpen látótávolságon belül, alig néhány kilométerre volt Szepesszombat főterétől. A községi vezetés ezen kívül azt is elérte, hogy a települést érintő, 1889-ban létesített, poprádvölgyi helyi érdekű vasút „minden vonata megáll Szepes-Szombat megállóhelyen”.³¹ A vasút növekvő jelentősége a községet további lépések megtételére ösztönözte: „a háztulajdonosok felszólítandók volnának, jelentsék be üresen álló lakásaikat és azoknak évi lakbérét az előjáróságnál, az előjáróság pedig intézzon kérvényt a Kassa–Oderbergi vasút igazgatóságához, hogy a poprád-felkai vasúti állomáson működő vasúti hivatalnokokat szíveskedjék felszólítani, hogy miután városunk az állomáshoz oly közel fekszik, s a lakások jóval olcsóbbak itt mint Poprádon, egyik másik hivatalnok itt Sz.-Szombatban bérelne ki magának lakást.”³²

Szepesszombat járási székhelyként eredményesen telepített a községbe jó néhány járási szintű közigazgatási hivatalt. A szolgabírói hivatal, a járásbíróság, a járási számvevő, a járási állatorvos és a járási erdőgondnokság után, 1910-ben, sikeresen biztosítottak helyszínt³³ és telepítették le a községben a járási adóhivatalt is: „úgyhogy a jogkereső vagy egyéb ügyes bajos dolgaiban eljáró közönség Szepesszombatba jövet, egyúttal a kir. adóhivatalnál is elvégezheti a dolgát, továbbá óriási előny a hivatalokra nézve, ha a póstai közvetítés elkerülésével egymással közvetlen érintkezés az ügymenetet nagy mértékben megkönnyíti, mely megkönnyítés főképen a kir. adóhivatalnál, kir. járásbírósnál és járási szolgabírói hivatalnál jutna érvényre, mivel e hivatalok vannak leginkább egymásra utalva.”³⁴

A közigazgatási és infrastrukturális fejlesztések a település modernizációját is felgyorsították. A községben már a 19. század végén villanyvilágítás létesült,³⁵ a Szepesbéla–Késmárk–Poprád–Tátrafüred vonalhoz csatlakozva, távbeszélőhálózat jött létre,³⁶ állami elemi iskola és kisdédóvó, katolikus leányiskola és internátus, bankfiók,

---

³¹ Ugyanott 401/1905.

³² Ugyanott 3/1900.

³³ „A nagyközség már évekkel ezelőtt, amikor az új városházát építette, figyelemmel volt arra... hogy a járás székhelyén kir. adóhivatal létesítendő lesz... a községben az adóhivatali tisztviselők részére elegendő privát lakás kapható.” Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Zápisnice Obecnéj Rady Spišska Sobota 1895–1910 245/1910.

³⁴ Ugyanott 247/1910

³⁵ Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Zápisnice Obecnéj Rady Spišska Sobota 1895–1905. 2/1897. Egyébiránt a beruházás jelentőségét jól mutatja, hogy 1908-ban a több, mint 12 ezer magyarországi község közül csupán 302 – kevesebb, mint 3 % - rendelkezett valamilyen utcai közvilágítással. Lásd PAPP ANTAL: A községi pótdózás és reformja. Közgazdasági Szemle 1914. 799. o.

³⁶ Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Zápisnice Obecnéj Rady Spišska Sobota 1895–1900. 1086/1900.

gőzfűrésztelep, fémárúgyár, szeszfőzde létesült,³⁷ 1848/49-es Honvéd emlékművet avattak.³⁸ Mivel településfejlesztési tervekkel ekkoriban sem Szepesszombat, sem egyetlen magyarországi község nem rendelkezett s ilyet a hatályos magyar jogszabályok sem írtak elő számukra, így a fejlesztésekkel együtt járó változások néhol jelentékeny feszültségeket okoztak a község életében. Jellemző a községfejlesztés esetlegességére, hogy amikor 1900 tavaszán egy szepesszombati ingatlantulajdonos, háza előtt, közterületen egy kő disznóolat épített, azt a képviselőtestület utólag engedélyezte.³⁹ A települési koncepció hiánya másutt is megjelent: „azon helytelen gyakorlat, hogy egyesek sírjaik felújításához a temető egyes részeiből hasítanak ki pázsitot és ásnak földet ezennel betöltik azzal, hogy minden egyes a ki ezt ezentúl tenni fogja, köteles lesz a kiásott részt az előbbi állapotba visszaállítani és azonkívül 6 korona büntetést fizetni a temetőalap javára.”⁴⁰ A városi orvos vezetésével lefolytatott közegészségügyi szemlék sorozatosan állapították meg, hogy a község házi csatornái teljesen elhanyagoltak, hulladékkal és szennyvízzel teljesen megteltek.⁴¹

Ahogy azt már korábban említettem, a községi törvények szinte teljesen nélkülözték a községi kooperációra vonatkozó szabályozást. Szepesszombaton ezt a hiányosságot a gyakorlatban jelentékenyen pótolni voltak képesek a község intenzív, történelmi alapokon nyugvó kapcsolatai a szomszédos településekkel. Ebből következett aztán Szepesszombat szokatlanul szívélyes szomszédsági kapcsolatrendszere: A század elején például a Poprád városa és Szepesszombat közötti gyalogutat a Poprád folyó partján, a két település összefogásával, de közigazgatásilag formabontó módon, egy magánterületen – a Gréb parkon át – építették meg,⁴² máskor a szomszédos Strázsa előljárósága kérvényezte, hogy a két települést összekötő út helyreállításához építőanyagra lenne szüksége, Szepesszombat azt ingyen engedte át.⁴³ A matheóczi tűzkárosultak javára 1902-ben Szepesszombat az elsők között adakozott egy jelentősebb összeggel,⁴⁴ a község rendszeresen részt vett a XVI szepesi város értekezletein, alapítványi döntéseiben, intézményi hálózatának fenntartásában,⁴⁵ vagy például a megye egyik legismertebb, legkedveltebb kulturális egyesülete a felkai,

---

³⁷ Ugyanott 669/1905.

³⁸ Ugyanott 56/1899.

³⁹ Ugyanott 8/1900.

⁴⁰ Ugyanott 91/1904.

⁴¹ Ugyanott 191/1904.

⁴² Ugyanott 5/1902.

⁴³ Ugyanott 19/1900.

⁴⁴ Ugyanott 9/1902.

⁴⁵ Ugyanott 3/1903.

poprádi, szepesszombati, mateóczi egyesített dalárda volt.⁴⁶ Növelte a községek közötti együttműködés lehetőségeit a közös folyó a Poprád is. Az Országos Halászati Főfelügyelőséggel szemben a Szepesszombattal szomszédos folyóparti települések összehangoltan léptek fel,⁴⁷ de közös feladatot jelentett a folyószabályozás kérdése is. A szepesszombati előjáróság rendszeresen kérte a folyó felső szakaszának megfelelő gondozását: „Strázsa község tulajdonát képező szepesszombati felső vízi zsilip elzáró kapui csupán annyira legyenek lebecsáthatók, hogy alattuk a víz állandóan folyhasson, mert közegészségügyi szempontból okvetlenül szükséges, hogy az itteni kertek mögött létező régi árokba kerülő bűzös anyagok némi állandó vízfolyással öblíttessenek.”⁴⁸

A községi önkormányzatiság leglényegesebb részét azonban kétséget kizáróan a községi háztartás szabályozása képezte: mindaz, amit a községi gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok előírtak és mindaz, amit ebből a községek végre tudtak/akartak hajtani. A községi gazdálkodás rendjére vonatkozó jogszabályok az 1886. évi XXII. tc. leggyengébb fejezeit alkották. A községi gazdálkodás rendezetlensége, eklektikussága nem csak államháztartás, az állami költségvetés nehézségeit növelte, de a közigazgatás egészének színvonalára, a magyar államigazgatás hatékonyságára is döntő befolyással voltak. A községi törvény gazdálkodásra vonatkozó részei leginkább csak a községi vagyonkezelésre és a pótdók kivetésére tartalmaztak irányelveket, a háztartás többi része szinte teljes szabályozatlanságban maradt. A községek gazdasági eredményeit bemutató, egységes elveken nyugvó, országos adatszolgáltatás szükségessége csak a korszak legvégén merült fel, az egységes községi számvitel megteremtése mindvégig csak terv maradt.

A községi adatszolgáltatást végrehajtó községi- és körjegyzők gazdasági és statisztikai kérdésekben gyakran a legnagyobb tájékozatlanságban voltak. Általánosságban is jellemző a községi gazdálkodásra, hogy akadt például olyan község, amely – mindenféle törvényes előírást figyelmen kívül hagyva – az 1908-as községi zárszámadását, négy év (!) késéssel, 1913 tavaszára készítette el.⁴⁹ A községi törvény háztartásra vonatkozó előírásai alapján, a község rendelkezett a község vagyona felett, községi adókat vetett ki és hajtott be, gondoskodott a községi utakról és műtár-

---

⁴⁶ Ugyanott 182/1905

⁴⁷ Ezt szolgálta a „Poprádvölgyi halászati társulat” megalakítása is, amely a Poprád és mellékvizeinek hetvenhét községére kiterjedően szabályozta a halászat és vízgazdálkodás kérdéseit. Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Obecny notarsky úrad 343/1904.

⁴⁸ A kiváló kapcsolatokra jellemző a strázsei községi jegyző azonnali, rövid válasza: „Értesítem, hogy a víz már folyik” Štátny Okresný Archív v Poprade-Spišskej Sobote. Zapisniče Obecnj Rady Spišska Sobota 1906–1914. 579/1914

⁴⁹ LAKY DEZSŐ: Községi administracio és községi háztartás a statistika mérlegén. *Közgazdasági Szemle* 1914. 18. o.

gyakról, fenntartotta a községi iskolákat, kezelte a mezei-és tűzrendőrséget, felelt a falu általános közbiztonságáért. A községi vagyon ingó-és ingatlan részéről évente leltárt készítettek, a törzsvagyon elidegenítéséhez különleges eljárást volt kötelező lefolytatni. A községi vagyon kezeléséről az illetékes községi közgyűlések határoztak. Kivételt képeztek a községi erdők, melyeket 1879 óta az állam felügyelt és kezelte.⁵⁰ A község rendes és rendkívüli kiadásait költségelőirányzatba foglalták, amelyet minden évben a vármegyei törvényhatóság vizsgált felül. A törzsvagyon jövedelméből nem fedezhető költségek előteremtésére a község lakosaira és birtokosaira pótdó volt kivethető.

A községi törvény a községi pótdóknak három fő típusát különböztette meg.⁵¹ A község minden tagját egyformán érintő közigazgatási költségek fedezésére pótdót vethettek ki az állami föld-, ház-, és kereseti adó, a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, a bányaadó, a tőkeamat- és járadékadó után. Másod-sorban, kizárólag a községi földbirtok érdekében szükséges költségek fedezésére az érdekeltek földadója után volt lehetséges községi pótdót megállapítani. A harmadik fajta községi pótdót, azoknak a községi feladatoknak a biztosítására írhatták elő, melyek az első két adózási kategóriába nem voltak besorolhatóak, illet a törvény két vonatkozásban – a belrendőrségi és közbiztonsági kiadásokban – nevesített is.

Különleges községi adó volt az 1883. évi X. tc. alapján állami adómentességet élvező napszámosok községi megadóztatása. Egyedi rendelkezés volt, hogy a községhez csatolt puszták, havasok és rendszeres ütemterv szerint kezelt erdők után az állami adók csak felerészben képezhették az adókivetés alapját. A községi iskola fenntartására 5 %-ot nem meghaladó iskolai pótdó,⁵² községi kisdedóvó létesítésére óvodai pótdó,⁵³ a községi utak építésére és fenntartására természetbeni községi munka volt kivethető, illetve megállapítható.⁵⁴ A községi törvény kötelezte a községeket az odaváló illetőségű, magukat közsegély nélkül ellátni képtelen szegény sorsúak ellátására. Ezt az ellátási kötelezettséget aztán a későbbiekben tovább bővítették.⁵⁵ Teljes pótdómentességet élveztek az állami hivatalnokok, a katonatisztek, a törvényhatóság tisztviselői, a tanítók és a kör- és községi jegyzők. A pótdózás je-

⁵⁰ Részletesen az 1879. évi XXXI. tc. II. fejezetének vonatkozó rendelkezései.

⁵¹ 1886. évi XXII. tc. 130. § Magyar törvénytár 1884–1887. Budapest, 1897. 436. o.

⁵² Lásd az 1868. évi XXXVIII. tc. 35. §-át. Magyar Törvénytár 1836–1868. Budapest, 1896. 455. o.

⁵³ Lásd az 1891. évi XV. tc. IV. fejezete. Magyar törvénytár 1889–1891. Budapest, 1897. 414–416. o.

⁵⁴ Lásd az 1890. évi I. tc. IV-V. fejezetét. Magyar törvénytár 1889–1891. Budapest, 1897. 190–198. o.

⁵⁵ Lásd az 1898. évi XXI. tc. 8. §-a. Magyar Törvénytár 1898. Budapest, 1899. 115. o.

lentősége évről évre növekedett a községek életében. Míg 1881-ben 1658 község nem szorult pótdadó kivetésére, 1898-ban már csak 859, míg 1908-ban összesen 610 község tudta szervezetét pótdadó nélkül fenntartani. A pótdadó nélküli községek aránya 1881 és 1908 között 13.2 %-ról, 4.9 %-ra csökkent.⁵⁶

Egységes községi számviteli szabályok hiányában és a változó színvonalú, rapszodikus törvényhatósági pénzügyi felügyelet mellett a községi pótdadók kivetése nagyfokú önkényesség mellett zajlott. A törvény által előírt három fokozatú adókivetéssel 1908-ban csupán a községek 13.4 %-a élt, de ez az arány Erdélyben 5.2 %-ra, a Tisza jobb partján fekvő megyékben 2.9 %-ra csökkent,⁵⁷ azaz a magyarországi községek több, mint 4/5-e törvénytelen módon állapította meg községi pótdadóit. A községek nagyobbik része azt a megoldást választotta, hogy – a törvény előírásaival szemben – egyszerűen az összes állami egyenes adó után határozta meg pótdadóit, de akadtak igazán szélsőséges esetek is. Egy nyitra megyei község különböző pótdadókulcsokat állapított meg katolikus és izraelita felekezethez tartozó lakóinak, néhány csíki faluban 1905-ig a faizás jogának arányában pótdadóztattak, Szében vármegyében pedig szemet hunytak a füst utáni községi adókivetés felett.⁵⁸

Szepesszombat községi háztartása nagy vonalaiban tükrözte az országos tendenciákat. A pótdadó szerepe a község feladatainak ellátásában a 19. század végétől mindinkább nélkülözhetetlenné vált. 1895-ben 40 %-os, 1900-ban már 50 %-os pótdadót vetettek ki a községi adófizetőkre.⁵⁹ A szepesszombati községi háztartás az országos – törvénytelen – gyakorlatot követve, egységesen az összes állami egyenes adó után állapította meg a helyi adók nagyságát. Először az 1910-es költségvetés tartalmazta a községi törvény előírásainak megfelelő hármas adókivetést. Eszerint, az általános közigazgatási költségekre az állami adók 43 %-át, a földtulajdonosok érdekében a földadó 12 %-át, az egyéb közigazgatási költségekre 19.5 %-os pótdadót állapítottak meg.⁶⁰ A szepesszombati összes községi pótdadó bevétel az 1899-es 3620 koronáról, 1910-ben 4813 koronára növekedett, az 1899–1908 közötti tíz éves időszakban pedig az átlagosan Szepesszombaton beszedett 4189 koronás évi községi pótdadó az egész vármegyében a legmagasabb volt.⁶¹ 1908-ban a szepesszombati községi költségvetés a közel harmincezer koronás bevételi főösszegével a nagyobbak közé tartozott,⁶² hisz ugyanekkor a magyarországi községeknek több, mint 80 %-ában a be-

⁵⁶ BUDAY LÁSZLÓ: Magyarország községeinek háztartása Budapest, 1913. 36. o.

⁵⁷ Ugyanott 40. o.

⁵⁸ Ugyanott 40–41. o.

⁵⁹ Štátny Okresný Archív v Poprade Zápisnice Obecnej Rady Spišska Sobota 2/1896. és 4/1901.

⁶⁰ Ugyanott 245/1910.

⁶¹ BUDAY LÁSZLÓ: Magyarország községeinek háztartása. Budapest, 1913. 510–525. o.

⁶² Ugyanott 524. o.

vételek a csekélynek mondható tízezer koronás összeg alatt maradtak.⁶³ Jól jelzi a pótagók növekvő országos szerepét, hogy 1908-ban az összes községi bevételeknek már a 37.6 %-a származott ebből a bevételi forrásból.⁶⁴ A közel 300 ezer koronás szepesszombati községi vagyon országos összehasonlításban is a viszonylag jelentősebbek közé számított, bár ezen a területen a speciális helyi vagyonelemek és a községi vagyonleltárak nem egységes elvek szerinti összeállítása megnehezíti az összehasonlítást.⁶⁵

A kiadások legnagyobb tételét a magyarországi községekben a közigazgatási költségek tették ki (32.4 %), ezt követte az adósságok terhe (11.6 %), a közművelődési kiadások (10.4 %), a közbiztonsági terhek (7.6 %), a belrendőrségi (6 %) majd a közegészségügyi kiadások (5.6 %).⁶⁶

A községi gazdálkodás egyik sajátos terepe volt a különféle községi alapok létrehozása. Az alapokban történő gazdálkodás lényegében bizonyos célok érdekében a községi pénztár mellett újabb és újabb számviteli rendszereket létrehozva, tovább csökkentette a községi gazdálkodás átláthatóságát és ellenőrizhetőségét. „Községeink azonban annyira túlságba viszik az alapszerű gazdálkodás kedvelését, hogy ügykezelésüket és számadásaik áttekinthetőségét a saját kárukra rendkívül megnehezítik vele. Másfelől pedig az alapról alkotott fogalmakat is annyira diszcreditálják legtöbbször igen csekély tőkeerejüknek már nem is forintos, hanem szinte krajczáros szétforgácsolásával, hogy az alapszerű gazdálkodás igen gyakran kerékkötőnek látszik s a szabadabb, céltudatosabb községi háztartás vitelének egyenes akadályá.”⁶⁷ A magyarországi községi alapoknak közel fele száz koronánál kisebb összegből gazdálkodott, de az alapok több, mint 10 %-a még tíz koronánál is alacsonyabb összeget tartalmazott.⁶⁸ A községi alapok legnagyobb része a közjótékonyosság területén alakult meg. Az alapok mintegy negyed része szegényalap volt, ahol is legalább állandó bevételekkel lehetett számolni / kihágási büntetés pénzek, tánc –és zene engedélydíjak stb. / , ám a többi különféle községi alap / iskola, szobor, tűzoltó, utcaszabályozási, faiskolai, elhagyott gyermekek, közlekedésügyi, temető, stb. / többsége mostoha pénzügyi feltételek mellett gazdálkodott. Községi alapok létesítésében és fenntartásában a magyarországi községi eljárásoknak nyilvánvaló érdekeltségük volt. 1908-ban a községi vagyon 8.1 %-a, a községi bevételeknek 12.3 %-a már különféle

⁶³ LAKY DEZSŐ: Községi administracio és községi háztartás a statistika mérlegén. *Közzgazdasági Szemle* 1914. 29. o.

⁶⁴ Ugyanott 29. o.

⁶⁵ BUDAY LÁSZLÓ: Magyarország községeinek háztartása. Budapest, 1913. 525. o.

⁶⁶ PAPP ANTAL: A községi pótagózás és reformja. *Közzgazdasági Szemle* 1913. 802. o.

⁶⁷ BUDAY LÁSZLÓ: A községi alapokról. *Közzgazdasági Szemle* 1913. 636. o.

⁶⁸ Ugyanott 639. o.

községi alapokban realizálódott. A községi alapok száma 38249-re növekedett, minden faluban átlagosan több, mint három alap működött.⁶⁹ A községi alapokban történő gazdálkodás mintegy modellértékűen mutatta meg községi önkormányzat és állami érdek viszonyrendszerének kiegyensúlyozatlanságát. Az alapok lehetővé tették, hogy a községi közpénztárból jövedelmeket vonjanak el, sőt, némely községi bevételek egyenesen az alapokba kerülhettek.

Általános érvénnyel azt mondhatjuk, hogy a késő-dualizmus kori községi öngazgatás azokon a pénzügyi, igazgatási, közjogi és törvényértelmezési területeken volt a legtágabb körű, a legszabadabb, ahol egyébként létfontosságú lett volna a szigorú, határozott állami szabályozás és felügyelet és viszont, a kormányzat azokban a szimbolikus, bürokratikus, „nemzeti” kérdésekben lépett fel leghatározottabban, a legteljesebb állami apparátust megmozgatva, ahol, községi szinten, igencsak korlátozottan érvényesülhettek az állami elképzelések. Tehát, növekvő községi autonómia és csökkenő önkormányzatiság, erősödő állami centralizáció és süllyedő színvonalú állami érdekérvényesítés: a dualizmus kori magyar közigazgatás tragikus kifejeletű paradoxonjai.

---

⁶⁹ BUDAY LÁSZLÓ: Magyarország községeinek háztartása. Budapest, 1913. 91–93. o.

Communal administration and Local government autonomy
in Hungary in the Late Dual Monarchy

The reform and modernization on local administrative levels /small and large villages, plains, peripheries, notarial districts, ordinary districts, district courts, local tax administration, integration of urban neighbourhoods, towns with regular councils, election districts/, but especially those of communal public administration caused most of the difficulties to the Hungarian practice of public administration during the entire era of dual monarchy.

The apparent connections of this issue with the unbalanced nature of the economic, regional/structural and ethnic conditions/development of the country obviously highlighted, stressed and enlarged the possible /real and imaginary/ political risks of transforming the local administration, and, all things considered, the fundamental and necessary reforms in this field, which was prominently important from the aspects of constitutional law, democracy and administration, were not carried out in the course of this half century that was so decisive and crucial for Hungary and the Hungarian statehood.

Generally, it can be said that communal self-administration in the late dual monarchy was the most wide-ranging and most liberal in those financial, administrative, political and law interpretation areas where strict and explicit state regulations and supervision should have been of vital importance, and vice versa: the government took the strongest line and set in full action the machinery of the state in those symbolic, bureaucratic and „national” issues where, on communal level, the ideas of the state could prevail to a rather limited extent.

Therefore, the increasing communal autonomy and decreasing level of self-government, the growing centralization of the state and declining tendency of its ability to enforce interests are the paradoxes of tragic outcome regarding the Hungarian public administration in the era of the dual monarchy.

GICZI ZSOLT

EGY EVANGÉLIKUS PÜSPÖK KORA MAGYAR TÁRSADALMÁRÓL ÉS ÁLLAMI VEZETŐIRŐL. RAFFAY SÁNDOR ÖNÉLETRAJZI ÍRÁSAIBÓL

Ebben a munkában Raffay Sándor evangélikus püspök kiadatlan önéletrajzi feljegyzéseinek egy részletét kívánjuk hozzáférhetővé tenni az egyháztörténet és a XX. század első felének hazai története iránt érdeklődők számára. Ugy véljük, hogy a két világháború által behatárolt időszak egyik legtekintélyesebb magyarországi evangélikus egyházi személyiségének gondolatai kora magyar társadalmáról, állami vezetőiről és politikusairól érdekes adalékokkal egészíthetik ki a korszakról meglevő ismereteinket. Ezért az idézett oldalak méltán tarthatnak számot az utókor figyelmére.

A feljegyzések szerzője, Raffay Sándor 1866. június 12-én született Cegléden. Családjának szegényes életkörülményeit a benne uralkodó őszinte szeretet ellensúlyozta. Szülei élő evangélikus hitre nevelték. Raffay alsófokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd 1881-től Szarvason volt gimnáziumi diák.¹ A középiskola befejezését követően a budapesti tudományegyetem jogi karára iratkozott be, ám 1887-ben Pozsonyba ment és az ottani evangélikus teológián tanult.² 1890-től 1892-ig a jénai, lipcsei és bázeli egyetemeken tanulmányozta a történelmet, filozófiát és teológiát. Közben 1891 júniusában Budapesten a Deák téri evangélikus templomban lelkésszé avatták. Az 1892 szeptemberében kezdődő tanévben helyettes tanárként dolgozott a besztercebányai evangélikus gimnáziumban. Ezt követően Tápiószentmártonban lett lelkész.³ 1893-ban feleségül vette Dillnberger Máriát.

1896-tól Raffay a pozsonyi evangélikus teológiai akadémián tanított rendszeres teológiát és szentírás-magyarázatot. Ez utóbbit szerette jobban, így bizonyos idő elteltével már csak ebből tartott előadásokat.⁴ Termékeny tudományos munkásságát számos publikáció jelöli. Teológiai és liturgikai írásain kívül 1929-ben elkészítette az Újszövetség magyar fordítását, valamint foglalkozott az apokrif iratokkal. De je-

¹ Evangélikus Országos Levéltár (a továbbiakban: EOL), Raffay Sándor személyi irathagyatéka (a továbbiakban: Raffay-irathagyatéka). Önéletrajzi írások. Magamról. 1–4. p.

² ZOVÁNYI JENŐ: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1977. 498. p.

³ Ötven év távlatából. D. Raffay Sándor püspöknek, a Magyarországi Evangélikus Lelkészek Egyesülete elnökének visszaemlékezései. Hornyánszky V. Könyvnyomdai Műintézet, Budapest, 1944. 3. p.

⁴ EOL, Raffay-irathagyatéka. Önéletrajzi írások. Magamról. 12–14. p.

lentetett meg prédikációs köteteket, konfirmációs kátét és imakönyvet is. 1932-ben új istentiszteleti rendtartást tett közzé. Széles érdeklődési körét mutatja, hogy egyebek mellett írt a reverzálisok kérdéséről, a vegyes házasságok ügyéről, a németországi vallási mozgalmakról és a passiójátékokról. Nagyobb terjedelmű dolgozatait és önállóan megjelent műveit kerek ötven tételben sorolja fel a Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.⁵ Élete folyamán több egyházi lap szerkesztésében vett részt. 1904-től választmányi tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak, 1915-től 1918-ig pedig ennek titkári tisztségét töltötte be. Tudományos munkássága elismeréseként díszdoktori címet kapott a debreceni és a pécsi egyetemektől.⁶

Raffay Sándor 1908 októberétől a pesti evangélikusok lelkészeként tevékenykedett. 1918-ban megválasztották a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé. Ünnepélyes beiktatására 1918. szeptember 5-én került sor Budapesten, a Deák téri evangélikus templomban.⁷ Az új püspök igen nehéz társadalmi és politikai helyzetben kezdte szolgálatát. Tartózkodással viszonyult a polgári demokratikus forradalomhoz, a Tanácsköztársaságtól pedig élesen elhatárolta magát. 1918 novemberében a Felvidékre utazott, de próbálkozása az elszakadásra törekvők jobb belátásra bírását illetően kudarcot vallott. 1919 márciusában Dániába és Svédországba látogatott, hogy az evangélikus vallású államok vezetőinek támogatását kérje Magyarország számára.⁸

A bolsevik diktatúra bukását követően Raffay belső meggyőződésétől vezetve támogatta az ellenforradalmat. 1919. augusztus 10-én a Deák téri templomban elhangzott ígehirdetésében így jelölte meg a magyarság legfontosabb teendőjét: „Ma csak egyetlen komoly feladat vár minden igaz keresztyén emberre és e feladat teljesítése egyúttal a legszentebb hazafiúi kötelesség is: megkeresni és megragadni a testvéri jobbot s keztefogva nekilendülni a legfőbb célnak, hogy megépítsük a keresztyén erkölcsön nyugvó új Magyarországot, mely egyedül csak az ezeréves nem-

---

⁵ ZOVÁNYI JENŐ: i. m. 498. p.

⁶ Ugyanott.

⁷ Különlevonat a Bányai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület 1918. évi szeptember hó 5-ik és 6-ik napjain Budapesten tartott rendes közgyűlésről felvett jegyzőkönyvnek a méltóságos és főtisztelendő Dr. Raffay Sándor püspök úr hivatalba iktatását tárgyzó részéről. Ifj. Kellner Ernő Könyvnyomdája, Budapest, 1918. 3–27. p.

⁸ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17. p. és Feljegyzések. 37. p. – Raffay a Feljegyzések 37. oldalán 1919 februárjára teszi skandináviai látogatását, azonban az utazása után röviddel megjelent Kiáltás a viharban című művében 1919. március 16-át jelöli meg indulása dátumául. Valószínűleg a több mint két évtizeddel később keletkezett önéletrajzi irataiban emlékezett vissza tévesen. Vö.: Kiáltás a viharban. DR. RAFFAY SÁNDOR evangélikus püspök egyházi beszédei a kommunizmus idején. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1919. 58. p.

zeti hagyományok és az örökérvényű keresztyén életfelfogás pilléreire nyugodva veheti fel diadalmasan a létnek újabb harcát egy szebb és boldogabb jövő érdekében!”⁹ Ezzel a püspök a legelső között fogalmazta meg a keresztyén-nemzeti Magyarországi jelszavát. A következő években hű maradt ehhez és egyháza többi vezetőjével együtt elsőrendű feladatának tartotta a hazai evangélikusság mozgósítását a keresztyén és nemzeti célok szolgálatára. Erre irányuló tevékenysége nem korlátozódott csupán az egyházi fórumokra, hanem kiterjedt a társadalmi és politikai élet területére is. Kezdetől fogva részt vett az ellenforradalmi szervezkedésben. Több ilyen jellegű szervezetnek – például a Magyar Országos Véderő Egyesületnek – vezetőségi tagja volt. A keresztyén-nemzeti kurzus tömegbázisának biztosítására alakult Egyesült Keresztyén Nemzeti Ligának társelnöki tisztségét töltötte be. 1920-ban csatlakozott a Wolff Károly vezetésével alakult Keresztyén Községi Párthoz. Fontos szerepet játszott az ország területi egységének helyreállításáért munkálkodó irredenta mozgalomban. Ott találjuk a Területvédő Liga vezetőségében.¹⁰

Raffay a rendszer megszilárdulása után tartózkodóbbá vált a pártpolitikai szereplések iránt. Úgy érezte, hogy az 1926-ban létrehozott felsőházban – az evangélikus egyháznak biztosított képviselő révén – felekezete megfelelően érvényesítheti érdekeit. Ő maga 1937-ben lett felsőházi tag.¹¹ Az 1930-as évek folyamán a magyar közéletben bekövetkező jobbratolódás a konzervatív politikai hagyományokhoz ragaszkodó püspökben aggodalmakat keltett. 1938 elején újságcikkben ítélte el a szélsőségesen jobboldali valamint baloldali politikát, a nyilasokat és a náci Németország egyházellenességét: „Magam is azt hiszem, hogy a szélsőséges politika, akár jobb-, akár baloldali, egyformán félszeg, káros és veszedelmes. (...) Nevezzék hát a szélsőségeket nyilasoknak vagy nyilatlanoknak, kereszteteknek vagy csillagosoknak, szitytyáknak vagy marxistáknak, a józan magyar közvéleménynek és a nemzetfenntartó történelmi keresztyén egyházaknak a nemzeti lét és a békességes élet nyugalma érdekében mindenféle szélsőség ellen tiltakozniok (sic!) kell. (...) A jobboldali szélsőségnek a történelmi egyházakkal és az apáktól örökölt szent vallással szemben való magatartását (...) Németország mutatja.”¹²

Raffay – miközben egyháza nevében elhatárolódott mindenfajta politikai szélsőségtől – úgy látta, hogy támogatnia kell az 1930-as és 1940-es évek fordulójára magyar kormányainak szélkifogási taktikáját. Így tett a zsidókérdést illetően is, amit

⁹ Kiáltás a viharban. 53. p.

¹⁰ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Magamról. 17. p. és Ötven év távlatából. 28–29. p.

¹¹ GERGELY JENŐ: Főpapok, főpásztorok, főabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből. Pannonica Kiadó, Gyoma, 2004. 112. p.

¹² DR. RAFFAY SÁNDOR: A szélsőséges politika. = *Politika*. Független politikai hetilap. Felelős szerk.: Fodor Lajos. 1938. január 2. 4. p.

nem vallási, hanem faji problémaként értelmezett. 1938 májusában az evangélikus egyházi vezetők részéről ő szólalt fel az első zsidótörvény felsőházi vitájában. A törvényjavaslatot elfogadta, de a kikeresztelkedések érvényességi határidejét szerette volna módosítani.¹³ 1939 áprilisában a második zsidótörvény tervezetének tárgyalásakor a felsőházban tartott beszédében kifogásolta, hogy az államhatalom zsidónak minősít olyan keresztényeket és leszármazóikat, akik maguk vagy egyik szülőjük, illetve nagyszülőik közül ketten izraeliták voltak. Rámutatott, hogy ezzel az új szabályozás sérti az egyházi normákat és lehetetlenné teszi a zsidóság további asszimilációját. Összességében azonban igent mondott a törvényjavaslatra.¹⁴

A harmadik zsidótörvényről zajló felsőházi vita során 1941 júliusában Kapi Béla, a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke képviselte az evangélikus álláspontot. Kapi – a többi evangélikus egyházi vezetővel egyetértésben – elutasította a törvénytervezetet.¹⁵

1944-ben az ország német megszállása után Raffay többször fellépett az üldözöttek érdekében. A püspök ekkor már nagyon beteg volt. Ízületi bántalmai miatt csak tolószékkal tudott közlekedni, ezért személyesen nem jelenhetett meg a közéleti fórumokon. Ám 1944. április 2-án egyházkerületének felügyelőjével memorandumot intézett a Sztójay-kormányhoz, melyben a zsidórendeleteknek a kikeresztelkedettekre vonatkozó részét kérték enyhíteni.¹⁶ A deportálások megindulását követően Raffay aláírta a református és evangélikus püspökök 1944. június 21-én kelt közös beadványát, amelyben a kegyetlenkedések beszüntetését sürgették. Elkészült egy körlevél is, ami révén a protestáns főpásztorok tájékoztatni kívánták híveiket a zsidóságot érő embertelenségek és igazságtalanságok elleni tiltakozásukról. Ezt a pásztorlevelet azonban végül nem olvasták fel a templomokban.¹⁷ Raffay azt kezdeményezte Ravasz László református püspökkel együtt, hogy a zsidóüldözés ellen a katolikus egyház vezetőivel közösen tegyenek lépéseket a kormánynál. Ezt még a nyilas uralom idején is megkísérelte. Azonban az összehangolt fellépésre Serédi Jusztinián hercegprímás elutasító magatartása miatt nem került sor.¹⁸

¹³ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1938. 306–307. p.

¹⁴ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. IV. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1939. 148–151. p.

¹⁵ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. II. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1942. 293–295. p.

¹⁶ FÜRJ ZOLTÁN: Az evangélikus egyház és a Holocaust. = *Világosság*. Felelős kiadó: Papp Gábor. 1991/12. szám, 942–943. p.

¹⁷ I. m. 946–947. és 949–950. p.

¹⁸ MAJSAI TAMÁS: A protestáns egyházak az üldözés ellen. In: Magyarország 1944. Üldöztetés – embermentés. Szerk.: *Szita Szabolcs*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1994. 154. és 158. p.

Raffay Budapesten vészelte át a frontharcok magyarországi átvonulásának megpróbáltatásait. Súlyos betegsége és a megváltozott politikai helyzet következtében 1945 júniusában lemondott püspöki tisztségéről.¹⁹ Utóda a Bányai Evangélikus Egyházkerület élén Ordass Lajos lett. A teljes visszavonultságban élő Raffay hosszú szenvedés után 1947. november 4-én hunyta le örökre szemcét.

Raffay Sándor nagy formátumú egyházi vezető volt, aki a Horthy-korszakban döntően befolyásolta a magyarországi evangélikusság arculatát. A trianoni béke következtében egyházkerületét – ugyanúgy, mint az országos egyházat – hatalmas veszteségek érték.²⁰ Raffay mindent elkövetett a sebek begyógyításáért. Jól tudta e téren kamatoztatni a nemzetközi egyházi kapcsolatokat. Ezek fejlesztésére egyébként mindig nagy figyelmet fordított. Az evangélikusság többi vezetőjével közös erőfeszítései meghozták gyümölcsüket. Az evangélikus egyházi intézményrendszer a gyökeresen megváltozott körülmények ellenére fejlődésnek indult. A fenti tevékenysége miatt nevezték el kortársai Raffayt templomépítő püspöknek.²¹

Raffay önéletrajzi feljegyzéseiről sokáig nem tudott az utókor. Az írógéppel írt anyagot csak 2002-ben találták meg az Evangélikus Országos Levéltárban a vegyes, feldolgozatlan hagyatékok között. A szöveget a püspök – ránk nem maradt – kézírása alapján gépelte le valaki. Ez már a szerző halála után történt. Az iratanyag három részből áll. Az első a „Magamról” címet viseli és húsz sűrűn gépelt oldal terjedelmű. Papírra vetése a végén levő keltezés szerint 1942. április 23-án fejeződött be. A második rész címe „Feljegyzések” és ötvennégy oldal hosszúságú. Ezt minden bizonnyal 1942-ben kezdte el készíteni Raffay, valószínűleg az első kibővítéseként és folytatásaként. A „Feljegyzések” 1946. szeptember 19-éig tárgyalja az eseményeket. Ennek során újra áttekintést ad készítője életútjáról, ezért az első részből megismert tények gyakran ismétlődnek benne. A „Feljegyzések” nem követi olyan kronológiai pontossággal végig a visszaemlékező életét, mint a „Magamról”. Vannak fontos események, amelyek csak az iratanyag első egységében szerepelnek, a másodikban nem. A „Feljegyzések” stílusa bőbeszédűbb, egyes helyeken anekdotázó jellegű. Az önéletrajzi iratok harmadik része Raffay 1934. január 10-e és 1946. július 27-e között írt leveleiből tartalmaz néhányat. Ezeken kívül még egy 1934-es felolvasás szövege, valamint amerikai útifeljegyzések részletei találhatók itt. Ez a „Levelek” címmel ellátott egység harmincöt oldalt tesz ki.²²

¹⁹ EOL, Raffay-irathagyatéck. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 42–48. és 51–52. p.

²⁰ BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993. 178. p.

²¹ KEMÉNY LAJOS: D. Raffay Sándor. = *Lelkipásztor*. Evangélikus lelkeszi értesítő. Szerk.: *Veö-reős Imre*. 1947/9. szám, 395. p.

²² EOL, Raffay-irathagyatéck. Önéletrajzi írások. Magamról. Feljegyzések. Levelek.

Az iratanyag három része kiegészíti egymást és bizonyos értelemben Raffay „Ötven év távlatából” című visszaemlékezéseit. Ezek 1944-ben jelentek meg, miután 1943-ban már egyes részleteket felolvastak belőlük a Magyarországi Evangélikus Lelkeszek Egyesületének közgyűlésén.²³ Az „Ötven év távlatából” lényegretörő módon megírt, jól szerkesztett munka. Benne Raffay a lelkeszi pályafutása idején bekövetkezett társadalmi, erkölcsi, kulturális és egyházi változásokat vizsgálja. Saját életéből csak néhány eseményt említ meg. Ezek mindegyike egyházi tevékenységére vonatkozik. Az aktuálpolitikai állásfoglalásoktól tartózkodik. Önéletrajzi feljegyzéseiben viszont nagyon sokat árul el magánéletéről gyermekkorától öregségéig. Időnként intim dolgokat is leír. Személyes sérelmeit taglalja és határozott megállapításokat tesz az időszzerű politikai kérdéseket illetően. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a levéltárban fennmaradt iratokban olvasható gondolatait – eltérően az „Ötven év távlatából” visszaemlékezéseitől – nem a nyilvánosságnak szánta. Erre utalnak a „Feljegyzések” bevezető mondatai is: „Most hát, életem alkonyán, feljegyzéseket rovak ide. Nem rendszeresen, hanem amint éppen eszembe jutnak. Egyéni életet alakítanak úgyis a múltó esztendőök és meglehetősen másodrendű, mikor történt valami, ami életformálóvá lett. Időhöz sem kötöm a feljegyzéseket. Mikor valami eszembe jut, előveszem ceruzámat és jegyezgetek. Feljegyzéseimnek semmire semmiféle igénye nincs.”²⁴

A forrásközlésünkben közreadott szöveg a „Feljegyzések” 28–34. oldalain található. Ebben a részben Raffay először kora magyar társadalmáról fest sötét tónusú képet, majd azokról a vezető állami tisztségviselőkről ír, akiket személyesen ismert. A püspök hivatali kötelezettségeiből kifolyólag a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tisztségviselőivel érintkezett leggyakrabban. Így érthető, hogy leginkább ők bukkannak fel visszaemlékezéseinek idézett soraiban. Az általa említettekről adott jellemzésében Raffay a megnevezettek egyéni tulajdonságain kívül főleg az evangélikus egyházhoz való viszonyukat taglalja. Az egyes személyek pártállásáról és politikai hovatartozásáról kevesebb szót ejt. Nem véletlen, hogy Gömbös Gyuláról – a Horthy-korszak egyetlen evangélikus vallású miniszterelnökéről – sokkal részletesebben ír, mint a többi kormányfőről. Mivel feljegyzéseit csak az emlékezetére támaszkodva készítette, néhány esetben pontatlanul közöl adatokat vagy tényeket. Ettől függetlenül visszaemlékezése érdekes olvasmány.

A szövegközlésnél a következő szempontok szerint jártunk el: A szövegben található elgépeléseket (betűk felcserélése, kihagyása, megkettőzése, szavak egybeírása, stb.) a személynevek kivételével kijavítottuk. Ugyanezt tettük – a mai szabályokat

²³ Ötven év távlatából. Számozatlan oldal a kiadvány végén.

²⁴ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi íráások. Feljegyzések. 1. p.

figyelembe véve – a nyilvánvaló helyesírási hibáknál is. A rövidítéseket (például rk., ev., ref., prot.) feloldottuk. Azért, hogy az rk. rövidítés mai teljes alakja ne ütközzön a szövegben máshol kiírva szereplő „római katolikus” formával, abból a „h” betűt elhagytuk. Mindezeket a könnyebb olvashatóság kedvéért tettük. Az érthetőség miatt egyes esetekben szükséges kiegészítéseket szögletes zárójelben helyeztük el. Ezek a javítások nem változtatják meg az eredeti szöveg értelmét és stílusát.

Most pedig következzenek Raffay Sándor szavai!

„A magyar társadalmi életnek különben is megvannak [az] öröklött és szerzett hibái és fogyatkozásai. A magát tönkreevett és tönkremulatott nemesi középosztály nem tudja megtalálni a helyét. »Koldulni szégyell, kapálni nem akar.« A protekció révén igyekszik kenyérhez jutni. De ezt is takargatja, mert öröklött önérzete mást tanácsolna, de a kényszerítő szükség restellt utakra tereli. Vigasztalását abban találja, hogy más is így tesz, ez a mai világ sorja. Ezért megszokja a kendőzést. Anyagi és szellemi, sokszor erkölcsi fogyatkozásait is nagy-zolással leplezgeti. Így megszokja az őszinteség mellőzését. Magánál is, másnál is. A társadalmi életben a középosztály adja meg az általános színt. Az arisztokraták nem számítanak, a nemesi osztály útjára tértek már s maholnap, mint a múltó divatok kellékeit, őket is lomtárba teszi az élet. A paraszt ma még mindig istállóéletet él: pizsokban vergődik, mert világra jött és az önnfenntartás és fajfenntartás ösztöne élteti. Hihetetlen az a lelkiismeretlenség, amellyel a nemzet örök éltető forrását: a parasztságot elhanyagoltuk. A falvak legnagyobb része undorító. Nincs benne semmi, ami kultúrára mutatna. A parasztságunk igen józan, tudja, látja, érzi elhanyagoltságát, ezért szinte ösztönösen ellenszenves neki mindenki, aki úrféle, mert századokon át csak szívtelennek, önzőnek és álnoknak tapasztalta az urat. Tehát a nemzet legértékesebb rétegéből sem kaphattunk gazdagodást a társadalmi élet számára. Valamikor az iparososztály volt a kultúra csatornája lefelé és a becsület, tisztesség szállítója felfelé. Mesterségesen tönkretették s korlátozásokkal, körülírásokkal, a gyáripár érdekében tett balkezes intézkedésekkel úgy legyengítették a becsületes munka fanatikusát, a kisiparost, hogy koldust, éhbéres napszámost, zsidóság lábakapcáját s végül gyűlölködő proletárt neveltek belőle.

Mert nem volna igazságos azt mondani, hogy az iparosság romlott meg. Romlásba taszították. Kényszerítették. A gyáripár először otthontalanná, azután egykedvűvé, azután önértetlenné, és végül eszközzé alacsonyította a magyar iparost. Kétségbeesetten küzdött ellene, de sem a hatóságban, sem a közönségben, sem az érdektársaiban nem talált támaszra. Az újabb nemzedékek már az adott viszonyok közt nevelkedtek, az öregek lassanként kihaltak és egyszerre előttünk állt a sztrájkoló, orránál fogva vezetett, jelszavaskodó s nemzetközi tetszelgés színe alatt hazátlan magyar iparososztály. A szívem vérzett, mikor a Budapesti Iparosképző Protestáns Egylet minden jóra hajlamos, a tisztességes mérséklet útján meg is maradt iparos népe között azt a végzetes rombolást figyeltem, amit a szabadjára bocsátott nemzetközi szocializmus népünk lelkeben napról napra végzett. Érthetetlen előttem ma is, miért kacérkodott ezzel az internacionalizmussal a kormányzat, sőt maga a király is.²⁵

---

²⁵ Raffay alaptalanul vádolja az internacionalizmussal való kacérkodással a dualizmus időszakának kormányzatát és IV. Károlyt.

Bizalmatlansággal, elégtelenséggel és ezért képmutatással volt telve az egész társadalom. És ettől az egyházi élet sem maradt mentes. Nem is lehetett, hiszen a hívők serege a társadalom egyik része volt, a lelkészek és a tanítók pedig ugyanazon társadalom szülöttei és neveltjei voltak. Valamikor a papok és a tanítók igazán egyházas emberek voltak. Lassanként más útra térítette előbb a tanítókat az állami fizetéskiegészítés, az állami nyugdíj és az állami beavatkozás módja, azután lelkészeink nyergeltek át a társadalmi szokások paripájára. Lelkészek gyermekei már nem mentek apjuk pályájára, leányai már festett orcával szégyenítették a papi házat s bizony még reverzálisadások is éktelenítették a papi és tanítói megbízhatóságot és éberséget. A papok és a tanítók már nem bizalmas munkatársak, hanem ujjhúzó versenyzők, s a lelkészek maguk között is nem őrzik és nem tartják már azt a testvéries bizodalmas érintkezési modort, amely még a múlt század közepén általánosan szokásos volt.

Nincs tehát a társadalomnak egyetlen rétege sem, amely a nyílt, becsületes, egyenes és őszinte magatartást képviselné és terjesztené. Innét van, hogy a hivatalos körökkel való érintkezés maga is tele van hazugsággal és képmutatással. A hivatalnokok legnagyobb része hazug és kétszínű. Nekem elég alkalmam volt például a minisztereknél ezt tapasztalni. Azt hiszem, hogy ha a legrendesebb embert is miniszterré teszik, valamivel beoltják, amitől egészen elváltozik. Azután, ha megszűnik miniszter lenni, az oltás hatása is megszűnik és megint rendes emberré válhatik. Válthatik, mondom, mert néha tovább tart a fertőzés. Néhány esettel igazolom magamat.

Jankovich olyan gögös volt miniszter korában, amilyen kedves lett azután.²⁶ Wlassich és Berzeviczy közt az volt a különbség, hogy ez utóbbi azután is karótnyelve járt, mikor letette a miniszteri tárcát.²⁷ Károlyi bolond volt és az is maradt.²⁸ Friedrich pozór volt a miniszterelnöki székben, fecsegő lett azután.²⁹ Vass János még a saját minisztériuma beosztását is reám bízta, mert azt sem tudta, miféle munkakört vállalt, mikor a miniszterség a nyakába szakadt.³⁰ Jelentéktelenségből jött, jelentéktelenségbe merült el. Egyetlen »nagy« alkotása volt: a pápai nuncius behozatala.³¹ A másik Vass, a József, félénk igazgatója volt a pesti egyetemi szemi-

---

²⁶ Jankovich Béla 1913 februárja és 1917 júniusa között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

²⁷ Helyesen: Wlassics Gyula. 1895 januárja és 1903 novembere között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. – Berzeviczy Albert 1903 novembere és 1905 júniusa között töltötte be a vallás- és közoktatásügyi miniszteri posztot.

²⁸ Károlyi Mihály 1918. október 31. és 1919. január 11. között volt miniszterelnök, majd 1919. március 21-éig ideiglenes köztársasági elnök.

²⁹ Friedrich István 1919. augusztus 7. és november 24. között volt miniszterelnök.

³⁰ Vass János 1919. január 22. és március 21. között volt vallásügyi miniszter.

³¹ Az Osztrák–Magyar Monarchia idején csak Bécsben volt pápai nuncius, ezért a Monarchia felbomlása után a magyar kormány kezdeményezte a diplomáciai kapcsolat felvételét az Apostoli Szentszékkal. E célból Vass János vallásügyi miniszter 1919. március 7-én tárgyalást folytatott a bécsi nunciussal. Erre utal Raffay. Azonban az első apostoli nuncius csak Vass minisztersége után, 1920 szeptemberében érkezett Budapestre. Lásd: GERGELY JENŐ: A 20. században (1918–1995). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. Szerk.: Zombori István. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség kiadása, Budapest, 1996. 255. és 258. p.

náriumnak.³² Mikor miniszter lett, egyszerre felfedezte önmagát és mintha minden őse miniszter lett volna, úgy tudott hatalmas és határozott lenni. Vele azonban lehetett beszélni. Őt a bolsevizmus arra a belátásra bírta, hogy a keresztyén egyházak mindegyike nagy és nélkülözhetetlen értéke a nemzeti életnek. Ezért egyházi és iskolai ügyeinket nála és vele lehetett legnyugodtabban és legeredményesebben elintézni. S [ha] Kapi el nem rontja a fakultás dolgát, ma a budapesti egyetem kebelében volna rendes fakultásunk, vagy mellette olyan önálló külön fakultásunk, mint amilyen a bécsi, de kiegészítve tanárképző szemináriummal és esetleg hozzácsatolva a jogakadémiát is.³³ Vass ezt meg akarta csinálni. Hogy amellet ez a kis parasztfiú a modern szokásokat is majmolni akarta és mint népjóléti miniszter külön fürdőszobát csináltatott női látogatói részére a rendes hivatalos helyiségei mellett, ez más lapra tartozik. Azt hiszem, ebben a tekintetben Dréhr Imre volt a gonosz szelleme.³⁴ Mindketten elvették gyarlóságuk bérét.³⁵

Huszár Károly, a kis falusi tanító, jobban megállta helyét akár a kultuszminisztérium, akár a miniszterelnökség élén, mint várhattuk volna.³⁶ Jellemző rá nézve, hogy mikor egyszer az entente [antant] hatalmak valami küldöttsége járt nálunk, Huszár az étkeztető asztalokra nem rakatott mást, csak néhány tál ruházott zsemlyét és kevés süteményt. Mikor megkérdeztem tőle, mire kell ezt magyarázni, azt felelte: »Egy összetört ország csak a szegénységét mutogathatja.«

³² Vass József 1920 decembere és 1922 júniusa között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. 1920–21-ben a közlelmzési miniszteri tárcát is birtokolta. 1922 júniusa és 1930 szeptembere között népjóléti és munkaügyi miniszterként tevékenykedett.

³³ Kapi Béla a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke volt 1916 és 1948 között. A Raffay által emlegetett fakultás a pécsi tudományegyetem evangélikus hittudományi kara, amely Sopronba kihelyezve működött. A kar Sopronba történő telepítésének legfőbb támogatója Kapi volt. Nyilván azért is kardoskodott e megoldás mellett, hogy egyházkerületének területén legyen a trianoni Magyarország egyetlen evangélikus lelkészképző intézménye. Vele szemben Raffay azt szerette volna, ha saját egyházkerületének székhelyén, Budapesten lenne a fakultás. Végül Kapi álláspontja győzött, de Raffay egész életében rossznak tartotta az így létrejött helyzetet. Vö.: Lámpás az oltár számolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerk.: *Mirák Katalin*. Kiadja a Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, Sopron, 2004. 295–299. és 867–869. p.

³⁴ Dréhr Imre 1926-tól a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium politikai államtitkára volt Vass József miniszter mellett.

³⁵ Raffay arra utal, hogy Vass József halála után kiderültek a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban történt panamak, amelyekben az egykori miniszter is érintett volt. Dréhr Imrét az ügy kapcsán bíróság elé állították. Az őt elmarasztaló ítélet kihirdetésének napján öngyilkos lett.

³⁶ Huszár Károly 1919. augusztus 15. és november 24. között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Ezt követően 1920. március 15-éig a miniszterelnöki posztot töltötte be. Emellett 1920 januárjától a népjóléti és munkaügyi miniszteri tárcát is birtokolta.

Haller István volt a legméltatlanabb a miniszteri székre.³⁷ Kisméretű csahos újságíró volt s az Alkotmány és a Néppárt révén került felszínre.³⁸ Velem szemben nagyon figyelmes volt. Mikor Teleki Pál a numerus clausust kigondolta, annak életbe léptetését Hallerre bízta. Meg is tette. Én nem helyeseltam különösen azért, mert vallási alapon történt a korlátozás.³⁹

[K]Lebelsberg nagyon különös alak volt.⁴⁰ Az ellenforradalom idején velünk dolgozott s a Zsembery Istvánnál tartott titkos összejöveteleken a jegyzői tisztet vitte.⁴¹ Hozzám azzal a kéréssel fordult (akkor a politikusok első sorában álltam, amit az is igazol, hogy az első nemzetgyűlés által alakított nemzetvédelmi országos bizottság névsorában első helyre tettek), azt kérte tőlem, juttassam be valamelyik minisztériumba vezető szerepbe, mert így alig tud megélni. Be is juttattam. Azután is nagyon jó viszonyban maradtunk, de tanügyi politikáját nem helyeseltam, sőt egyszer megijövendöltem neki, hogy utódjai az ő iskolai rendtartásának intézkedéseit legalább 75 százalékban hamarosan vissza fogják csinálni. Huszty József egyetemi tanár volt a fő sugalmazója.⁴² Nála (Klebelsbergnél) megvolt irántunk a jóakarát, de mert nagyon ingadozó volt, nem sok hasznát vettem. Előbb a szabadelvűség medrében igyekezett előrejutni, azt hívén, hogy a forradalmak hatása alatt valami hatalmasan előrelendül a világ. Mikor látta a közélet visszazökkenését, egyszerre a klerikálisok táborába szegődött s minisztériuma olyan egyoldalú irányt vett, hogy mi protestánsok alig tudtunk valamit is kiharcolni. Államtitkárja Petri Pál lett, aki parányi arravalóságát a miniszternek való szolgálai alárendeltségével igyekezett tekintélyé növelni.⁴³ Soha nem vesztett annyit jogaiból és tekintélyéből a magyar protestantizmus, mint Klebelsberg – Petri uralma alatt. Kiváltképpen azonban mi vesztettünk szelvében mindenfelé, mert a református atyafiak mégiscsak tudtak Petrire hatni,

³⁷ Haller István 1919. augusztus 15. és november 24. között tárca nélküli propagandaminiszter, majd 1920. december 16-áig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

³⁸ A Néppárt vagy Katolikus Néppárt az első magyarországi katolikus politikai szerveződésként alakult meg 1895-ben. Az *Alkotmány* a Néppárt napilapja volt.

³⁹ A numerus clausust, azaz az 1920. évi XXV. törvénycikket Teleki Pál első miniszterelnöksége idején, 1920 szeptemberében fogadták el. Kidolgozója és nemzetgyűlési betervezője Haller István kultuszminiszter volt. A törvény kimondta, hogy az egyetemre és a jogakadémiákra történő felvételnél a jelentkezők szellemi képességein túl nemzethűségükre és erkölcsi megbízhatóságukra legyenek tekintettel. Valamint arra, hogy az egyes „népfajokhoz és nemzetiségekhez” tartozók országos arányszámuknak megfelelően kerüljenek felvételre. A szabályozás tehát – eltérően Raffay állításától – nem kizárólag vallási alapon nyugodott.

⁴⁰ Klebelsberg Kunó 1921 decemberétől 1922 júniusáig belügyminiszter, ezt követően 1931 augusztusáig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

⁴¹ Zsembery István ügyvéd volt. Az első világháború idején országgyűlési képviselő lett, majd a háború után Sopron város, valamint Sopron-Moson és Pozsony vármegyék kormánybiztos főispánja. Az ellenforradalmi mozgalomban való részvételén túl aktív szerepet játszott a katolikus társadalmi szervezkedésekben. Az Országos Katolikus Szövetség ügyvezető alelnökéként tevékenykedett.

⁴² Helyesen: Huszty József. Klasszika-filológus egyetemi tanár volt. 1921-től a budapesti, 1923-tól a szegedi, 1934-től ismét a budapesti tudományegyetemen tanított. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának és az Országos Közoktatási Tanácsnak.

⁴³ Petri Pál 1922 és 1935 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) politikai államtitkára volt. Részt vett Klebelsberg kultúrpolitikai programjának kidolgozásában és végrehajtásában.

de nekünk csak egy jó emberünk volt a minisztériumban: Tóth István, a protestáns ügyosztály vezetője.⁴⁴ De őt is sokszor elgáncsolták.

Karafiáth Jenő, aki még evangélikusnak született, de anyja erőszakolására római katolikusnak nevelkedett, igazán úgy cseppent bele a miniszterségbe, mint Pilátus a Credoba.⁴⁵ Károlyi Gyula más helyett őt fogta karon, hogy nem akar-e miniszter lenni. Károlyi derék, higgadt, okos miniszterelnök volt, de kevés ideig kormányzott.⁴⁶ Szerencsére Karafiáth sem maradt sokáig miniszter s így nem is sokat árthatott a tanügynek. Vallási tekintetben azonban türelmes és megértő volt, hiszen felesége templomjáró evangélikus nő, leányát pedig én kereszteltem. Sokkal többet ártott nekünk Tasnádi Nagy András, aki Petri utóda lett.⁴⁷ Kinevezésekor hivatalosan kértem, hogy evangélikus államtitkár nevezzenek ki, de hiába: a református befolyás ellen nem tehetünk semmit. Ez az úr megtette azt, hogy mikor 10 gyakornokot kellett felvenni a minisztérium státusába, ajánlásaimat semmibe véve egyetlen evangélikus pályázót be nem hívott. S mikor titkára figyelmeztette, hogy egyik ajánlottam már többször pályázott, azt mondta: »Nem szeretem a lutheránusokat, inkább jöjjön katolikus.« Ezt maga a titkár mondta el nekem, mikor szemrehányást tettem neki, hogy nem figyelmeztette az államtitkár.

Hóman nagyon barátságosan fogadott és sok tanácsomat és kérésemet megszívlelte, mikor a középiskola kérdésének rendezéséről volt szó.⁴⁸ Személyesen mindig teljesítette, amit kértem. Az ügyosztályaival azonban ő sem bírt. De meg nagy pápista volt. Mikor a Szekfiúval együttesen szerkesztett történet első kötetét elolvastam, gratuláltam neki, micsoda rengeteg anyagot hordott benne össze s milyen világosan írta meg a könyvet.⁴⁹ »De – mondom – megengedsz egy őszinte megjegyzést? Te nem a magyar állam megalakulásának történetét írtad meg, hanem a bencés rend betelepülését és elhelyezkedését.« Igazat adott s megígérte, hogy a második kiadást átdolgozza. Államtitkárai közül Szily Kálmán és Stolpa kimondottan klerikálisok s mindenben a római katolikus érdekeket nézték.⁵⁰ Fáy pedig a közigazgatásból cseppent bele iskolatársi jogcímen a protestáns államtitkári állásba.⁵¹ Meg is mondtam neki:

---

⁴⁴ Tóth István 1918-ban miniszteri titkárként, majd 1919 és 1935 között miniszteri tanácsosként vezette a VKM protestáns ügyosztályát.

⁴⁵ Karafiáth Jenő 1931 decembere és 1932 októbere között volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴⁶ Károlyi Gyula 1919-ben az aradi, majd az első szegedi ellenkormányt vezette. 1930 decemberétől 1931 augusztusáig külügyminiszter, 1931 augusztusa és 1932 októbere között ismét miniszterelnök volt.

⁴⁷ Tasnádi Nagy András 1935 márciusától 1938 februárjáig volt a VKM politikai államtitkára. 1938 novemberé és 1939 novemberé között az igazságügy-miniszteri posztot töltötte be.

⁴⁸ Hóman Bálint – a neves történetíró – 1932 októberétől 1938 májusáig, majd 1939 februárjától 1942 júliusáig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴⁹ Helyesen: Szekfi Gyula (1883–1955). A magyar történetírás kiemelkedő alakja volt. Raffay a Hóman Bálinttal közösen írt – nem pedig szerkesztett – híres Magyar történet című munkájukról beszél.

⁵⁰ Szily Kálmán 1930-tól a VKM főiskolai ügyosztályának vezetője, 1932-től 1941-ig pedig államtitkár volt. – Stolpa József 1937 és 1944 között volt államtitkár a VKM-ben.

⁵¹ Fáy István 1939 és 1944 között volt államtitkár a VKM-ben.

»Barátom, te vagy az ország legmerészebb embere, hogy ebben a zűrzavarban vezető helyet vállaltál.« Kérésemre megtette, hogy külön a református és külön az evangélikus püspököket magához hívta, hogy tőlük kellő tájékoztatást szerezzen s megígérte, hogy egyenként is magához kéri őket, de ezt már nem bírta vagy nem akarta megtenni. Sokszor csodálkozott, milyen gonoszul bánnak a protestáns ügyekkel, de ő se segíthetett a helyzetben.

Voltak a kultuszban olyanok is, akikről senki sem tudta volna megmondani, mi joga kerültek oda. Lovászy Márton lehetett volna bármilyen szakon miniszter, ugyanolyan képessége és hozzáértése lett volna.⁵² Államtitkárja, a debreceni Nagy Sándor a holnaposok közé tartozott, mindig kész minden hagyományos örökség lerombolására.⁵³ Imre Sándor szelíd és bátoratlan szobatudós volt.⁵⁴ Neményi Imrét jól megkeresztelték, mert komoly és kemény nemzeti alapon állt.⁵⁵ Jóakarátú, megértő ember, akinek sokat köszönhettem. Régebben Ilosvay Lajos kapkodó, ingadozó ember volt, Balogh Jenő mindig titokzatos, aki ritkán nézett arra, akivel beszélt, de még mindig többet tett nekünk, mint Klebelsberg.⁵⁶

A legszürkébb miniszterek egyike volt Lukács György, de legalább becsületesen igyekezett a napi teendőit elvégezni.⁵⁷ A legmarkásabb volt Apponyi, aki dolgozószobájába a főhelyre Pázmány Péter arcképét tette, hogy ideálját mindig láthassa.⁵⁸ Élvezet volt vele beszélgetni, mert tisztán látta a kérdést és megvolt benne a jóakarát, hogy az 1848:XX-at végrehajtsa. Dolgozott is ki erre vonatkozó előterjesztést, amit nekem előzőleg átadott és kérte véleményemet.⁵⁹ Ezt a munkálatot – sajnos – Illyefalvy Lajos elkérte elovasásra s többé nem tudtam tőle visszakapni.⁶⁰ Az előterjesztés lényege az volt, hogy mivel a római katolikus állami

⁵² Lovászy Márton 1918. november–decemberben volt vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1919 augusztusában és szeptemberében külügyminiszter. – A szövegben szereplő „kultuszban” kifejezés a VKM-re vonatkozik.

⁵³ Helyesen: Juhász Nagy Sándor. 1918 novemberétől 1919 januárjáig volt a VKM politikai államtitkára, majd 1919. március 21-éig igazságügy-miniszter.

⁵⁴ Imre Sándor pedagógiai író, egyetemi tanár volt. 1918 novemberétől 1919 áprilisáig helyettes államtitkárként, majd 1919 augusztusa és 1924 decembere között adminisztratív államtitkárként dolgozott a VKM-ben.

⁵⁵ Neményi Imre 1896-tól tartozott a VKM állományába. 1917-ben nevezték ki államtitkárrá.

⁵⁶ Ilosvay Lajos 1914 és 1917 között volt államtitkár a VKM-ben. – Balogh Jenő 1910 novemberétől 1913 januárjáig a VKM politikai államtitkára volt, majd 1917 júniusáig igazságügy-miniszter.

⁵⁷ Lukács György 1905 júniusától 1906 márciusáig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁵⁸ Apponyi Albert 1906 áprilisától 1910 januárjáig, valamint 1917 júniusától 1918 májusáig volt vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁵⁹ Az 1848. évi XX. törvénycikk kimondta az ún. bevett felekezetek (katolikus, református, evangélikus, unitárius, görögkeleti) törvény előtti egyenlőségét és viszonyosságát. Elismerte ezek iskolafenntartó jogát. Előírta egyházi és oktatási szükségleteik államköltségéből való fedezését. Tervbe vette katonáskodó híveik számára tábori lelkészek alkalmazását. Apponyi Albert 1917. december 21-én nyújtott be törvényjavaslatot a katolikus egyházi önkormányzatról és az 1848. évi XX. törvény fokozatos végrehajtásáról, de azt az országgyűlés végül nem tárgyalta meg. Lásd: BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: i. m. 60. és 160. p.

⁶⁰ Helyesen: Illyefalvy Lajos (1881–1944). Statisztikus volt, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

eredetű vagyonból minden lélekre 6 (vagy 8) fillér jut, ugyanazon arány szerint a protestáns egyházak is részesítendőek állami vagyonban. Én ez ellen nem szólhattam semmit, a reformátusok azonban »későbbi, jobb időkre« kívánták halasztani e kérdés rendezését. Az előterjesztés tehát a miniszter fiókjában maradt.

Apponyi komolyan foglalkozott a római katolikus egyház autonómiájának bevezetésével. Egyszer séta közben kért, hogy vázoljam az autonómia lényegét és gyakorlati vonatkozásait. Mikor vázlatosan elmondtam a mi autonómiánk alapvonásait, rámutattam arra, hogy a római katolikus egyház elvi okokból nem hozhatja be az autonómiát, mert akkor a hierarchiával kell szakítania és olyan gyakorlati életútra kell térnie, amely őt Rómától szükségszerűen elszakítja. Beszélgetésünk során kitűnt, hogy ő az autonómiát úgy gondolta, hogy az állami beavatkozástól függetleníti az egyházat és hogy a világiakat bevonja az egyházi munkába. Természetes, hogy az autonómiából nem lett semmi, de az állami szerveknek például a püspöki állásra gyakorolt befolyását megszüntették a jus placeti⁶¹ jog gyakorlásának elmaradásával és a váci püspöki szék betöltése óta egyedül a pápa tölti be a püspöki székeket;⁶² a világiak bevonását pedig elérték az Actio Catholica⁶³ megszervezésével. Apponyi nagy pápista volt, de megértő ember is maradt.

Bethlennel és Telekivel az irredenta területén találkoztam és melegedtem össze.⁶⁴ Bethlen alapítója és fejedelme volt a Magyar Kultúrszövetségnek. Célja a magyar jellem, öntudat és szellem kiválóságait összegyűjteni, ezekkel a közéletet csendben irányítani, a zsidóság és szabadkőművesség nemzetközi szellemet terjesztő hatását ellensúlyozni. Bethlen nem volt mindig köztünk a heti összejöveteleken, de gyakran feljárt s kívülről is irányította a szövetség működését. Az én időmben a vezetők voltak Mezey Gyula, Bernát István, Szemere Béla, Zimmermann Lajos.⁶⁵ Én is a vezetők közé kerültem csakhamar. Innét volt a bizalmas barátságom Bethlennel. Mikor miniszterelnök lett, [akkor] is megmaradt ez a viszonyunk, de nem érintkeztem vele többé, mikor a felsőházra vonatkozó törvény módosításakor nem tartotta meg

---

⁶¹ A jus placeti (ius placeti) magyar jelentése tetszsjog, vagy régiesen tetszvényjog. Az államnak, illetve az azt képviselő személynek az a joga, hogy minden pápai iratot és rendeletet megvizsgálhat és kihirdetésüket engedélyezheti vagy megtilthatja. Magyarországon ezzel összekapcsolódott a katolikus főpapok kinevezését is tartalmazó főkegyúri jog.

⁶² Raffay arra céloz, hogy a Vatikánban 1919 júliusában a magyar kormány megkérdezése nélkül nevezték ki váci püspökké Hanauer Árpád Istvánt.

⁶³ Az Actio Catholica a katolikus hívőknek az egyházi hatóság irányításával működő szervezete. Célja a világiak összefogása, hitéletük elmélyítése, a katolicizmus terjesztése. Magyarországon 1932-ben alakították meg.

⁶⁴ Bethlen István és Teleki Pál jelentős szerepet játszott a Magyarország területi egységének helyreállításáért tevékenykedő irredenta mozgalomban.

⁶⁵ Mezey Gyula (1861–1922) fitopatológus, szakíró volt. – Bernát István (1854–1942) agrárpolitikus, egyetemi tanár, akit a Magyar Tudományos Akadémia is tagjává választott. – Szemere Béla orvos, fajvédő politikus volt. 1939-ben a Magyar Nemzetiszocialista Földműves és Munkáspárt országgyűlési képviselője lett. – Zimmermann Lajos ügyvédként működött. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége egyik megszervezője és társelnöke, 1938-tól pedig az Országos Sajtótanács tagja volt.

adott szavát.⁶⁶ Pedig mindmáig együvé tartozunk a Keresztyén Egyesült Liga cégére alatt titkon működő nemzeti társaságban.⁶⁷

Telekivel Horthy bevonulásakor ismerkedtem meg. A király embere (homo regius), József főherceg ugyanakkor hívott magához tanácsadásra, mikor Teleki is az előszobában várakozott.⁶⁸ Itt mutatkoztunk be s haláláig a legjobb viszonyban maradtunk. Az irredenta munkálásának sok ágában dolgoztunk együtt. Kedves, tudós, nyílt volt. De a gróf meglátszott rajta. Nem annyira ugyan, mint Bethlen, de rajta is meglátszott. Mégis lehetett vele beszélni. Igaz, hogy nézeteiben egyéni, elhatározásaiban konok volt. Zárkózott is tudott lenni. Mutatja ezt öngyilkossága is. Előtte való este még a Manrézában⁶⁹ tartott lelkigyakorlatot, másnapra megbeszél egy tervet Pap Antallal, este meghagyja az inasának, hogy 7 előtt keltse fel s egyszerre csak föbe lövi magát.⁷⁰ Szándékáról senkinek sem volt sejtelve. De arról panaszkodott este Pap Antalnak (tőle tudom ez[en] adatokat), hogy nagyon fáradtnak és kimerültnek érzi magát.

Gömbös Gyulával is az irredenta munkában ismerkedtem meg. Mikor Pröhle Vilmossal⁷¹ 1919. februárban a semleges protestáns hatalmak megnyerése végett Bécsen átutaztam, Bethlennel akartam beszélni.⁷² Nem volt otthon. Gömbös mutatkozott be, mint titkárja. Őt kértem meg, közölje Bethlennel, mit csinálunk. Mikor azután Gömbös a nemzeti hadsereggel és a szegedi kormányral Pestre jött, állandó összeköttetésben voltam vele. Együtt hívtuk életre a »Szózat«-ot, együtt terveztük ki sok olyan hazafias munka tervét, amelyben ő vezető po-

---

⁶⁶ Bethlen István 1921 áprilisa és 1931 augusztusa között volt miniszterelnök. – Raffay azt kifogásolta a felsőházzal kapcsolatban, hogy a létrehozását kimondó 1926. évi XXII. törvény az evangélikus egyház számára csak négy helyet biztosított az oda méltóságuk vagy hivataluk alapján automatikusan bekerülőkhöz. A korábbi főrendiház esetében ez a szám hat volt. A felsőházzal szülő törvényt az 1937. évi XXVII. törvény cikk módosította. Vö.: EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Jegyzések. 18–19. p.

⁶⁷ Hivatalos formában: Egyesült Keresztény Nemzeti Liga. Közös katolikus-protestáns szervezet, amely 1919 decemberében alakult az ellenforradalom keresztény-nemzeti céljainak támogatására.

⁶⁸ József Ágost Habsburg főherceget 1918. október 27-én nevezte ki IV. Károly a királyt képviselő „homo regius”-nak. – A szövegben Raffay Horthy Miklós 1919. november 16-ai budapesti bevonulására utal.

⁶⁹ A Manréza a jezsuiták lelkigyakorlatos háza volt Budapesten, a Zugligetben. Raffay azonban rosszul emlékezik. Teleki – aki 1939 februárja és 1941 áprilisa között volt másodszor miniszterelnök – öngyilkosságát megelőzően nem a Manrézában, hanem a Szent István-bazilikában vett részt lelkigyakorlaton.

⁷⁰ Helyesen: Papp Antal. Pénzügyi szakember, államtitkár volt. Az 1921-ben létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja egyik vezetője lett. 1934 és 1942 között a Magyar Cserkészszövetség országos elnöki posztját töltötte be. Két utóbbi tisztségében Teleki Pál közvetlen munkatársa volt.

⁷¹ Pröhle Vilmos (1871–1946) orientalista, egyetemi tanár. Az Etelközi Szövetség valamint az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik vezetője volt.

⁷² Raffay pontatlanul emlékezik. Nem 1919 februárjában, hanem márciusában utaztak a protestáns országokba. Lásd: Kiáltás a viharban. 58. p.

litikussá fejlődött.⁷³ Határozottan sok volt benne a lendület, világosan is tudott látni, szenvedélyességre is hajlamos volt, de egészében igen értékes, önzetlen, tiszta szándékú ember. Nem magát szolgálta, hanem mindig mindenben nemzetét. Zsilinszky és Eckhardt voltak legjobb barátai és munkatársai.⁷⁴ Később mind a kettővel meghasonlott. Zsilinszky nagyon jó író, világos ítéletű ember, Eckhardt eszes, tanulékony és hiú. Zsilinszkyt nem lehetett pénzzel győzni, Eckhardtot meg dicsőséggel. A teljesen önzetlenül dolgozó Gömbösnek szükségképpen magára kellett maradnia. Nem bánta, mert már készült magasabb feladatokra. Mikor honvédelmi miniszter volt, társaságunk megbízásából felkerestem, hogy ráhívjam figyelmét az ország igen kedvezőtlen közhangulatára.⁷⁵ Mondtam, hogy itt az ideje a kormányváltozásnak. »Bethlennel vagy nélküle?« - kérdezte. Nem azt kérdezte, amit kellett volna, miért és miben mutatkozik az elégtelenség, sőt forrongás, hanem nyilván azt akarta tudni, hogy megbízóim rá gondolnak-e? Én azt feleltem: »Ti ezt jobban tudjátok.« Nemsokára meg is buktatta Bethlent. Nem volt könnyű, mert katonát akart. Mint ahogyan akkor már katona állt ellenőrzőül minden jelentős helyen. Mikor kinevezése után másnap felmentem Gömböshöz, azzal köszöntöttem be: »Nem gratulálni jöttem, hanem aggodalmamat kifejezni s ezzel figyelmet a nemzet érdekében a legnagyobb gondosságra felhívni. Neked még nem lett volna szabad ezt a helyet elfoglalnod. Te voltál és vagy ugyanis a kisentente [kisantant] felé a mumus: majd jön Gömbös és megkezd a magyar támadó politikát! De nem tudod megkezdni, mert nincs erőnk hozzá és ellenségektől vagyunk körülveve. A belsőnket emésztő szocialisták és a velük egy húron pendülő nemzetköziek is csak téled félnek. Ha jön Gömbös, végét veti kided játékaiknak és ránk tapos. De nem tudsz rájuk taposni, mert belül még több az ellenség, mint kívül s ezek összefognak ellened s mindent elgáncsolnak. És akkor ott leszünk, hogy az egyetlen mumus is semmivé lesz és több mumus nálunk nincs, még csak nem is mutatkozik. Azután még egyet: katona voltál egész életedben, egy ország kormányzása azonban nem pusztán katonai dolog. Könnyen félrevezethetnek hát és legjobb akaratod és legbecsületesebb erőfeszítéseid ellenére is eredménytelen lehet munkálkodásod, ami pedig a

⁷³ A „Szózat” című lap 1919-ben indult. A fajvédő politikai irányzat szócsöve volt. – Raffay ismét rosszul emlékezik. Ugyanis a nemzeti hadsereg és a szegedi ellenkormány tagjai nem egyszerre érkeztek Budapestre. Gömbös pedig valamennyiüknél korábban, már 1919. augusztus 7-én a fővárosban volt. Vö.: GERGELY JENŐ: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest, 2001. 75–77. p.

⁷⁴ Zsilinszky Endre (1886–1944) publicista és politikus, aki 1925-ben Bajcsy-Zsilinszkyre változtatta nevét. – Eckhardt Tibor (1888–1972) ügyvéd és politikus volt. Az 1920-as években mindketten Gömbös politikai támogatói közé tartoztak. Az 1920-as évek végén szakítottak a fajvédő irányzattal és a demokratikus erők táborához csatlakozva töltötték be jelentős szerepet a magyar közéletben.

⁷⁵ Gömbös Gyula 1929 októbere és 1932 októbere között volt először honvédelmi miniszter. Azonban ezt a miniszteri tárcát az 1932 októberétől 1936 októberéig tartó miniszterelnöksége idején is megtartotta.

⁷⁶ Raffay túloz azzal a kijelentésével, hogy Gömbös buktatta meg Bethlent. Gömbös egyébként nem közvetlenül Bethlen után lett kormányfő, mint ahogy azt a szöveg sugallja. Klebelsberg Kunó és Vass József nevének említésekor a püspök valószínűleg arra céloz, hogy ők is szerettek volna miniszterelnökök lenni. Vass azonban már nem élt, amikor Bethlen lemondott.

nemzet mérhetetlen vesztesége lenne. « Erre nyugodt hangon kijelentette: »Te vagy az egyetlen, aki nem gratulálsz, tehát jó barátom vagy, amint mindig is az voltál. Megnyugtatlak, hogy én a kormányzó úrral való megállapodás értelmében majdnem egy év óta készülök a miniszterelnökségre. Tervszerűen készültem rá, meglepetések alig érhetnek és ha érnek: katona vagyok. Ami pedig a félrevezetést vagy a megtévesztést illeti, nem félek, világos a látásom, van emberismeretem és ami fő, én az intuíciónra hallgatok. Hanem azt kérem, hogy ti, őszinte barátaim, ne hagyjátok el s ha valami mondanivalótok van, ne hallgassátok el.« Még azt mondtam neki, hogy az egész ország feszült várakozással tekint rá s bizonyos, hogy Gömbös Gyulát nem buktathatja meg más, csak maga Gömbös Gyula. – Végig jó viszonyban maradtunk, sokszor kikérte véleményemet s mikor a hercegprímás a házassági törvény módosítására javaslatot készített, azt bizalmasan nekem adta ki, hogy a protestáns álláspontot azzal szemben képviselhesse.⁷⁷ Módosító javaslatom a levéltári anyagban van. Ugyanő a római katolikus túlkapások ellen is felvette a harcot; a hercegprímással nem egyszer volt összehútközése. Egészben az 1848: XX. alapján állt s a reverzálisok ügyét Rómában is szóvá tette.⁷⁸ Ha életben marad, nem csak a 95 tétele, hanem egyéb cselekedete is igazolta volna, hogy jó evangélikus, ha nem is volt egyházas ember.⁷⁹ Mikor második felesége meghalt, már maga is betegeskedni kezdett. Hibáját beismerte, de férfiasan jóvá is akarta tenni. Ezért újból megkérte első feleségét, akivel én eskettem össze.⁸⁰ Ezt szerette volna mással végeztetni, azért írt is levelet, hogy ne szakítsam félbe nyaralásomat, de én ragaszkodtam az esketés végzéséhez, amit azután a kistétényi villájában el is végeztem.⁸¹ Darányi és Sztranyavszky volt a két tanú.⁸² Rajtuk kívül csak a három gyermeke volt jelen. Az elgurult drakmáról tartott beszédem alatt bizony kicsordult szeméből a könny.⁸³ Kár, hogy nemsokára erősebben előfogta a gyógyíthatatlan baj. S újból igénybe vett a család, de most már temetésre.⁸⁴ Gyermekei egészen is ár-

⁷⁷ Serédi Jusztinián hercegprímás az 1934 szeptemberében tartott XXV. Katolikus Nagygyűlésen ismertette a házassági törvény módosítására vonatkozó javaslatát.

⁷⁸ A reverzális kötelezvény. A vegyes házasságok esetében arra vonatkozik, hogy a születendő gyermekeket milyen vallásban nevelik.

⁷⁹ Raffay a Gömbös-kormány 1932 októberében közzétett programjának 95 pontját nevezi tételeknek.

⁸⁰ Gömbös első felesége Greta Reichert, a második pedig Szilágyi Erzsébet volt.

⁸¹ Az esküvőre 1934. augusztus 23-án került sor, de nem Kistétényben, hanem Nagytétényben. Lásd: GERGELY JENŐ: i. m. 25. p.

⁸² Darányi Kálmán 1928 márciusától 1935 januárjáig a miniszterelnökség politikai államtitkára, majd a Gömbös-kormány földművelésügyi minisztere volt. Gömbös halála után 1936 októberé és 1938 májusa között miniszterelnök, de a földművelésügyi miniszteri tárcát is megtartotta. – Sztranyavszky Sándor 1926 októberé és 1931 augusztusa között belügyminisztériumi politikai államtitkárként dolgozott. Gömbös miniszterelnöksége idején a kormánypárt elnöke volt. 1935 májusától 1938 májusáig a képviselőház elnöki tisztségét is betöltötte. 1938 májusa és novembere között földművelésügyi miniszter volt.

⁸³ Nem egyértelmű, hogy a szövegben szereplő „drakma” elgépelés, vagy Raffay használta így a drachma (drahma) szót, ami egy ókori görög pénz neve volt. Az elveszett drachmáról szóló példázat Lukács evangéliumában olvasható. (Lk 15, 8–10)

⁸⁴ Gömbös vesezsugorodásban halt meg. 1936. október 10-én temették el.

vák maradtak, mert Gömbösné is hamarosan meghalt. Jellemző, hogy sem az apa, sem az anya halála után egyetlen gyermek sem jött el, hogy legalább köszönetet mondjon a kegyeletes munkáért. A leány később reverzalist adott kárunkra, a két fiú pedig egyszer felkeresett ebben az ügyben s akkor kitűnt, hogy amelyik az apja nevét viseli, ma még teljesen hitetlen, aki előtt a reverzális nem fontos, de a másik hívő lelket hordoz. Hiába hivatkoztam apjuk és anyjuk egyházhűségére, mégis engedték a reverzális létrejöttét. Gömbös leánytestvérei is mindent elkövettek a reverzális ellen, de a leány az apja makacsságát és nem az anyja szelíd hajlékonyságát örökölte. A leánnyal többé nem beszéltem.

Hogy mik és milyenek a miniszterek, arra nézve csak egy-két adatot jegyzek fel. Mikor Herrmann Miksa kereskedelmi miniszter lett, elmentem hozzá, hogy az aszódi gimnázium vásártartási jogát rendezzük.⁸⁵ Nem értett hozzá, behívatta referensét, aki bizonyos [jogi] formákba kapaszkodott. Mikor kiment és magunkra maradtunk, azt mondtam neki: »Ha te, mint miniszter akarod, megteheted, hiszen óriási hatalom van a ti kezetekben.« Erre mosolyogva azt felelte: »Az csak úgy látszik, mi voltaképp nagyon kicsinyek vagyunk. Minden komolyabb dolgot csak a miniszterelnök jóváhagyásával végezhetünk.«

Hegyeshalmitól egyszer a birtokkal kapcsolatosan kértem valamit.⁸⁶ Nem ő, hanem Kahn államtitkár döntött benne.⁸⁷ Purgly a saját egyházmegyéjében fekvő mezőhegyesi evangélikus lelkészi állás megszervezése dolgában semmit nem tett, míg miniszter volt.⁸⁸ Mikor megvált a miniszterségtől, velem együtt jött el az akkori alantasához, a jószágigazgatóhoz kérni azt, amit azelőtt elrendelhetett volna, aminthogy a püspöki földön lévő erdő dolgát Kállay,⁸⁹ a mezőhegyesi kérdést Sztranyavszky első szóra rendbe hozta.⁹⁰

Kállay nagyon megértő volt és azonnal intézkedett, amint valaminek helyességét vagy jogoságát belátta. Sztranyavszky pedig az egyetlen volt, aki mint miniszter is evangélikus mert maradni. Ő sok jó szolgálatot tett egyházunknak. Pesthy is öntudatos evangélikus volt, de félénk. Mégis igen sok hittestvérünket segítette kenyérhez és a később általa vezetett földbirtokpolitikai intézmény csaknem egész személyzetében evangélikus volt.⁹¹ Fabinyi is jól kezdte,

⁸⁵ Herrmann Miksa 1926 októberétől 1929 augusztusáig volt kereskedelemügyi miniszter.

⁸⁶ Helyesen: Hegyeshalmy Lajos. 1919 szeptembere és novembere, majd 1920 decembere és 1922 júniusa között kereskedelemügyi miniszter volt. 1921. szeptember-októberben a pénzügyminiszteri tárcát is birtokolta.

⁸⁷ Helyesen: Kaán Károly. 1919-től helyettes államtitkár, 1924–25-ben címzetes államtitkár volt a Földművelésügyi Minisztériumban.

⁸⁸ Purgly Emil 1932 februárja és októbere között volt földművelésügyi miniszter. Az evangélikus egyházban a Csanád-csongrádi egyházmegye világi felügyelőjének tisztségét töltötte be.

⁸⁹ Kállay Miklós 1932 októbere és 1935 januárja között földművelésügyi miniszter, 1942 márciusától 1944 márciusáig pedig miniszterelnök volt.

⁹⁰ Sztranyavszky Sándor. Lásd: 82. jegyzet.

⁹¹ Pesthy Pál 1924 márciusa és 1929 januárja között az igazságügy-miniszteri posztot töltötte be. 1930-tól A Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet, 1936-tól pedig az Országos Földhitelintézet elnöke volt.

de azután kitört belőle az igazi természete.⁹² Mikor felsegítettük az uborkafára, mindjárt más húrokon kezdett játszani. Végül egészen elidegenedett tőlünk. Mikor a Hitelbank vezérelnöke lett, miniszteri nyugdíját közcélra ajánlotta fel. Iparos- vagy kereskedőtanonc-otthont létesített belőle. Szép. Amint ez megvolt, elmentem hozzá és arra kértem, hogy most már adja ezt az összeget egyházi célra. [Magából] Egészen kikelve mondta, hogy ő más téren mozog, egyháza iránt megtette kötelességét, most már visszavonul mindentől, mert neki más a hivatása. Ami pedig miniszteri nyugdíját illeti, azzal nem ő rendelkezik, hanem a kormányzóné, akinek felajánlotta.⁹³ Olyan kíméletlen hangon beszélt, hogy azt mondtam neki: »Kérlek, ne izgasd magad, én csak egy gondolatot pendítettem meg és kissé meglep, hogy ilyen hangon mondd erről való véleményedet. Többé nem foglak egyházi ügyekkel háborgatni.«

Ugyanígy jártam Lamotte-tal is, aki míg a városnál volt, minden előléptetés alkalmával eszembe juttatta, hogy ő is evangélikus, de mikor az egyik legnagyobb pénzintézet vezérigazgatója lett és evangélikus embereket ajánlottam pártfogásába, azt mondta: »Talán máshoz is lehetne fordulni, mert hogy jutok én ahhoz, hogy minden evangélikus embert én helyezzek el?« Pedig egyetlen kérésemet nem teljesítette.⁹⁴

De maradjunk a minisztereknél és az államtitkároknál. Rakovszky Iván, mikor a Felvidékről minden nélkül bevándorolt, olyan alázatosan kérte az elhelyezkedése dolgában támogatásomat, hogy szinte pironkodtam bele.⁹⁵ Mikor belügyminiszter lett s egyszer azt kérdeztem tőle: »Mikor tudnék veled egy közérdekű kérdést megbeszélni?« - azt felelte: »Szerdán van a rendes kihallgatás nálam.« Természetesen soha többé nem álltam vele szóba. Keresztes-Fischer mindig szíves és előzékeny volt és sok kérésemet teljesítette.⁹⁶ Vele az irredentában barátkoztam össze. A két Wekerle is érdekes volt. Az öreg mindig nyájas, kedves, ígéretes, de nem adakozó volt.⁹⁷ A fiatal egyszer írásban tudatta, hogy kérésemet megteszi, de véghezvinni már nem bírta, mert az illetékes ügyosztálynál nem bírta keresztülvinni akaratát.⁹⁸ Legtöbbet tett Reményi Schneller, aki sok jó evangélikus emberen segített s valahányszor írtam neki,

⁹² Fabinyi Tihamér 1932 októbere és 1935 márciusa között kereskedelemügyi miniszter, 1935 januárjától 1938 márciusáig pénzügyminiszter volt. 1938-tól 1944-ig a Magyar Általános Hitelbank elnöki tisztségét töltötte be.

⁹³ Horthy Miklós kormányzó felesége Purgly Magdolna volt.

⁹⁴ Lamotte Károly 1938-ig Budapest alpolgármestere volt, majd 1944-ig a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezérigazgatójaként működött.

⁹⁵ Rakovszky Iván 1922 júniusától 1926 októberéig belügyminiszter, 1944 augusztusa és októbere között pedig vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

⁹⁶ Keresztes-Fischer Ferenc 1931 augusztusa és 1935 márciusa között, valamint 1938 májusától 1944 márciusáig volt belügyminiszter.

⁹⁷ Az idősebb Wekerle Sándor 1892 novembere és 1895 januárja, majd 1906 áprilisa és 1910 januárja, valamint 1917 augusztusa és 1918 októbere között miniszterelnök volt. A pénzügyminiszteri posztot szintén háromszor töltötte be: 1889 áprilisától 1895 januárjáig, 1906 áprilisától 1910 januárjáig és 1917 szeptemberétől 1918 februárjáig. Ezeken kívül más miniszteri tárcák birtokosa is volt rövid időszakokon át.

⁹⁸ Az ifjabb Wekerle Sándor (a 97. jegyzetben szereplő fia) 1928 szeptemberétől 1931 augusztusáig pénzügyminiszter volt.

minden levelemre barátságosan válaszolt.⁹⁹ Úgy, mint régebbi elődje, a híres Popovics Sándor is.¹⁰⁰ Később ő is megváltozott, közönyös lett.

Három evangélikus államtitkárról kell még egyet-mást feljegyezmem. A legrégibb az öreg Zsilinszky Mihály, aki még megkövetelte, hogy a protestáns intézményeket vagy személyeket illető ügyeket csakis az ő útján szabad elintézni.¹⁰¹ Ő még azt tartotta, hogy miután a kultuszminiszter mindig a többségi egyházból kerül hatalomra, a politikai államtitkár pedig a kisebbségi protestantizmusból, ő a protestánsok minisztere. Molnár Viktor is megtartotta még ezt a felfogást.¹⁰² Pekár Gyula már nem tartotta meg.¹⁰³ Őalatta kezdett a protestáns államtitkár a miniszter egyik alkalmazottja lenni. Az egyházi ügyekkel nem sokat törődött, nem is érdekelték az ilyen ügyek. De azért még hajlott a szóra és szívesen segített, ha simán ment a dolog.

Azután már a rekatolizálás kora következett s Petri alatt a protestáns államtitkári állás teljesen elvesztette döntő jelentőségét.¹⁰⁴ A református egyeduralom ekkor kezdődött. Mi pedig ettől kezdve rohamosan hanyatlottunk. Megszűntünk tényezők lenni s ma csak a morzsalékokon éldegélünk.

[...]

Szemere Miklós politikai belső környezetének is tagja voltam.¹⁰⁵ Hívtak, hát mentem. Nála egy vacsorán ismerkedtem meg Horthy Miklós tengerésztiszttel, a későbbi kormányzóval. Bátyja, István is ott volt, akivel azután igen kedves, bizalmas viszonyban maradtunk egészen haláláig.¹⁰⁶ Mikor Horthy Miklós fővezér még a Gellértházban lakott, többször elhívatott.¹⁰⁷ Egyszer azt kérdezte, igaz-e, hogy az ország élén csakis római katolikus ember állhat? Mert őt kormányzóvá akarják tenni, de áttérést is emlegetnek. Ezt pedig nem szívesen tenné, mert őt ugyan a katonaságnál inkább római katolikus szellemben nevelték, de ősci református papok és főgondnokok voltak s ha egyénileg tudna is a református egyházzal szakítani, de a családi hagyományos szellemmel nem szívesen szakítana. Nagyon megnyugtatta, hogy csak a királynak kell római katolikus vallásúnak lennie s így ez a törvény rá nem vonatkozik. Mégis felhívtam erre a körülményre Ravasz¹⁰⁸ figyelmét, mert a feleségét Farkas Edit ugyancsak a

⁹⁹ Helyesen: Reményi-Schneller Lajos. 1938 márciusa és 1945 márciusa között pénzügyminiszter volt. Közben 1940 decemberétől 1944 januárjáig a gazdasági csúcsminiszteri posztot is betöltötte.

¹⁰⁰ Popovics Sándor 1918 februárja és októbere között pénzügyminiszter volt. 1924-től 1935-ig a Magyar Nemzeti Bank elnöki tisztségét töltötte be.

¹⁰¹ Zsilinszky Mihály 1895 és 1905 között volt a VKM-ben államtitkár.

¹⁰² Molnár Viktor 1905 és 1912 között volt államtitkár a VKM-ben.

¹⁰³ Pekár Gyula 1919 augusztusában, majd 1919 novemberétől rövid megszakítással 1922 júniusáig volt a VKM-ben államtitkár.

¹⁰⁴ Petri Pál. Lásd: 43. jegyzet.

¹⁰⁵ Szemere Miklós (1856–1919) író, politikus, országgyűlési képviselő volt.

¹⁰⁶ Horthy István (1858–1937) lovassági tábornok volt.

¹⁰⁷ Horthy Miklós az 1919. november 16-ai budapesti bevonulását követően a Gellért Szállóban lakott. Az 1920. március 1-jén lezajlott kormányzóválasztás után költözött a budai várba.

¹⁰⁸ Ravasz László 1921 és 1948 között a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke volt és meghatározó módon befolyásolta egyháza arculatát.

kezében tartotta és fanatikus katolikussá tette.¹⁰⁹ Félő volt hát, hogy az urának sem hagy békét, míg át nem téríti. A kormányzó úr azonban eljár a Kálvin téri templomba, nyilvánosan úrvacsorázik s nincs többé abban a veszedelemben, hogy áttérítik.¹¹⁰ Felesége befolyása azonban mégis érvényesül abban, hogy a római katolikus egyház kíméletlenségeit eltűri. Mondják, hogy politikából, mert a római katolikus papság nagy hatalom.”¹¹¹

---

¹⁰⁹ Farkas Edit (1877–1942) katolikus szerzetesnő volt. Ő alapította a Szociális Missziótársulatot, melynek főnöknője lett.

¹¹⁰ Horthy Miklós a budapesti Kálvin téri református templomba járt istentiszteletekre, ahol püspöki tisztsége mellett Ravasz László szolgált lelkipásztorként.

¹¹¹ EOL, Raffay-irathagyaték. Önéletrajzi írások. Feljegyzések. 28–34. p.

A Lutheran bishop about his contemporary Hungarian society
and governmental leaders
Excerpts of Alexander Raffay's autobiographical papers

This essay makes accessible a part of the so far unpublished autobiographical notes by Alexander Raffay, Lutheran bishop for the ecclesiastical history of Hungary and the interested ones in the history of the first part of the XXth century. The author of notes Alexander Raffay lived between 1866 and 1947. He was the bishop of Diocese Montana between 1918 and 1945. During this period he was one of the most outstanding personages and played important part in the public life of the country. Alexander Raffay, a bishop of conservative views supported with all his might the government of the Horthy period, which called itself Christian and national. Together with other leaders of his church he thought his most important task to mobilize the Lutheran believers for the service of Christian-national targets.

Raffay's autobiographical notes were found in the Central Archives of the Lutheran Church in Hungary among the unprocessed documents in 2002. The text was typed by somebody on the ground of the bishop's handwriting that was not handed down to us, after the author's death. It consists of three parts. Two of them contain memories, the rest some letters of Raffay. In this essay the text on pp. 28–34 is published from the part entitled „Notes” of memories. In the part quoted Raffay first gives a dark shaded picture of the contemporary Hungarian society. After this he writes about the government officials he knew in person. Besides the governor, Nicolas Horthy; Stephen Bethlen, Julius Gömbös, Paul Teleki and other prime ministers and several ministers and under-secretaries of state play part in the notes. The bishop in his characterization of the persons mentioned by him mainly deals with their relation towards the Lutheran church and in addition to this depicts their individual features. It is no accident that he writes most about Julius Gömbös, who was the only Lutheran Premier of the Horthy period.

Raffay's memory makes an interesting reading, which adds many useful data to our knowledge of the period in question. Therefore the text published may justly deserve attention of posterity.

GAÁL ENDRE

A SZEGEDI NYOMDÁSZAT 1920-TÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

1920-tól az államosításig¹

Az 1918–1919-es forradalmi időszakot követő években a szegedi ipar – benne a nyomdaipar – körülményei jelentősen megváltoztak az 1918 előtti időszakhoz képest. A trianoni békediktátum határszéli várossá tette Szegedet, megfosztotta vonzásterületének déli részétől. Ez a körülmény a nyomdaipart is érintette, mert elveszítette a korábban e régióból érkező megrendeléseket, előnytelenül hatott több lap példányszámára, korábbi terjesztési területük egy része ugyanis az SHS, illetve a Román királyságokhoz került. Objektív körülmény az is, hogy egyes jelentős nyomdák tulajdonosa meghalt; nyomdájuk – a kedvezőtlen gazdasági és politikai körülmények között – vissza-, vagy éppen szétesett.

A régebbi helyi nyomdák közül akadt olyan is, amely már 1920-ban jelentős fejlődést ért el tőkeerő és kapcsolatrendszer tekintetében. Szeged város tanácsának kezdeményezésére 1920. április 24-én megtartotta alakuló közgyűlését a SZEGED VÁROSI NYOMDA- ÉS KÖNYVKIADÓ RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. Alapítói a Magyar–Olasz Bank Rt., amely Budapesten bejegyzett társaság, a Várnay L. szegedi egyéni cég (amelynek Várnay Dezső a tulajdonosa) és Szeged város közönsége. Mivel ekkor még nem működött a közgyűlés, a város közönségét a tanács képviselte. A vállalat alaptőkéje 3,000.000 korona, ami egyenként 400 K névértékű, bemutatóra szóló 7500 db részvényre oszlik. Az alaptőke egyharmadát, azaz 1,000.000 K-t a város birtokolta. Az Rt. tárgya: a Várnay L. és az Engel Lajos-féle szegedi nyomdacégek nyomdáinak megszerzése. E két nyomdaüzem akkor már nagy múlttal bírt, a város

---

¹ Az itt közölt áttekintésünk a *Grafikai Szemle* c. szakfolyóirat számára készült. A négy részes cikksorozat első két részét, amely a szegedi nyomdászat 1801–1918. közötti fejlődését tárgyalja, a folyóirat 2002. évi 2. és 5. számában közölte. A sorozatcím: A kétszáz éves szegedi nyomdászat. A folytatást azonban a szerkesztőbizottság „kizárólag helyhiány miatt” nem publikálta. E két utóbbi részt – némi tartalmi kiegészítésekkel és jegyzetekkel bővítve – itt, az *Acta Historica*-ban vehetik kézbe az érdeklődők. A *Grafikai Szemle* által közölt két rész GAÁL ENDRE: A szegedi nyomdászat 1801–1918. c., részletes elemzést tartalmazó kötetben alapul. (Szeged, 2001.) A szerző ezúton is köszönetet mond Dobó József ny. nyomdaigazgatónak a kötet megjelenéséhez és e közlemény elkészítéséhez nyújtott több irányú szíves segítségéért.

legjelentősebb nyomdái közé tartozott.² Célja: nyomdai és nyomdai műipar, valamint mellékágai, kiadási üzlet, könyv-, papír- és műkereskedés folytatása, irodalmi vállalatok létesítése, ilyenek megszerzése, üzemben tartása, főleg a magyar irodalom fejlesztése belföldön, valamint külföldön való terjesztése érdekében. Tartama: határozatlan idő. Az alapítók kinevezték a 11 tagú igazgatóságot, amelynek elnöke dr. Somogyi Szilveszter polgármester lett. A „részvénytársasági demokrácia” egyik megnyilvánulása, hogy az alapítók saját maguk köréből *nevezik ki* – rendszerint három évre – az igazgatóságot, amelyet az alakuló közgyűlés jóváhagy. Három év eltelte után a közgyűlés *választja* az időközben lemondott, meghalt vagy visszavonult igazgatósági tagok helyett az újakat.³ A Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt. első igazgatóságában a várost az elnökön kívül Balogh Károly, Wagner Gusztáv, dr. Turóczy Mihály, a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarát dr. Tonelli Sándor, a nyomdaüzemet Várnay Dezső képviselték.⁴

Az infláció előrehaladása, a gazdasági körülmények országos romlása ennél a részvénytársaságnál is az 1920-as évek első felében többszöri alaptőkeemelést tett szükségessé. Például 1922-ben 17.648 db 340 K névértékű részvénnel 6.000.320 K-ra, 1923-ban pedig 35.296 db, egyenként 340 K névértékű részvény kibocsátásának segítségével 12.000.640 K-ra emelték az alaptőkét. A pengő bevezetése után az alapszabály 5.§-át úgy módosították az 1926. április 29-i közgyűlésen, hogy 4412 db, bemutatóra szóló, egyenként 14 P értékű részvénnel az alaptőke 61.768 P lett.

Az első cégvezető Hatschek Lajos volt, őt követte Hoffmann László, majd 1930. június 3-tól Várnay Dezső, aki 1942. március 31-ig töltötte be ezt a tiszteket. A nyomdaüzem közvetlen vezetője az 1920-as években Márton Jenő volt.⁵ Már ekkor ez a szegedi nyomda alkalmazta a legtöbb munkást, 22 főt, köztük 7 kézi-, 2 gépszedőt, 3 gépmestert, 2 szedő- és 1 gépmestertanulót, 6 berakónőt, 1 segédmunkást. Az üzemben 2 szedő- és 8 nyomógép található.

---

² A Várnay L. és az Engel-nyomdák alapításáról, 1918 előtti fejlődéséről, jelentőségéről, a város nyomdaiparában betöltött szerepéről részletesen ír GAÁL ENDRE: A szegedi nyomdászat 1801–1918 c. kötet. – Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban CSML) Szeged polgármesterének elnöki iratai 4574/1920.

³ Részletesen szól a „részvénytársasági demokráciáról” VARGA JENŐ cikksorozata a *Népszava* 1912. évi számaiban. Írása A magyar kartellek címmel 1956-ban ismét megjelent.

⁴ A Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt.-ot, a Cégbíróság 1920. április 28-i, Somogyi Szilveszterhez intézett értesítése szerint, a kereskedelmi társas cégek VII. köt. 120. lapján bejegyezték.

⁵ CSML A Szegedi Kir. Törvényszék Cégbíróságának iratai. Cg. 271/1920–1. (A továbbiakban Cégbir.)

A nyomda fejlődését, erősödését jelentősen segítette, hogy a városi közigazgatás nyomtatványszállítója volt, továbbá az, hogy a Kolozsvárról Szegedre települt M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem nyomtatványainak legnagyobb részét ebben az üzemben rendelte meg. Különösen jelentős volumenű megrendelés volt az egyetemen művelt, elvileg az összes tudományágak részeredményeit kisebb publikációkban közlétező Acta-sorozat. Már az első tanévtől (1921/1922) kezdve jelentek meg Acta-kiadványok. A nyomda ezek szövegét linotype szedéssel, a D. Stempel A.G. (Frankfurt am Main) betűöntőde *Romanisch I mit Kursiv* betűtípust hordozó magazinnal 10/12 pontra öntött sorokból álló nyomóformákról állította elő, feltehetően a már említett Márton Jenőnek a tipográfiája szerint. Az egyetem mint megrendelő oly jelentős volt, hogy az Rt. igazgatóságának már az 1920-as évek közepétől több egyetemi tanár is tagja volt; 1926-ban Szandtner Pál és Kogutowicz Károly, 1929-ben Dános Árpád, a Szegedről eltávozott Szandtner Pál helyett Zolnai Béla kerültek be az igazgatóságba. A sort tovább is folytathatnánk pl. Buday Árpáddal és Banner Jánossal.

Ennél fontosabb adat azonban, hogy 1928. december 31-én az üzemi berendezés 56.000 P értékű volt.

A nyomda által készített egyetemi kiadványok közül különösen nagy, nemzetközileg jelentőségű a Matematikai Intézet (1932-től Bolyai Intézet) Acta-sorozata, amelynek készítése elindította a Szeged Városi Nyomdában a később híressé vált matematikai szedést.⁶

Az egyetem különböző intézeteihez kapcsolódó egyéb kiadványok is készültek ebben az üzemben, mint például a *Népünk és Nyelvünk* vagy a *Széphalom* c. folyóiratok. A Földrajzi Intézetben szerkesztették a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi szakosztályának kiadásában megjelent *Föld és Ember* c. folyóiratot, amelyet 1926-tól szintén a Szeged Városi Nyomda készített. (1. ábra) A fenti egyetemi kiadványok is mutatják, hogy a nyomda kézzel készített anyagát – a lehetőségekhez képest – igyekezett fejleszteni már az 1920-as években. Példaként említhetjük a *Römisch-Kursiv*, a *Halbfette Römisch*, a *Halbfette Grotesk* és egyéb betűtípusokat.⁷

⁶ GAÁL ENDRE: A Szegedi Tudományegyetem Acta Historica Tomus I–C. számainak története. = Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica Tomus C. Szeged, 1999. 3–5.

⁷ A *Römisch-Kursiv* betűket négy betűöntőde (H. Berthold A.G., Berlin; J. John Söhne, Hamburg; Schriftgießerei Poppelbaum, Wien; D. Stempel A.G., Frankfurt am Main) is előállította, mindegyik 6–36 pontos fokozatokban. A *Halbfette Römisch* sorozatot is négy betűöntőde készítette (Bauersche Gießerei, Frankfurt am Main; H. Berthold A.G., Berlin; Schriftgießerei Poppelbaum, Wien; D. Stempel A.G. Frankfurt am Main). Az első helyen említett öntőde 6–48 pontos, a többi 7–72 pontos fokozatokban gyártotta. A *Halbfette Grotesk* a H. Berthold öntőde terméke. E szegedi nyomda más termékein találkozunk a D. Stempel A.G. öntőde *Fette Bravour*, az 1920-as elején metszett betűje egyes fokozatival is. (Garmondtól 4 ciceróig 8 fokozatban gyártotta.)

uradalmairól hoznak iparosokat pl. tervezett gyáraik számára. Ez már a majthényi fegyverletételt követő szomorú évek históriája, ennek köszönheti pl. Tót-Megyer a jelzőjét, Kaunitz morva-tótjainak emlékéül, de a közelmúltat már nem bántjuk, épúgy mint a II. József óta tartó cseh Beamter beáramlás és a többi „Kulturtrügerei” ügyét sem érintjük.

I. ábra

A nyomda már az 1920-as években kiterjedten használta a gépszedést könyvek szövegének előállításához is. Példaként utalunk EPERJES[S]Y KÁLMÁN: Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban c., a Bécsi Collegium Hungaricum füzetek c. sorozat III. köteteként, 1928-ban megjelent munkára. Formájában is elegáns, gondos nyomdai eljárással készült mű, amelynek szövegét a már említett *Romanisch I mit Kursiv* matricával öntötték, a címlapon leginkább az *Enge magere Säculum*, a *Halbfette Romanisch* betű verzálisait alkalmazták. (2. ábra) A kartonborító és a belívek is igen jó minőségű papírból valók, a 20 db. számozott mellékletet műnyomó papírra nyomták úgy, hogy mindegyik kép külön lapra került.⁸

A nyomdának másik szedőgép-magazinja a D. Stempel öntöde által metszetett *Perikles-Antiqua* és *Perikles-Kursiv* betű linotype-ra történő alkalmazásával készített *De Vinne Antiqua mit Kursiv*. A Dugonics Társaság 1942-ben ünnepelte fennállásának ötven éves jubileumát. Ennek kapcsán jelentette meg A Dugonics Társaság ötven éve 1892–1942. Ötven titkári jelentés c. kötetet, amelynek szövegét a *De Vinne Antiqua mit Kursiv* matricával öntötték 9/11-re. Ekkorra már ez a matrica is erősen elhasználódott: a soregyen igen sok helyen nem megfelelő; különösen a kurzív részekben látható sok betű le- és felcsúsztatása („g”, „l”, „t”). (3. ábra) Akárcsak az I. világháború idején, a II. világháború során is nehezen volt megoldható a matricaanyag felrészítése.

Figyelmet érdemel e kötet címlapja: korrekt nyomdai munka, arányosan megválasztott betűfokokozatokból, szépen elrendezett sorokkal, de amiatt és azért nevezetes,

⁸ A D. Stempel A.G. betűöntöde (Frankfurt am Main) a *Romanisch* szövegbetűt már 1904-től alkalmassá tette linotype szedésre, akkor még *Setzmaschinen-Romanisch* néven. 1924. évi mintájában modern elnevezéssel mutatja be két változatban (No. I. és No. II.). Mindkét főcsoporton belül világos, kurzív és félkövér sorozatokat szemléltet 6–12 pontos fokozatokban. Ugyanez az öntöde készítette az *Enge magere Säculum* sorozatot 6–48 pontig, 13 fokozatban. – A szedőanyagok azonosításában – az öntödei betűminták mellett – haszonnal forgattuk ALBRECHT SEEMANN: Handbuch der Schriftarten c. művét. Leipzig, É.n. [1926]

A BÉCSI COLLEGIUM HUNGARICUM FÜZETEI
HEFTE DES COLLEGIUM HUNGARICUM IN WIEN

III.

KÉZIRATI TÉRKÉPEK MAGYARORSZÁGRÓL A BÉCSI LEVÉLTÁRAKBAN

ÍRTA:

EPERJESY KÁLMÁN

A BÉCSI COLLEGIUM HUNGARICUM TAGJA

---

20 DRB. MELLÉKLETTEL.

NYOMATOTT SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ
RÉSZVÉNYTÁRSASÁGNÁL SZEGEDEN 1928.

2. ábra

December 30-án, Petőfi századik születésnapjának előestéjén tartottuk meg Petőfi-ünnepünket, színvonalban és hangulatban méltó az alkalomhoz és a Dugonics-Társasághoz. Az ünnepségen szereplők: Szalay József elnök, Juhász Gyula, Szávay Gyula, Sz. Szigethy Vilmos, Vézner Károly és Móra Ferenc a Társaság tagjai közül, rajtuk kívül Bartók György egytanár rendes tag, továbbá a szegedi filharmonikusok egyesületének zenekara, a Szegedi Dalárda női kara, Gödri Kató, a szegedi szintársulat tagja és Mally Károly színházi karmester. Az ünnepet, tekintettel az ének- és zeneszámokra, továbbá a széles körű érdeklődésre, nem a közgyűlési teremben, hanem a Tiszaszálló hangversenytermében tartottuk meg s ez alkalommal költségeink fedezésére belépti díjat is szedtünk. Az ünnepélynek nemcsak erkölcsi sikerével dicsekedhetünk, hanem anyagi haszával is, amennyiben a pénztáros számadása 16.903 korona tiszta jövedelmet mutat ki a Társaság pénztára javára.

3. ábra

mert a könyvcím leghangsúlyosabb részét („kézirati térképek”) a D. Stempel A. G. betűöntöde (Frankfurt am Main) *Enge magere Säculum* betűjének 28 pontos verzálisából, a cím másik két sorát 20 pontos verzálisából szedték. Az öntöde 6 ponttól 48 pontig 14 fokozatban gyártotta e típust. A szerző nevét szintén a D. Stempel betűöntöde *Halbfette Römisch* sorozatának 12 pontos verzálisaiból állították össze. Az üzem 6 ponttól 72 pontig ezt is 14 fokozatban gyártotta. A fed- és címlapon előfordulnak még nonpareille és garmond grádusából szedett sorok is, például az „Írta” szó (2. ábra). A nyomda színvonalas litográfiákat is készített. (4. ábra)

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ
RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
 igazgató: DÁRNAY L.
 TELEFON 81. 1922. 1938. ÜRSZÖNYCIM: VÁROSNYOMDA
 NYOMTATÉSEK: 12975.
 BUDAPESTI IRODA: RUDOLF RANKART 4. TELEFON 178-24.
 KÖNYVNYOMDA, LITOGRAFIA
 KÖNYVKÖTÉSZET, KÖNYV- ÉS
 XXX PAPIRKERESKEDÉSEK
 RUGGYANTÁBÉLYEZŐGYÁR.
 Szeged, 1932. április 27.

4. ábra

A Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. – az üzemi adatok, valamint a nyomtatványok alapján – a legjelentősebb nyomda a városban 1920–1938. között. A legigényesebb nyomdai munkák elvégzésére is alkalmas. Szükségszerű volt, hogy

a nyomdák 1949/1950. évi államosítása után ez a nyomda lett a tervgazdálkodás keretében kifejleszteni szándékozott szegedi nagyüzemi nyomdaipar bázisvállalatává.

Az 1919 utáni évtizedekben, az 1930-as évek végéig a helyi nyomdaiparban jelentős szerepe volt a Délmagyarország Nyomda cégnek, amelyet 1919 őszén PÁSZTOR JÓZSEF egyéni céggént jegyeztetett be. 1923-ban már részvénytársaság: DÉLMAGYARORSZÁG HÍRLAP- ÉS NYOMDAVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. a neve. Előszörban lapelőállítását végzett, de könyvek nyomtatására is vállalkozott. Az 1929. szeptember 7-i nyomdászegyleti statisztikai felvétel szerint 20 főnyi személyzete volt, 5 szedő, 6 gépszedő, 2 szedőtanuló, 2 gépmester, 4 berakónő, 1 férfi segédmunkás. A nyomda 3 szedő- és 4 nyomógépet bírt. Az 1938. évben végrehajtott adatfelvétel szerint csak 12 főnyi személyzete, 3 szedő- és 5 nyomógépe volt, 5 szedőt foglalkoztat, közülük 4 gépszedő. A nagymérvű létszámcsökkenés az 1938. évi zsidótörvénnyel volt összefüggésben: e nyomdavállalat vezetésében, részvényeseinek körében, a korábbi kereskedelmi megrendelői között is sok zsidó volt, akárcsak a vegyes nyomtatványok megrendelői között.

A Délmagyarország nyomda figyelemre méltó szedőanyaggal rendelkezett. Már az 1920-as évek elejétől kiterjedten alkalmazta a bécsi Poppelbaum betűöntőde által gyártott *Mönch-Antiqua*, *Mönch-Kursiv* és a *Halbfette Mönch-Antiqua* betűket, amelyeket hatásosan, látványosan használt. Példaként megemlíthetjük TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: Célszerű szegény emberek c., 1922-ben megjelent, Móra Ferenc által sajtó alá rendezett kötetet, továbbá a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1922-től ismét kiadott évi jelentéseit. Az utóbbi könyvek 1938-ig (egy-két év kivételével) a Délmagyarország nyomdában készültek. Szükségképpen szerényebbek – a rossz gazdasági viszonyok és a kamarai kerület zsugorodása következtében – az 1914 előtt kiadottakhoz képest. Az 1920-as évekbeli évkönyvekben a nyomda főleg a *Mönch-Antiqua* és a *Halbfette Mönch-Antiqua* különböző fokozatait használta a címlapokon. (5. ábra) A szemléltető anyagunkon látható dísz a H. Berthold berlini betűöntőde *Buch-Ornamente* sorozatának egyik darabja.

Az évkönyvek szövegszedésére eleinte a *Mönch-Antiqua* 10 pontos fokozatát használták, később szedőgépes szedést. Pl. az 1926. évről szóló jelentés szövegszedéséhez a *Mergenthaler Linotype Serie 16* garmond grádusát alkalmazták cicerós sortestre öntve. A dőlt betűs részeket e sorozat kurzívjával szedték. Mind az álló, mind a kurzív változat igen elegáns. Az 1926-ról szóló jelentés főfejezeteinek címeit a D. Stempel-féle *Schmale fette Bravour* tercia fokozatából szedték. (6. ábra) A következő évről szóló jelentésben a főfejezetek címének szedéséhez a H. Berthold-féle *Lo-Schrift* tercia grádusát használták. Az 1930-as évek kamarai jelentéseiben új szedőgépbetű látható, a *Haiduk-Antiqua mit Kursiv*, a címlapokon pedig az EMB *Elegant Groteszk*

A SZEGEDI
KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA
J E L E N T É S E

A KERÜLET 1926. ÉVI
KÖZGAZDASÁGI VISZONYAIRÓL.

KIADJA:
A SZEGEDI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA.

SZEGED, 1927.
NYOMATOTT A DÉLMAGYARORSZÁG HIRLAP- ÉS NYOMDAVÁLLATAT RT.-NÁL.

5. ábra

félkövér, Elegant Groteszk kövér és Elegant Groteszk világos különböző fokozatainak verzálisait használták.

II.

A kerület közgazdasági viszonyai 1926-ban.

Östermelés.

Általános terméseredmények.

A mezőgazdaság terméseredményei 1926-ban valamivel kedvezőtlenebbek voltak, mint a megelőző esztendőben. A legfontosabb hét termény közül a földművelésügyi minisztérium jelentése szerint egyik sem érte el az 1925. évi mennyiségeket. Számszerűleg ez a kimutatás a következő:

6. ábra

A *Szeged* c. napilapban a nyomda kiterjedten használta a *Holländische Antiqua* és a *Halbfette Holländische Antiqua* különböző fokozatait; rövidebb cikkek címeként, hírfejként, néha vezércikk címként is alkalmazta. A lap hirdetéseiben sokféle betűcsalád látható; közöttük régebbiek és újabbak is feltűnnek, mint pl. a D. Stempel-féle *Schmale enge Grotesk*, vagy a Poppelbaum-féle *Mönch-Kursiv*.⁹

A *Szeged* c. napilap a polgári liberális nézetek alapján az ellenforradalmi rendszer számos intézkedését bíráló *Délmagyarország* c. lap betiltásának tartama alatt (1922–1925) jelent meg, az utóbbi munkatársainak közreműködésével; mindkettőt

⁹ A *Holländische Antiqua* és a *Halbfette Holländische Antiqua* a D. Stempel A.G. betűöntőde 1924. évi mintájában látható. E betűcsalád mindkét tagja 6 ponttól 6 ciceróig, 14 fokozatban készült. *Kner Imre* és ennek alapján *Haiman György* úgy véli, hogy Heinrich Hoffmeister Leipzig-i betűöntődjének terméke. A *Délmagyarország* c. lap fejlődéséről: LŐKÖS ZOLTÁN–PÉTER LÁSZLÓ–SIMON ISTVÁN: A *Délmagyarország* fél évszázada 1910–1960. Szeged, 1960. E mű kritikája: GAÁL ENDRE: A szegedi nyomdászat Id. mű 311–312.

ugyanazon nyomdában állították elő. Ennek folytán a szedőanyag a két lapban – a betiltást megelőző évben és az újbóli megjelenését követő évben – lényegében egyező. A *Délmagyarország* haladó szellemével homlokegyenest szemben állt a *Szegedi Új Nemzedék* c. lap, amelynek nyomdájáról az alábbiakban szólunk.

Az 1918–1919. évi forradalmak letörését követően a győztes ellenforradalom keresztény és nemzeti ideológiájának terjesztésére 1919. november 30-án megalakult a SZEGEDI ÚJ NEMZEDÉK LAPVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG, a tervezett 1,000.000 K alaptőke helyett egyelőre 400.000 K alaptőkével. Elnöke dr. Dobay Gyula ügyvéd, aki 1919 augusztus első felében rövid ideig Szeged és Csongrád megye kormánybiztosa volt. A részvénytársaság 100.000 K-ért megvette az 1919. június 29-én megindult, dr. Jeszenszky Géza ügyvéd tulajdonában levő *Szegedi Új Nemzedék* c. napilapot, amelyet egy ideig a Dugonics Nyomda Rt., majd Burkus András nyomdája, az után az ellenforradalom céljait szolgáló, a nacionalista-irredenta, szélső jobboldali nézeteket terjesztő nyomtatványok előállítására – egy korábbi nyomdából – létrehozott Tevél-nyomdában készítettek. Ez, a Korona u. 1. sz. alatti üzem lett az 1922. október 8-án tartott alakuló gyűléssel létrehozott, az alapszabályt ott elfogadó SZEGEDI KERESZTÉNY NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG nyomdája. (A részvénytársaság alaptőkéje 150 db 10.000 K névértékű részvényre oszló 1,500.000 K volt. Az igazgatóság elnökévé dr. Dobay Gyula ügyvédet választották; a többi tisztségviselő is jórészt azonos volt a Szegedi Új Nemzedék Lapkiadó Rt. vezetőivel.)¹⁰ A *Szegedi Új Nemzedék* impresszumában egy ideig még Tevél-nyomdaként szerepel a lapot előállító üzem. 1922-ben e nyomda értékét 150.000 K-ra becsülték.

A Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt. az 1920-as évek közepe táján többször alaptőke-emelést hajtott végre, pl. 1923., 1924. és 1925-ben is. E pénzügyi műveletek a lapfenntartás szükségleteivel függtek össze az inflációval is terhelt kedvezőtlen gazdasági viszonyok között. A vállalat így módon tudta a lap előállítási feltételeit biztosítani. A lapelőállító nyomda az 1925. január 1-jei számban két féle szövegbetűt alkalmazott: az egyik a D. Stempel A. G. (Frankfurt am Main) betűöntőde *Magere Römisch* mediaeval jellegű betűje, amelyet 1906-ra metszettek 5 ponttól 72 pontig, 16 fokozatban. (A 6–12 pontos fokozatokat rövidesen szedőgépre is alkalmazták.) Az említett lapszám vezércikkét (Új év – új remények) és több más cikkeit is ezzel a kézi betűvel szedték. Általában a garmond fokozatát alkalmazták, sorritkítás nélkül. A vezércikk címét az EMB *Keskeny Renaissance* 24 pontos fokozatából szedték. (7. ábra baloldali hasáb) A szerző – Tóth Imre dr. – nevének szedéséhez a *Halbfette Rö-*

¹⁰ A Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Részvénytársaságra: Cégbir. ir. 1919/89. I. sz., a Szegedi Keresztény Nyomda Részvénytársaságra: Cégb. ir. Ct. 1922/1388. I. sz.

misch betű 9 pontos kurrensét használták. E betűt több német öntöde is gyártotta: a Frankfurt am Main-i Bauersche Gießerei 6 ponttól 48 pontig 12 fokozatban, a H. Berthold berlini cég 6 ponttól 72 pontig 14 fokozatban, a Frankfurt am Main-i D. Stempel A. G. 6 ponttól 72 pontig 14 fokozatban. A *Szegedi Új Nemzedék* betűje feltehetően a D. Stempel-féle öntödéből származik. Rovatcímként szívesen alkalmazták a Bauersche Gießerei *Breite Magere Antiqua* betűjének 24 pontos fokozatát. Az öntöde 10–28 pontig 6 fokozatban gyártotta.

Új év – új remények

Irta: Tóth Imre dr.

Mikor e sorok napvilágot látnak, a megpróbáltatásokban oly gazdag 6-év — melyhez a letiporti nemzet talpraállásának reményességét fűztük — már régen eltűnt, elmerült az idők végtelen óceánjában. Amikor a történelem színpadán a nemzet történetének újabb felvonása kezdődik, a társadalmi és

Kalandom a mumiával

Irta: Jenovay Jenő

III.

Már esteledett, mikor másnap beröbögünk a forgalmas alexandriai kikötő pályaudvarára. Miután podgyászomat és a mumiát egy arabs hordár segítségével kocsira raktam, a hajó kikötőhelyéhez hajtottam. Odaérkeztemkor az „Euterpe” Lloyd hajó, a „Semiramis” testvérhajója éppen az utolsó szirénjelt adta az indulásra. Podgyászomat rögtön az „Euterpe”

7. ábra

E lapszám másik szövegbetűjét pl. a tárca szedésében látjuk: a D. Stempel betűöntöde 8–10 pontos méretben, három fokozatban előállított *Wiener-Antiqua* betűjével azonosítható. (7. ábra jobb oldali hasáb.) Később ezt is – *Austria-Antiqua mit Kursiv* néven – szedőgépre alkalmazták. A D. Stempel öntöde jó néhány kézbetűt metszetett, amelyeket más néven szedőgépbetűként is gyártott. További példaként megemlíthjük az *Erato Antiqua*-t és az *Erato-Kursiv*-ot, amelyet *Französische Antiqua mit Kursiv* néven vitt szedőgépre, 7–10 pontos fokozatokban.

Ez idő tájt cíkcímként gyakran látjuk a lapban az *EMB Regulus* és *Kövrer Regulus*, vagy a H. Berthold betűöntöde 1908. évi házimetszésű *Reklamschrift Block* betűjét. A berlini öntöde az utóbbit 8 ponttól 84 pontig 17 fokozatban gyártotta. Készített belőle nagyobb fokozatokat is, fából. A *Reklamschrift Block* címként történt alkalmazására jó példa az 1925. július 2-i számban a Megint lemarad a Munkásbiztosító javaslat a tárgyalásról c. főcím, amelyet 16 pontos kurrensből szedtek. Erős figyelemfelhívó erejével tűnik ki, ezért gyakran alkalmazta a nyomda cikkek címbetűjeként a *Schmale fette Etienne* rendszerint text kurrensét. Hirdetésekből pedig ekkortájt gyakran látjuk a *Holländische Antiqua* különböző fokozatait, vagy némely hirdetés legkiemeltebb részeinek szedésében a *Propaganda Römisch* vastag vonalú, mediaeval jellegű betűt. A három utóbb említett típust is a D. Stempel A. G. betűöntöde 1924. évi mintájában mutatta be.

1925-ben, a Pengő bevezetése után látott napvilágot a pénzügyminisztérium 7000/1925. P.M. rendelete, amely szerint a helyi jellegű részvénytársaságoknak legalább 10.000 P tiszta vagyonnal kell bírniuk. A Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Rt.-nek összesen 7560 P részvénytőkéje és 40 P tartalékalapja volt, a Szegedi Keresztény Nyomda Rt.-nek 3600 P alaptőkéje, kézenfekvő volt – a személyi kapcsolatok miatt is – a két vállalat egyesítése, ami 1926. január 1-jén lépett életbe. E fúzió folytán keletkezett részvénytársaság továbbra is Szegedi Új Nemzedék Lapvállalat Részvénytársaság cégnéven szerepelt, de az alaptőkéje 11.200 P-re emelkedett. Megfelelt tehát a fentebb említett pénzügyminisztériumi rendeletnek. Ezen túlmenően a lapvállalat most már saját nyomdát bírt, amit korábban, megfelelő tőkeerő hiányában nem tudott létrehozni. Lehetővé vált az a műszaki fejlesztés, amelyről az 1928-ról szóló igazgatósági jelentés így számol be: „a reánk gazdasági hátrányt jelentő kéziszedés lehető kiküszöbölése céljából a tetemes megtakarítással járó gépszedésre tértünk rá. Két legújabb rendszerű Typograph szedőgépet szereztünk be, melyek a felszerelési költségekkel közel 30.000 Pengő kiadást okoztak, de egyúttal a nyomdai munkabérek csökkentését is megkezdettük.” A szedőgépek beszerzésével jelentősen növekedett az üzem értéke és kapacitása.

Érdemes e helyen említést tennünk a Szegedi Új Nemzedék előállítására használt szedőgép-betűről. A lap számos cikket, tudósítását a *Romanisch I mit Halbfetter* magazinjával szedték, amelyet a gyártója 6–12 pontig, 6 fokozatban állított elő. A világos változat finom vonalú, mediaeval jellegű betű, a félkövér változat ugyanezen sajátosságokat mutató, de jóval vastagabb vonalú nyomatot ad. A nyomda főleg hírfejek szedésére, de gyakran hirdetések első szavainak kiemelésére is használta. Bemutatott példánk esetében (8. ábra) az egyházközség hirdetésének szövegét 10/12 pontosra, a nyomda saját hirdetését pedig 8/8 pontosra szedték. Utóbbiban látjuk a *Romanisch I mit Halbfetter* használatának egyik jellegzetes megnyilvánulását. Szembeöt-

Szeged-belvárosi róm. kath. Egyház-
község Elnökségétől.

144—929 sz.

Hirdetmény.

Egyházközségi Szabályzatunk 34. §-a alapján közhírré tesszük, hogy a folyó évi egyházi adó kivétési lajstrom hivatalos helyiségünkben (Széchenyi-tér 3. l. e.) közszemlére tétetett. Jogában áll egyházközségünk minden választó tagjának azt hétköznapiokon d. e. 9—12, d. u. 3—5 óráig betekinteni s netáni észrevételeit, vagy fellebbezését 15 nap alatt hozzánk írásba benyújtani.

Szeged, 1929. március 13.

Dr. Munttyán István
elnök.

— Mindenféle nyomtatványokat, meghívót, plakátot csinosan és olcsó áron készít nyomdánk Korona-utca 1. szám. Telefon 17—19.

8. ábra

lő a hasábokat és a hirdetményeket elválasztó léniák nagyon gyenge, több kívánnivalót mutató szedése. E hiányosságok felsorolásától eltekintünk.

A nyomda széleskörűen használta a lapszedésben a korábbi szövegbetűt is. Példánkban a hirdetmény fejlécét a *Magere Römisch* 10 pontos fokozatából szedték. Hosszabb hirdetmények szövegszedésére is e kézibetűt alkalmazták.

További jelentős műszaki fejlődés az 1930-as évek második felében és az 1940-es évek elején következett be. A korábbinál jóval erősebbé váló nacionalista-irredenta propaganda, a háborús készülődés, majd az ország belépése a háborúba különösképpen hozzájárult az említettekkel kapcsolatos írárok, hírek, tudósítások számának gyarapodásához a *Szegedi Új Nemzedék*ben is. Már az 1937. üzletévről szóló igazgatósági jelentés említi, hogy az előfizetők és hirdetők számának növekedése, ami összefügg a lap által képviselt politikai irányzat fokozott kiterjedésével, arra ösztönzi az igazgatóságot, hogy a nyomdaüzemet „a legmodernebb típusú szedőgép, nyomógép és betűanyagok beszerzésével” a „legkényesebb igényt is kielégítő színvonalra emelje.” A lapot nagyobb terjedelemben fogja megjelentetni. 1938-ban újabb Typograph típusú szedőgépet szerzett be. E fejlesztéseket az tette lehetővé, hogy az 1937. július 4-i közgyűlés az alaptőkét 50%-kal, 33.600 P-re emelte.

A nyomdába került új szedőanyagok közül megemlítjük az EMB *Landi EHO*, valamint *Signál* betűket, amelyek címbetűként alkalmazhatók. Gyakran használták a nyomdában pl. árverési vagy bérbeadási hirdetmények címszedésére a D. Stempel-féle *Enge fette Reform-Grotesk* Mittel, Tertia stb. fokozatait. (Az öntöde 6–96-ig, 14 fokozatban gyártotta.)

A nyomdának az 1939-et követő évekbeli nagy fejlődését lehetővé tette, hogy 1942-ben 4610 db 10 P névértékű új részvény kibocsátásával 80.000 P-re emelték az alaptőkét. A *Szegedi Új Nemzedék* előfizetőinek száma – állapítja meg az igazgatóság 1942-ről szóló jelentése – „állandó emelkedést mutat.” Másrészt „Nyomdánk már oly nagy mértékben van foglalkoztatva kereskedelmi munkával, hogy a lap és a megrendelések egymástól független, zavartalan előállítására véget ért már 1942. első felében szükségessé vált egy nagy gyorsajtó beszerzése.” (Más forrás „iker rotációs-gépet” említ.) Ennek folytán a nyomda gépi berendezésének értéke 16.000 P-vel növekedett. Az üzem teljes értéke 68.973 P volt. Az 1942. évi teljes nyeresége 115.069 P. Az 1942-ben beszerzett rotációs gépet 1944 őszén szétszedték, darabjai a nyomda udvarán megrozsdásodtak és selejtbe kerültek.¹¹ 1944 szeptemberében a front közeledése miatt, a város „gazdasági kiürítésének” részeként a vállalkozás vezetői minden bizonnyal el akarták szállíttatni, de erre már nem volt lehetőségük. A nyomda az 1930-as évek közepétől Dugonics tér 12. sz. alatt működött.

---

¹¹ Dobó József szíves közlése.

A lapcím a fejlécben kezdettől fogva rajzolt betűkből áll. Hosszú ideig mediaeval vonásokat hordozó, szecessziós jellegű látványt nyújt. A II. világháború idején azonban már sokkal erőteljesebb, modernebb, szecessziós vonásokat csak nyomokban hordozó, széles kövér, rajzolt betűkből való: az „Új Nemzedék” kifejezés verzális betűi kb. 6 ciceró magasak, durva vastag száakkal. E sor felett kb. 3 cicerós rajzolt verzális betűk alkotják a „Szegedi” szót. A fejléct mintegy 12 pontos vastag, igen erőteljes aláhúzás emeli ki, amely szintén rajzolt.

A nyomda az évenkénti nyomdászstatistikákban az 1930-as évek első felében még Tevé-nyomda megjelöléssel szerepel, adatok nélkül. Természetesen blokált nyomda volt. Először az 1935-ben felvett statisztika közöl róla adatokat; 15 főnyi személyzetet mutat ki. Az 1938. évi adatfelvétel már 20 munkást vesz számba, közülük 6 szedő és korrektor (a kettő egybefoglalva), 4 gépszedő. E statisztika 3 szedő- és 5 nyomógépet mutat ki. Már ekkor – a személyzet száma, a gépi felszerelése alapján – a város immár legjelentősebb nyomdaüzeme. (Az utána következő Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt. ekkor csak 18 munkást foglalkoztatott és 2 szedőgépet bírt.) 1943 őszére a Szegedi Új Nemzedék nyomdája még inkább előretört: 26 főnyi munkásgárdával működött, közülük 6 gépszedő. A szedőgépek száma változatlanul három. A Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt. üzeme – az utóbbi statisztika szerint – csak 21 munkást alkalmazott. A gépszedőinek száma 4, a szedőgépeké kettő. 1938-tól 1944 őszéig tehát a *Szegedi Új Nemzedék* nyomdája állt a helyi nyomdaipar élén, legalábbis a munkáslétszámot, a gépi berendezést illetően. Fennállása idején nem alkalmazott öntudatos, szervezett munkásokat, az érvényben levő árszabályt sohasem tartotta be. Emiatt mindvégig blokált nyomda volt.¹²

Az 1920-as évek első felében a jelentős múlttal bíró Endrényi Imre-féle nyomdát a tulajdonos 1921. évi halála után az özvegye működtette, majd eladta Sajgó Józsefnek. E nyomda átvételére alakult 1924-ben a SZEGEDI HÍRLAPKIADÓ ÉS NYOMDA RÉSZVÉNYTÁRSASÁG. Sajgó József lett a nyomda vezetője. Az 1929. évi nyomdász-statisztikai adatfelvételkor 17 alkalmazottal dolgozott, közülük 4 szedő és korrektor, 4 gépszedő, 5 berakónő. Két szedő- és hat nyomógépet bírt. Napi munkaidő 8 óra. E statisztikában kimutatott 12 helyi nyomda közül itt működött a legtöbb nyomógép. Az 1929–1933. évi gazdasági válság okozta megrendelés-csökkenések miatt alkalmazottainak számát kénytelen volt tetemesen leépíteni: az 1931. szeptember 5-i adatfelvételkor csupán 10 munkása volt, az 1929. évihez képest 41%-kal kevesebb.¹³ Megvált az egyik szedőgépétől is, viszont a nyomógépek száma hétre

¹² *Typographia*, 1926. szeptember 24. Az 1943. évi adatok: Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1944. Szerk. HALÁSZ ALFRÉD. Budapest, 1944.

¹³ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1930., 1931. és 1932. Szerk. LERNER DEZSŐ. Budapest, 1931., 1932., 1933.

emelkedett. Ebből az következik, hogy megmaradt munkatársait a korábbinál bizonyára nagyobb teljesítményre kényszerítette. E nyomda legutoljára az 1932 szeptemberi nyomdász-statisztikában szerepel. Működése azonban még nem szűnt meg: készítette pl. a *Szegedi Naplót*, amelyet szedőgéppel szedett.

E nyomda munkáját, szedőanyagait a *Szegedi Szemle* c., 1928-ban indult hetilap 1. számának segítségével igyekszünk szemléltetni. Szerkesztősége és kiadóhivatala is a Tisza Lajos körút 71. sz. alatt működött, ott, ahol a nyomda. Az üzemet modern szedőanyagokkal is jelentősen fejlesztették. Egy-két példa a *Szegedi Szemle* 1. számának alapján: címbetűként azt a széles félkövér antikvát alkalmazták (akár a Beköszöntő gyanánt c., Móra Ferenc által írt cikk, akár a Juhász Gyula-féle Szonett Szegedhez c. verscím esetén), amelyet az EMB 1920 körül kezdett gyártani az American Type Founders *Century Bold Extended* matricájának megvétele után.¹⁴ Az említett címeket a másfél cicerós fokozat kurrenséből szedték. (Az EMB 8 ponttól 40 pontig gyártotta.) A nyomda a 8 és 12 pontos fokozatokat is bírta, amint e hetilap 1–2. oldalának szedésében látható. A szöveget Linotype szedőgépen, úgy tűnik a *Century Expanded* garmond matricájával öntötték. A Móra-cikk kiemelt szavait a D. Stempel A. G. betűöntőde 1924. évi mintájában bemutatott *Halbfette Union* betű 10 pontos fokozatából szedték és utóbb emelték be a szövegbe. Juhász Gyula fent említett versének szövegszedése is e betű alkalmazásával történt. A nyomda régebbi betűi közül megemlíthjük a hetilap címének szedésére használt, EMB-féle *Kövré Grotesque* 3 cicerós verzálisát. A D. Stempel-féle *Schmale halbfette Säculum* tercia kurrensét alkalmazták a 2. oldalon az elbeszélés címszedésére. Az előállítás modernségét elősegítik az egyes írások esetében alkalmazott korszerű, absztrakt vonásokat is hordozó fametszetek. (9. ábra). A nyomdában több könyv is készült, pl. az 1929-ben megjelent Bethlen-émlékkönyv.

Még egy nyomdáról szólunk az 1920-tól az 1940-es évek végéig tartó időből: ABLAKA GYÖRGY üzemeről. A tulajdonos igen jó nevű nyomdai szakember, korábban a Dugonics Nyomda Rt. művezetője. Ablaka nyomdája az 1929. szeptember 7-i adatfelvétel szerint még szerény kis műhely: 1 szedő- és 1 gépmestertanuló, 1 segédmunkás a személyzet, ám 4 nyomógépet bír. A helyiség egészségtelen. A munkaidő napi 8 óra. 1943 nyarán azonban már 4 szedő, 4 gépszedő, 2 gépmester, 2 tanuló, 1 segédmunkás, összesen tehát 13 főnyi személyzettel dolgozott. Volt 2 szedőgépe és 7 nyomógépe. A nyomdahelyiség változatlanul egészségtelen. E nyomda – fennállása idején – sohasem tartozott a szervezett munkások számára zá-

¹⁴ E betű szerepel a Kner-nyomda 1923. évi mintájában. A megállapítás Haiman Györgytől származik. LÉVAI BOTONDNÉ – HAIMAN GYÖRGY: A Kner-nyomda, kiadványainak tükrében 1882–1944. Budapest, 1982. I. 69.

Halál Őfelsége a sivatagban.

Irta: Gerő Dezső*

Egyiptom, 1927. augusztus

... Legelől röpült három vén keselyű, riadtan szárnyalva észak felé... Panaszos rikoltással jelezték Uruk nagyságát...

Akkor jött a Déli Szél: szemei izzottak, lélekzete égetett; lendületével felkorbácsolta a sárga homokot, amely az ég felé szállt és elsötétítette a Napot... És mögötte vágatott a Halál... Lova fakó volt és egész a felhőkig ért. Testéből sötétség sugárzott...

Majd az Ur kísérete következett: a sápadt Félelem, a Kétségbeesés, a Borzalom, az Örület, sokan, sokan, ... de leghatalmasabb volt közöttük a Szomjuság, a nagy Fojtogató... Végül, kissé hátrább, magányosan, — lezárta a menetet a — Hallgatás.

A Halál vágatott a sivatagon át! ...

9. ábra

rolt (blokált) üzemek közé: a tulajdonos mindig aláírta és betartotta a kollektív szerződést. Az utóbb említett statisztika összesen 19 nyomdát sorol fel Szegeden, ezek közül csak 6 nem állt blokádnak alá.¹⁵ Ablaka az 1930-as évek közepétől több időszaki lapot is nyomtatott, 1939 április elejétől át tudta venni a *Délmagyarország* c. napilap előállítását (kb. egy évig készítette). Itt készült 1946–1947-ben a *Szegedi Kis Újság*, 1947–1949-ben a *Szegedi Hírlap*. Egyéb lapokat is nyomtatott.

Az Ablaka-nyomda által előállított jelentősebb könyvek közül megemlíthjük Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve 1944–1945. c., 1946-ban megjelent vaskos kötetet, amely több mint 400 oldalas. Akkor modernnek számító szedőanyagok felhasználásával készült. A fed- és címlapot két betűcsaládhoz tartozó betűkkel szedték: a kötet címet a D. Stempel A.G. által előállított *Halbfette Hölzl-Medien*-val Doppelmittel, Mittell és Tertia fokozatainak verzálisából, a többi részt az EMB 1930-as évekbeli mintájában bemutatott, *Elegant Groteszk világos* néven forgalmazott betű 10 és 12 pontos fokozatainak verzálisáiból állították össze. (10. ábra) Az utóbbi betűti-

¹⁵ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1944. Id. mű.

AZ ALFOLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET
ÉVKÖNYVE

I.
1944—1945.

SZERKESZTETTE:
BARTUCZ LAJOS

AZ ALFÖLDI TUDOMÁNYOS INTÉZET KIADÁSA
SZEGED
1946.

pushoz hasonlót több külföldi öntőde is készített, az angolok *Grotesque Light*, *Reform Grotesque Light*-nak nevezik. Metszetett ilyen 1928-ban a D. Stempel öntőde is; valószínű, hogy az EMB, amely túlnyomórészt Stempel érdekeltség volt, innen vette át.

A kötet szövegét géppel szedték: a *Ratio-Latein*-t F. W. Kleukens metszette, amit a D. Stempel cég linotype-ra alkalmazott és ugyancsak *Ratio-Latein* néven forgalmazott. E betű világos, kurzív és félkövér változata is látható az Évkönyv szedésében. A garmond fokozatot garmond sortestre öntötték; a jegyzetek és a francia nyelvű rezümék esetében petit/garmondját alkalmazták.

Az Alföldi Tudományos Intézet évkönyvének második kötete, amely némileg megváltozott címmel, 1946–1947. évre vonatkozik. 1948-ban szintén az Ablakanyomdában készült A cím- és fedlap betűi, a szövegbetű is azonos az előző kötetben láthatóval, azonban a tanulmányok címét – az előbbi kötettől eltérően – valamivel régebbi betűvel szedték: ez a *Phoenix-Groteske* cicerós kurrense, amely a Benjamin Krebs Nachfolger (Frankfurt am Main) betűöntőde 1912. évi metszésű keskeny félkövér betűjével azonos. (11. ábra) Mindkét könyv borítójának hátlapján látható a nyomda 4 × 4 és fél cicerós nagyságú emblémája.

Szegedkörnyéki táncagyományok

Szeged környékén élő táncagyományok gyűjtése nem rég indult meg, de máris megtehető mozgás anyaggal rendelkezünk.

11. ábra

Összegezve az 1920–1940-es évek szegedi nyomdászati fejlődését, helyesnek látszik, ha kiindulópontként az 1917. június 30-án felvett nyomdász-szakegyleti statisztikát tekintjük, amely 14 nyomdát vesz számba Szegeden. Ezekben összesen 31 szedő, 22 szedőtanuló, 6 gépmester, 15 gépmestertanuló, 37 munkásnő, 11 férfi segédmunkás, együttesen tehát 122 főnyi munkásgárda dolgozott. A statisztika azonban nem teljes: néhány helyi nyomdát egyáltalán nem említ, az említettek között pedig akad olyan is, amelyre vonatkozóan nincsenek adatok a munkaerőről. A háború folytán nagymérvű bevonultatással függ össze, hogy Szegeden is nőmunkásokkal és tanoncokkal igyekeztek pótolni a katonai szolgálatot teljesítő férfi munkaerőt. Emiatt a kimutatott munkások valamivel több mint 30%-a nő, ugyanennyi a tanulók számaránya is. A 14 nyomdában 51 nyomógép volt (a vidéki nyomdapiarban található 1759 nyomógép 2,8%-a), egy nyomdában napi 10 órát (Burkus), 9 nyomdában napi 9 órát, 4 nyomdában napi 8 és fél órát dolgoztak. A kimutatott nyomdák közül csak 5 folytatta egészséges helyiségben a tevékenységét (a vidéki

nyomdák átlaga e téren 57,9%), 4 egészségtelen, a többi közepszerűen egészséges műhelyben.

Az országos vidéki átlagnál ekkor jóval kedvezőtlenebb a munkaidő Szegeden: a vidéki nyomdák közül 13,9% dolgozott 9 órás, a nagy többség 8 és fél órás munkaidőben, Szegeden a nyomdáknak csak 28,5%-a működött napi 8 és fél órás munkaidővel. A szedők átlagkeresete a vidéki nyomdáknak 41,33 K, Szegeden 9 nyomda foglalkoztatott szedőt, akiknek az átlagbére heti 50,11 K, vagyis magasabb az országos vidéki átlagnál. Reálisabb a kép, ha a szegedi szedőbéreket a többi, I. bérkategóriába sorolt városok (Arad, Debrecen, Kassa, Kolozsvár, Miskolc, Pécs, Pozsony, Sopron, Temesvár) szedőbér átlagával hasonlítjuk össze. Ez 45,60 K és az említett városok közül csupán Aradon volt jobb – 51,81 K – a szedők heti átlagbére, mint Szegeden. (A legalacsonyabb Pécsen: 40,00 K; Pozsonyban: 42,20 K; Sopronban: 43,26 K; Debrecenben: 43,77 K; Temesváron: 45,66 K stb.) A szegedi nyomdák közül a Bartos-nyomda fizette leggyengébben (egyetlen) szedőjét (44 K), a Dugonics Nyomda Rt. viszonylag jól: 10 szedőjének 53 K-t adott fejenként egy hétre. A legnagyobb hetibért a Traub B. és társa nyomda egyetlen szedője kapta: heti 60 K-t.

A szedőgépek számát ez a statisztika nem mutatja ki, azt sem tünteti fel, hogy a statisztikába felvett nyomdák közül melyik az árszabályhú és melyik blokált.¹⁶

Az 1929. szeptember 7-én felvett nyomdászegyleti statisztika némiképp tükrözi azokat a változásokat, amelyeket az 1920-as évek szegedi nyomdaipari helyzetéről korábban vázoltunk. Az 1929 őszén kezdődött gazdasági világválság ekkor még nem éreztette hatását a városban. E statisztika 12 szegedi nyomdaüzemet sorol fel és közli adataikat. A felsoroltak közül az 1917. évi statisztikában nem szerepel 6, más néven szerepel 2. Az 1917. évek közül csak Bartos Lipót, az Endrényi Lajos Nyomda Rt., Juhász István, Traub B. és társa fordul elő 1929-ben is, más néven szerepel az 1917. évi Várnay és König Salamon nyomdája (Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt., illetve Prometheus-nyomda.) A többiek vagy az 1920. utáni évtizedben keletkeztek, vagy már 1917-ben is megvoltak, de az akkori statisztikában nem szerepelnek.

Az 1920-as években több – hosszabb-rövidebb életű – nyomda létesült Szegeden. Ez a folyamat az 1930-as években is folytatódott. Jelen írásunkban nem foglalkozunk e műhellyel.

Az 1929-ben felsorolt 12 nyomdában 110 főnyi személyzet dolgozott (31 szedő, 16 gépszedő, 13 szedőtanuló, 12 gépmester, 4 gépmestertanuló, 25 berakónő, 9 segédmunkás). A városban 10 szedőgép működött (ezek 4 nyomdában találhatók); a hazai vidéki nyomdaiparban levő 86 szedőgép 11,6%-a. A 44 szegedi nyomógép

---

¹⁶ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1918. Szerk. LERNER DEZSŐ Budapest, 1918.

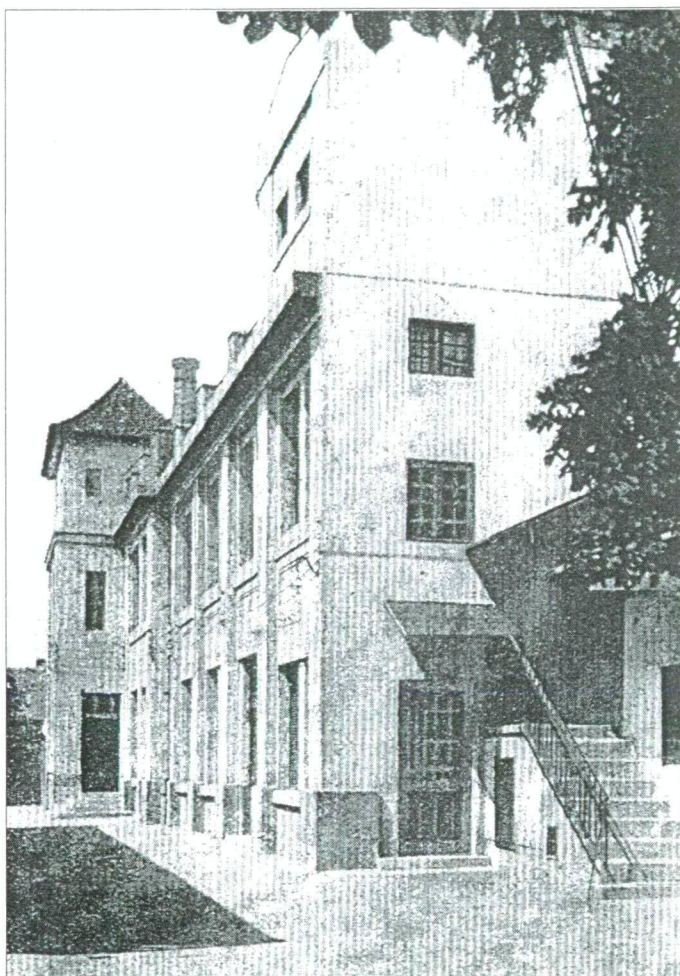
a vidéken található 855 nyomógép 5,14%-át teszi ki. Az 1997 vidéken dolgozó munkás 5,6%-a nyert Szegeden alkalmazást. A legtöbb gépszedőt, 6-ot a Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat Rt. alkalmazta, másik részvénytársaság, a Szegedi Hírlapkiadó és Nyomda Rt. 4, az Endrényi Lajos Nyomda Rt. szintén 4, míg a Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt. 2 gépszedőt foglalkoztat. A statisztika azonban nem mutatja ki a Szegedi Új Nemzedék nyomdát, pedig ott is voltak gépszedők. A munkaidő valamennyi bemutatott nyomdában napi 8 óra. A kereseti viszonyokról ez a statisztika nem tájékoztat, csak az egészségügyi körülményekre utal: egészséges a munkahely 8 nyomdában, közepesen egészséges 3-ban, 1 nyomda pedig egészségtelen körülmények között működik. A legfontosabb nyomdaüzemek az 1920-as években részvénytársasági formában működtek; ezek tudták megszerezni a megrendelések nagyobb részét és a nagyobb tőkeerő révén képesek voltak az üzem korszerűsítésére is. A kisebb, esetleg csak néhány évig fennálló üzemek nem vehették fel a versenyt velük. A statisztikában felsorolt valamennyi szegedi nyomda az árszabály szerint foglalkoztatta munkásait.¹⁷

Az 1920-as évek szegedi nyomdai munkásmozgalmának nagy fontosságú eseménye a helyi nyomdászotthon felavatása. Az 1920. november 1. óta Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete néven szereplő „anyaegylet” és a szakszervezet kedvezőtlen körülmények között folytatta munkáját: a kényszerű üzemredukciók a munkanélküliséget országosan is az 1914 előtti időszakhoz képest növelték. 1925-ben, ami az 1920-as években a legkedvezőbbnek mondható, Szegeden 20–30 között mozgott a munkanélküliek száma, vagyis a nyomdai munkások mintegy 15,2%-át tette ki.

A kurzus meg-megújuló politikai támadásai a szakszervezetek és a haladó sajtó ellen nem tette lehetővé a szakszervezet részéről keményebb harcok vezetését: a leromlott életszínvonalnak az 1914 előtti szintre emelését tűzte ki célul, politikai téren pedig a szakszervezeti és a sajtószabadságot követelte. Nagy erőfeszítéseket tett a nyomdász-szolidaritás fokozására, a szakszervezet gazdasági egyensúlyának fenntartására. Az előbbinek egy megnyilvánulásaként a szakszervezet igyekezett a jelentősebb vidéki helyi csoportok számára a kor kívánalmainak megfelelő, önálló egyleti helyiségeket biztosítani. Egyik első eredmény volt e tekintetben az, hogy 1929. augusztus 18-án a Báró Jósika u. 21. szám alatt felavatták a szegedi kerület székházát. (12. ábra.) Az avatóbeszédet Pajor Rudolf, az MSZDP központi vezetőségének tagja, egykori nyomdászsegéd tartotta. Az otthon létesítésével még hatékonyabbá válhatott a szakszervezet vezetői által újból és újból megfogalmazott egyesülés, tömörülés elérésére irányuló törekvés. Ettől kezdve az otthonban folyt a munkaköz-

---

¹⁷ Ugyanaz 1930.

12. ábra

vetítés, a munkanélküli segélyek kifizetése, a könyvtár állományának további gyarapítása: míg 1904-ben 828, 1937-ben már 1796, 1941-ben 1832 kötettel bírt. A székház létrehozásában (amelynek értéke 1937-ben 73.836 P) említésre méltó érdemei voltak Zarnóczay Bélának, aki 1924–1934. között a szegedi kerület egyik irányítója volt.¹⁸

¹⁸ *Typographia*, 1929. augusztus 23. Lásd még GAÁL ENDRE: Adalékok a szegedi nyomdai munkások mozgalmának történetéhez 1890–1934. = *Tanulmányok Mérci Gyula 75. születésnapjára*. Szerk.: GAÁL ENDRE és SERFŐZŐ LAJOS. Szeged, 1986. 106–109.

Az 1929–1933. évi világgazdasági válság Szegeden is nagyon erőteljesen éreztette hatását. E válság a nyomdaiparra súlyosabb következményekkel járt általában és Szegeden is, mint a korábbi gazdasági válságok. Ha összevetjük az 1929., az 1931. és az 1932. kora őszi nyomdász-szakszervezeti adatgyűjtés szegedi eredményeit azon nyomdákra nézve, amelyek mindhárom statisztikai felvételben szerepelnek, az alkalmazott munkások számának jelentős csökkenését látjuk: 1929 koraőszén e 11 nyomdában összesen 104 munkást, 1931 őszén már csak 83 munkást (20%-kal kevesebbet), 1932 őszén pedig csupán 78 személyt (az 1929. évihez képest 25%-kal kevesebbet) alkalmaztak.¹⁹ A munkanélküliség mértéke Szegeden alatta maradt az országos vidéki átlagnak, amely 34% volt. A Szegedi Hírlapkiadó és Nyomda Rt. az 1932. évi koraőszi adatfelvételben még szerepel, a továbbiakban már nem. A fenti három évet felölelő adatok a következő nyomdákat foglalják magukba: Ablaka György, Bartos Lipót, Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavidálat Rt., Endrényi Lajos Nyomda Rt., Szegedi Hírlapkiadó és Nyomda Rt., Juhász István, Mars, Prometheus, Schwarcz Jenő, Traub B. és Társa, Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt.

Az évkönyvek említett kötetei a bérvizonyokra nem közölnek adatokat. 1931 nyarán egy miniszterelnöki rendelet bankzárlatot írt elő. Ettől kezdve a nyomdász-szakszervezet és a főnökegyesület számos tárgyalást folytatott, megállapodásokat kötött a rövidített munkaidőre és a csökkentett munkabérekre vonatkozóan. Az augusztus 27-i megállapodás pl. a heti munkaszünetet 1,5 napban rögzítette, de azt is tartalmazta, hogy a napi munkaidő is rövidíthető. Ez természetesen bércsökkenéssel járt együtt. A helyzetet tovább rontotta, hogy szeptember 13-án egy miniszteri rendelet a lapok és egyéb időszakai sajtótermékek terjedelmét egyharmaddal redukálta, amit a szakszervezetnek sikerült módosítania úgy, hogy a minisztérium a redukción egyenyedére csökkentette. A napi munkabércsökkenést az addigi 16,6%-ról 14%-ra tudta mérsékelni. Hogy mindez Szegeden pontosan mit jelentett, adatok hiányában nem ismerjük. Az tény, hogy az 1931. évi adatfelvételben kimutatott összesen 15 szegedi nyomda közül 7 nyomda blokált volt, mert a fenti megállapodásokat nem tartotta be. Ezek azonban a legkisebb műhelyek voltak; az 1929., 1931. és 1932. évi statisztikákban is szereplők közül csupán 2, a Bartos Lipót- és a Mars-nyomda blokált. A többi 9 betartotta a szakszervezet által elért egyezségeket.²⁰ 1934 novembere óta a munkanélküliség kezdett enyhülni; a munkában állók zöme pedig még mindig rövidített munkaidőben, vidéki átlagban 25%-kal csökkentett bérek mellett dolgozott.

¹⁹ Nyomdász Évkönyv és Útikalauz 1930., 1932., 1933. Id. mű.

²⁰ Uo.

1935-ben ismét megélénkült az egyesületi élet, amelynek szegedi vonatkozásban olyan bizonyítékai voltak, mint az egyesületi székház felújítása, a június 2-án Wankó Vilmos által tartott, jól látogatott vetített képes szakelőadás, vagy az augusztus 25-i hódmezővásárhelyi nyomdásztalálkozó, amelyen a szegedi szaktársak is nagy számban vettek részt. Az eseményt a Nyomdász Évkönyv és Útikalauz a kollegialitás ragyogó ünnepnapjaként értékelte, mert hatékonyan hozzájárult a nyomdász összetartozás érzésének és erejének fejlesztéséhez.

A szervezett nyomdai munkásság 1937-ben már közvetlenül is érzékelte, hogy „A levegő telítve van villamos feszültséggel, csak egy szikra kell, hogy kirobbanjon minden idők legszörnyűbb világháborúja.” A papír árának igen nagy mérvű emelkedése a nyomdaiparban súlyos zavarokat idézett elő, míg a közszükségleti cikkek árának gyors növekedése a munkásság, benne a nyomdai munkások helyzetének romlását okozta. Ezt alig ellensúlyozta a 40 órás munkahét bevezetése, bár kétségkívül hozzájárult a munkanélküliség további csökkenéséhez. 1938-ban a sajtórevízió alapján 90 lapot tiltottak be, ami e lapokat előállító nyomdák munkásait munkanélkülivé tette. A munkanélküliséget nem nagyon ellensúlyozta a revíziós és háborús propaganda, az egyesületi élet stb. kiszélesedésével kapcsolatos nyomtatványigény megnövekedése. Az év eseményei közül kiemelkedett a Kéziszedők Köre által június 12-én Szegeden rendezett találkozó, amelyen mintegy 600 vendég vett részt. A találkozót a szegedi csoport nagy lelkesedéssel és eredményesen bonyolította le.²¹

A háború alatt az ipari konjunktúra tovább javult, a nyomdák a felgyülemelő munkát csak különórakkal tudták teljesíteni. A munkanélküliek száma jelentősen csökkent, amibe a bevonultatások is szerepet játszottak. A szakszervezetnek 1943. május végén sikerült 15%-os alaphéremelést elérni a vidéki nyomdai munkások számára. Ezeket a béreket az Iparügyi Miniszter rendelete a blokált üzemekben és a lapnyomdákban szintén kötelezővé tette.

A háborús viszonyok a nyomdaipar számára Szegeden is a felfutás időszakát jelentették. A szakszervezet 1943-ban ismét rendezett 4 városban, köztük Szegeden is nyomtatvány kiállítást, amit a város hivatalos körei és a közönség is nagy számban látogatott. A kiállított nyomdatermékek ezúttal is az árszabályhú üzemek nyomdai munkásságának ízlését és szakmaszeretét dicsérték.

A nyomdai üzemek száma 1934 és 1943 júniusa között a vidéken 395-ről 676-ra emelkedett. Az utóbbi számban természetesen benne vannak az országhoz 1938–1941 között visszakérült Észak-magyarországi, erdélyi, Észak-kelet-magyarországi és bácskai területek nyomdái is. Ugyanezen időszak alatt Szegeden a nyomdaszám 18-ról 19-re, személyzetük száma 104-ről 132-re nőtt, a szedőgépek száma 13-ról

²¹ Részletes beszámoló: *Typographia*, 1938. június 17.

12-re csökkent, a nyomógépeké 59-ről 68-ra emelkedett. A szedőgépszám csökkenése a nyomdák tulajdonosainak változásával, korábbi, jelentős nyomdák megszűnésével, kisszerű új nyomdaműhelyek keletkezésével függhet össze. A kimutatott nyomdák közül négy részvénytársasági, egy termelő és értékesítő szövetkezet: Dél-magyarország Hírlap- és Nyomda Rt., Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt., Endrényi Lajos Könyvnyomda Rt., Szegedi Új Nemzedék Lapkiadó Vállalat Rt., Árpád Nyomda és Könyvkiadó Termelő és Értékesítő Szövetkezet. (Az utóbbi az 1930-as évek első felében alapított Szittner-féle nyomdából fejlődött ki.)

A kurzus propagandáját, nézeteit szolgáló nyomtatványok előállításából leginkább a Szegedi Új Nemzedék és az Árpád-nyomda vették ki részüket. Műszaki-felszereltség és a munkaerő létszámát tekintve a Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt., a Szegedi Új Nemzedék, kisebb mértékben a Délmagyarország Hírlap- és Nyomдавállalat Rt. emelkedtek ki. Az egyéni tulajdonban levő nyomdák közül Ablaka György üzeme a legszámottevőbb az 1940-es évek közepén.

A háború végétől (Szegeden 1944. október elejétől) az 1943/44-ben itt működő nyomdák nem mindenike tudta működését azonnal megkezdeni: néha a vezető vagy a tulajdonos hiánya, a szakképzett munkások egy részének távolléte katonai szolgálat miatt, továbbá az energia- és papírhány, majd a fokozódó infláció nehezen leküzdhető nehézségeket okozott. A város vezetősége 1944. decemberében a fasiszta sajtótermékek előállításában leginkább exponált – már említett – két nyomdát kisorsította: ezek részvényesei is zömükben hasonló gondolkodású személyek voltak és szeptember végén, október elején elmenekültek Szegedről. A város tanácsa az Árpád-nyomdát az MKP-nak, a Szegedi Új Nemzedék nyomdát az 1944. november közepén, Koncz László vezetésével alakult Szegedi Hírlapkiadó Kft.-nek adta át használatra.²² Az előbbi Haladás Nyomda néven folytatta működését. A demokratikus fejlődés fokozatosan kibontakozó lehetőségei a szegedi nyomdaipar számára jóval hamarabb teremtettek kedvező lehetőséget, mint a fővárosban, vagy a nyugatabbra fekvő területeken. A szovjet katonai városparancsnokság már október 11-től a plakátok sokaságán tudatta a lakossággal rendelkezéseit.

A politikai pártok megalakulása, lapjaik megjelentetése, a szakszervezeti mozgalom új életre keltése és kiszélesedése, a kulturális mozgalmak kiterjedésedése, az

---

²² Szeged polgármesterének iratai 1944–64578. sz. Az iratra *Oltvai Ferenc* hívta fel a figyelmünket 1972-ben. Lásd még *OLTVAI FERENC: Fejezetek a szegedi nyomdászat történetéből 1949–1972. = 1473–1801–1973. A magyarországi könyvnyomtatás 500 éves évfordulóján kiadja a Szegedi Nyomda. Szeged, 1973. 69–70. – A város ekkori általános helyzetére lásd GAÁL ENDRE: Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez c. munkát. = Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica Tomus I. Szeged, 1957. A szakszervezeti csoportok közül legelőször a nyomdászok szervezete kezdte meg működését. *Szegedi Népakarat*, 1944. október 23.*

Diákok!

Lépjetek be a demokratikus Magyarországot építők sorába, hogy megvalósíthassuk a szocializmust, a dolgozók boldog világát!

Jöjjetek el a SzIM

Nagygyűlésére

vasárnap délelőtt 10 órakor a Szegedi Nemzeti Színházba!

Rólatok lesz szó!

Vár Benneteket a

**SzIM
szegedi szervezete.**

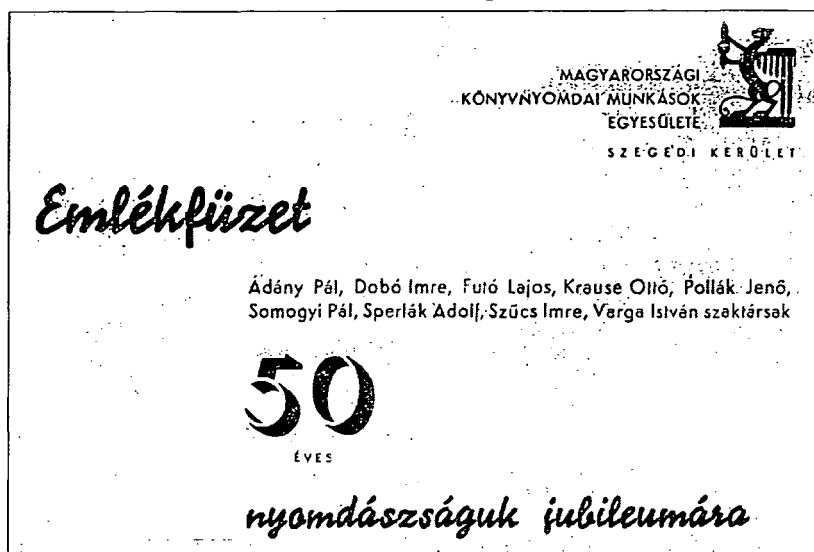
13. ábra

oktatás fokozatos átalakítása, a demokratikus tömegmozgalmak kibontakozása, a művészeti rendezvények gyarapodása, a sok pártmegmozdulás, az ifjúsági mozgalmak stb. tetemes mennyiségű nyomdaterméket igényeltek. (13. ábra) Mindezzel párhuzamosan a közigazgatás új szerveinek, pl. Menekültügyi Hivatal, Külföldieket Ellenőrző Hivatal, a különféle népi bizottságok, a nemzeti bizottság, az igazoló bizottságok, földigénylő bizottságok stb. működéséhez szükséges ügyviteli nyomtatványok készítése, majd 1946 második felétől tudományos könyvek, irodalmi folyóiratok előállítása stb. nagy feladatok elé állította a szegedi nyomdaipart. Ekkorra már a papír és egyéb anyagok addig nyomasztó hiánya is enyhült.

1947. augusztus 1-jén megindult a 3 éves terv, amelynek keretében 1948-ban – fővárosi kezdeményezésre – elkezdődött a munkaverseny.

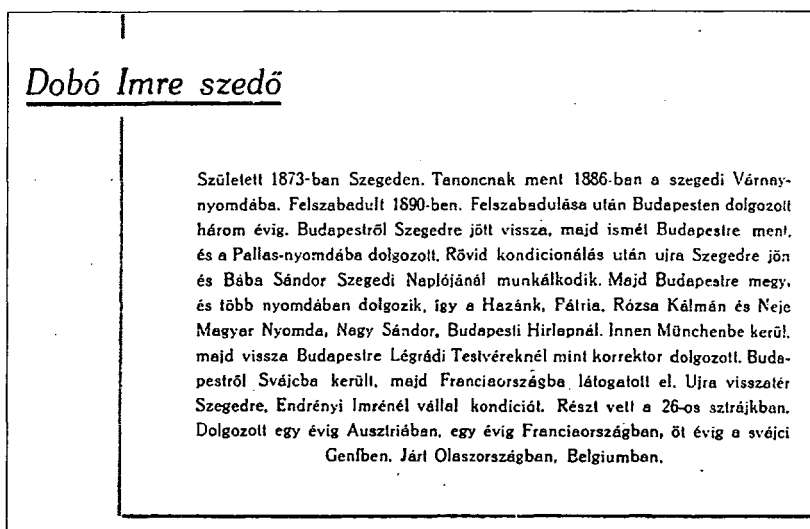
Ennek második, öthónapos fázisában (1948. augusztus 1. – december 31.) már egyes vidéki nyomdák is bekapcsolódtak. A versenyben a Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt. gépszedője, Kakuszi Géza is elnyerte az élmunkás címet. A politikai viszonyok ösztönző hatása tehát a szegedi nyomdászban is éreztette hatását. Emellett azonban a helyi szaktársak igyekeztek ápolni a kollegialitás szellemét. E törekvés egyik szép dokumentuma az az emlékfűzet, amelyet 1945-ben a Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesületének Szegedi Kerülete adott ki kilenc szaktárs ötven éves nyomdászságának jubileumára. A nehéz gazdasági körülmények ellenére is izléses füzet jelent meg. Fedlapján az EMB 1930 körül kiadott mintájának nem egy betűtípusát is látjuk: az „Emlékfüzet” és a „nyomdászáguk jubileumára” sorokat a *Signál* 3, illetve 2 cicerós fokozataiból, az „50” számot a *Plasztika* kb. 4 cicerós fokozatából szedték. A jubilánsok neveit a bolognai Nebiolo öntöde *Semplicità tonda neretta* garmond fokozatából, a fedlap jobb felső sarkában látható feliratot

ugyanezen groteszk betűtípus petit és nonpareille fokozatainak verzálisaiból állították össze, blokkszedéssel. (14. ábra) Az ünnepeltek életrajzi adatait a D. Stempel

14. ábra

öntöde által az EMB-nek átadott, *Goliát Antiqua* néven gyártott típus borgisz, a szócikkek élén álló neveket pedig ugyanezen betű kurzív tercia fokozatából szedték. A nyomás vörös és fekete színnel történt. (15. ábra)

15. ábra

Ez az elegáns, modern felfogásban szedett kis emlékfüzet ízelítőt ad a Szegedi Hírlapkiadó Kft. nyomdájának az előd, a Szegedi Új Nemzedék nyomdája tárgyalásakor nem említett szedőanyagaiból is.

A hazai – benne a szegedi – nyomdaipar fejlődésében az 1949/50. évek fordulóján végrehajtott államosítás hozott döntő változást.

Az államosítástól a 20. század végéig

A hazai nyomdaipar új alapokra helyezésének perspektíváját határozottan megfogalmazta már az 1948. április 11-én, a Könyvnyomdai Munkások Szabad Szakszervezetének keretei között megtartott Országos Értekezlet. Hét vidéki nyomdaközpont, köztük Szeged képviselője is részt vett a tanácskozáson, amely tükrözte a politikai erőviszonyokban 1947/48-ban végbement változásokat. Az új helyzetnek feleltek meg az értekezlet határozatai is. Rögzítették, hogy a szakszervezet feladata a jövőben nem lehet egyenes folytatása annak, ami a korábbi évtizedekben volt. Ennek megfelelően – írja a szakszervezet jelentése – a határozatok beleillenek „a szocializmust építő népi demokrácia szakszervezeti politikájába.” Egyik legfontosabb feladatként a termelés fokozását, a szocialista munkaverseny, az élmunkásmozgalom, az olcsóbb termelési költség megvalósítását, a selejt csökkentését jelölték meg. Lerakták a szakszervezeti munka új alapjait is.²³

A kapitalizmus felszámolását célzó folyamat az Országos Értekezletig már jelentősen előrehaladt: a nyomdaiparban is megtörtént a 100 alkalmazottnál többet foglalkoztató üzemek államosítása, megszűnt a Főnökegyesület, létrejött a Nyomdaipari Igazgatóság, amely az államosított nyomdákat irányította. Ezek a változások a szegedi nyomdaipart még nem érintették, mivel nem akadt a városban olyan nyomda, amely 100 munkásnál többet foglalkoztatott volna. (Az államosítás 1948 végéig 18 nagyvállalatra terjedt ki Szegeden.) Az első itteni államosított nyomda a Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt., amely 1949. november 1-től került állami tulajdonba és DÉLMAGYARORSZÁG NYOMDA NEMZETI VÁLLALAT néven folytatta működését, Koncz László irányításával. Az új cégnévben a „Délmagyarország” szó arra utal, hogy a Nemzeti Vállalat hatáskörébe vonta Szegedről a Hírlapkiadó Kft.-t és a Szent Gellért Nyomdát, Hódmezővásárhelyről a Vásárhely Népe

²³ A Magyar Könyvnyomdai Munkások Szabad Szakszervezetének jelentése az 1947–1948. évekről. Budapest, 1949. – A hazai szakszervezeti munka átszervezéséről a magyar szabad szakszervezetek XVII. kongresszusa (1948. október 17–20.) is határozatot hozott. Lásd: A magyar szakszervezetek kongresszusainak krónikája. Összeáll. VÉRTES RÓBERT ÁCS ANDRÁSNÉ közreműködésével. Budapest, 1971. 209–211.

Nyomdát, Szentesről az Alföldi Nyomdát és Makóról a Szabadság Nyomdát. Itt említjük, hogy a Szegedi Új Nemzedék Lapkiadó Rt., amelynek nyomdáját 1944 decemberében a városi tanács a Szegedi Hírlapkiadó Kft-nek adta át *használatra*, de megmaradt az Rt. tulajdonában, a Szegedi Új Nemzedék Lapkiadó Részvénytársaság közgyűlése 1947. június 29-én a cégnevet Szent Gellért Nyomda Részvénytársaság névre változtatta és bejegyeztette a cégbíróságon. Az alaptőke 160.020 Ft, amely 5334 db, egyenként 30 Ft értékű részvényre oszlott. Mostmár eme új nevű cég tulajdona lett a Dugonics tér 12. sz. alatti nyomda.²⁴ Tehát a Délmagyarország Nyomda Nemzeti Vállalat ezt az új nevű nyomdát is magába olvasztotta. Mindezt követte 1950 elején valamennyi, további Csongrád és Csanád megye területén lévő nyomda köztulajdonba vétele, amelynek eredményeként az említett területen összesen 32 nyomdát nacionalizáltak. A kisebb nyomdákat azonnal leltározták, azok a még nem teljesített megrendeléseiket leszállították, majd leszerelték a műhelyeket. E lépések a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 20. számú törvényerejű rendelete alapján történtek. A rendelet előírta *valamennyi nyomda* államosítását. Szegeden 17 nyomdát államosítottak, kettő egyelőre még magánkézben maradt. (Ablaka György, Bartos Lipót.) Az államosítás végrehajtása a területen levő, legjelentősebb nyomda erre kijelölt, nagy tapasztalattal rendelkező, szociális gondolkodású szakszervezeti funkcionáriusaink vezetésével ment végbe. Az volt az elv, hogy a kisüzemek szakembereit, termelőeszközeit a nagyipari fejlődés tőke és munkaerő igényeinek kielégítésére biztosítsák, majd összevonásukkal nagyobb egységeket hozzanak létre.²⁵ A nyomdák állami tulajdonba vétele kártalanítás ellenében történt. Ennek módjáról külön jogszabály rendelkezett.

Az államosítás után megmaradt kisebb vállalkozásokat „egyesülésekbe” kellett szervezni: 1950 márciusában a fővárosban három, vidéken hat Nyomdaipari Egyesülés jött létre. Szegedi központtal szervezték meg a DÉLMAGYARORSZÁGI NYOMDAIPARI EGYESÜLÉST, amelynek vezetője Koncz László lett. Az Egyesülés ország-résznyi területen, az ország déli határától Kalocsa, Kecskemét, Cegléd, Gyoma, Békéscsaba, Gyula vonaláig fekvő területen megmaradt államosított nyomdák irányítását látta el: összesen 17 nyomda és 1 dobozüzem tartozott hatáskörébe, 578 alkalmazottal, közülük 367 munkással. A megalakuláskor Szegeden már csak a Délmagyarország Nyomda Nemzeti Vállalat és Ablaka György nyomdája működött. Utóbbi is rövidesen beolvadt a Délmagyarország Nyomdába.

Az irányítás nehézkes volta miatt 1952 márciusától felszámolták az Egyesüléseket. Megalakult a CSONGRÁD MEGYEI NYOMDAIPARI VÁLLALAT, immár Vincze

²⁴ Cégbír. ir. 1919/89. 1. sz.

²⁵ Az országos fejlődésre: VÉGH OSZKÁR – L. VINCZE JUDIT – TAMÁSKA PÉTER: A nyomtatott betű szabadságáért. Budapest, 1987. 237. Szegedre: OLTVAI FERENC Id. mű 73–74.

György vezetésével. Csongrád megye más városaiban megmaradt nyomdák e szervezet telephelyei lettek. Mind az Egyesülés, mind a Csongrád Megyei Nyomdaipari Vállalat központja a Délmagyarország Nyomda lett: ez az üzem lépett legnagyobb alkalmazotti létszámmal (170 fő) az Egyesülésbe. Az Egyesülés megszűnéskor, 1952. április 1-től a Csongrád Megyei Nyomdaipari Vállalat a megyei tanács Ipari Osztályának, 1955. április 15-től pedig a megyei városi jogot elnyert Szeged m.j. Városi Tanács Ipari Osztályának irányítása alá került. Ettől kezdve Szegedi Nyomda néven működött. A hódmezővásárhelyi telep azonban egyelőre megmaradt a megyei tanács hatáskörében.²⁶

A szervezeti átalakítások idején, 1950–1954-ben folyt az első ötéves terv; ez nagyobb feladatokat rótt a nyomdákra, mint amelyek normális körülmények és az adott műszaki színvonal mellett megerősítés nélkül teljesíthetők voltak. A terv keretében meg kellett oldani a modern értelemben vett nagyipari termelésre való átállást, a „tisztá” gyártási profilok kialakítását, a termelést pedig 56%-kal kellett emelni 1949-hez képest. Az ötéves terv a nehézipar fejlesztését állította előtérbe, ezért nem sok fejlesztési lehetőséget biztosított a nyomdák számára: az iparágat pusztán a kulturális forradalmat szolgáló eszköznek tekintette.²⁷ A Délmagyarországi Nyomdaipari Egyesülésre az 1950. évben jutó termelési érték 27,3%-át a szegedi nyomdának kellett teljesítenie, míg a további 72,7% a többi 17 nyomda között oszlott meg. Ezt a nagymérvű megterhelést 76 munkással oldotta meg érdemi műszaki fejlesztés nélkül úgy, hogy közben rá kellett térni a teljesítménybérézésre, ami csak a mennyiségi munkát ösztönözte. Szegeden is kevés volt a szedő és a könyvkötő, általában a szakmunkás. Próbáltak ezen segíteni az első ötéves terv időszakában a bérek valamelyes emelésével, a munkakörülmények javításával. A meglevő gépeken a fa védőberendezéseket pl. dróthálókra cserélték, fürdőhelyiséget és öltözőszekrényeket alakítottak ki. Mindezzel vonzóbbá is igyekeztek tenni a nyomdaspályát. 1952 végére a létszám már 100, a tervidőszak végéig kb. 130 főre emelkedett. Az újonnan bekerült munkások nagy része nő és fiatal volt.

A zömében clavult gépi felszerelés, a szedőanyag egy részének korszerűtlensége, a helyiségek szűkös volta, az anyagmozgatás és a tárolás nehézségei számos problémát vetettek fel. A munkásoknak csak a legnagyobb erőfeszítésekkel sikerült a tervfeladatok teljesítése, sőt túlteljesítése. A különböző nyomdák közül ide szállított betűk magasságának eltérése miatt jórésztük használhatatlan volt, emiatt kislejteztek

²⁶ OLTVAI FERENC Id. mű 76.

²⁷ A nyomdászat új funkcióját és az ezzel kapcsolatos fejlődést egy-egy nagy fővárosi nyomda történetén is szemlélhetjük. Lásd pl. N. PATAKI MÁRTA: A Kossuth Nyomda története 1884–1984. Budapest, 1984. 189–231. oldalain olvasható szép leírásban.

azokat. A már elavult gépeket a Nyomdaipari Készletező és Gépraktár Vállalatnak adták át.

Az államosításkor a Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Rt. csupán 2 szedőgépet, valamint 8 nyomógépet bírt. Ehhez képest 1954 végéig ugyanez a nyomdaüzem mind felszereltség, mind személyzet tekintetében fejlődött. A 2 szedőgép mellé már 1950-ben 3, rövidesen további 3 került. Ezek is linotype szedőgépek voltak. A betűöntést 2 Küstermann betűöntőgép beszerzése, a nyomtatást pedig 2 Gutenberg-prés, valamint az 1923-ban Németországban gyártott MAN-féle, 32 oldal egyidejű nyomására alkalmas gép mozdította elő. Az erősen kisipari jellegű könyvkötészetbe 1 automata és 2 félautomata vágógép, cérnafűző gép, 2 hajtógatógép, drótfűző- és hátgömbölyítő gép került. Erősödött a vállalat dobozosztálya is. 1953-ban tágas helyiségbe került. A dobozkészítők létszáma 100%-kal növekedett.²⁸

A termelés felülről kiépített rendszere, az államosítás után jelentkező nagy lelkesedés, a módszeres termelési propaganda, a nyomdászszakszervezet helyi csoportja, az MDP nyomdai szervezetének erősödő munkája elérte, hogy a Csongrád Megyei Nyomdaipari Vállalat szegedi üzeme bekapcsolódott a sztahanovista mozgalomba. 1952-ben az I., II. és III. negyedévben is megkapta az Élüzem kitüntetést, 1954 és 1959 között hat alkalommal nyerte el ugyanezt. 1953-ban 12, 1954-ben már 34 sztahanovista dolgozója volt a vállalatnak. A szakszervezeti csoport azonban nemcsak munkaversenyt, hanem szakmai továbbképző tanfolyamokat, ifjúsági programokat, emlékeztető május elsejei ünnepségeket, sport- és kulturális megmozdulásokat is szervezett. Kulturális tevékenysége kapcsán utalunk rá, hogy az egykori Nyomdászotthon berendezése és könyvtára a nyomda kultúrtermébe került, amit szintén ezekben az években alakítottak ki.

A nyomda össztermelési értéke 1952-ben 6717 MFt, 1958 végéig 7267 MFt-ra nőtt, könyvmennyisége pedig 21-ről 78 tonnára emelkedett. 1950-ben a két napilap (*Viharsarok* és *Délmagyarország*) 2500, ill. 3000, az 1960-as évek első felében már 30–30.000 példányban jelent meg. A nyomdának az 1950-es évek első felében a lapelőállítás mellett egyre inkább a könyvgyártás alkotta a fő profilját.

A részadatok további felsorolása helyett néhány összegző megállapítást teszünk az 1950-es évek első felének szegedi nyomdájáról. Ha lassú ütemben is, de megindult a vállalat műszaki fejlesztése. Felújították a betűanyagot, egyes elavult nyomógépek helyett a fővárosi üzemekből kikerült, jobb állapotú gépeket állítottak be; használt, javított gépekkel fejlődött a linószedő park és a könyvkötészet. Megindult a szociális ellátás és a munkavédelem fejlesztése is.

---

²⁸ OLTVAI FERENC Id. mű 78.

Az 1950-es évek végén a nyomtatványigény a korábbihoz képest Szegeden is megnövekedett. A Szegedi Tudományegyetemnek az 1950-es évek közepén újraindított Acta-sorozata 1957-től számos új Sectio Actájával bővült (pl. az Acta Historica, Acta Ethnographica et Linguistica, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Sectio Politico-Juridica, folytatódott az Acta Biologica, Acta Botanica, Acta Climatologica, Acta Physica et Chemica stb., és természetesen az Acta Mathematica sorozat is.) 1961-től megindult a Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár, 1957-től a Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyvei c. kiadványsorozat stb. E kiadványok jelentős részének szövegét linószedéssel, a *Primus* betűtípus felhasználásával készítették.²⁹ A *Primus* jellegtelen, eklektikus betű, amely azonban kiválóan alkalmas újságok vagy kevesek által olvasott tudományos szövegek szedésére. (16. ábra) Más szövegbetűt használt a nyomda EÖRSI JÚLIA: Tiéd a sírig c., 1957-ben megjelent, linószedésű könyv szövegéhez, amelyet a *Didot-Antiqua mit Kursiv* matricával öntöttek, borgisz

LADÁNYI SÁNDOR

ARANKA GYÖRGY LEVELEI RÁDAY GEDEONHOZ

(1789—1791)

Ráday Gedeon (1713—1792) egyike a XVIII. századi kultúrtörténésünk legjelentősebb alakjainak. Híres könyvgyűjtő, nagyhatású irodalmár és szenvedélyes éremgyűjtő. Irodalmi és irodalomszervező tevékenységét a század harmadik harmadában fejtette ki (bár költészettel egész életében foglalkozott; külföldi tanulmányútjainak az ad — irodalomtörténeti szempontból — különös jelentőséget, hogy onnan hozta magával a Nyugat-európai versformákat. A „Tavaszi este” című költeménye első rimes-időmértékes versünk. Ez a fajta verselés hosszú ideig az ő nevét viselte: Ráday-versnek nevezték.)

16. ábra

fokozatból, 2 ponttal nagyobb sortestre. A 20. sz. első évtizedeiben a francia betűművész, Didot klasszicista antikváját többször is újra metszették: pl. 1919-ben a H. Berthold A.G. betűöntőde kéziszedésre (ezt a betűt láthatjuk Tevan Andor betűmintakönyvében), 1924/25-ben a D. Stempel A.G. Frankfurt am Main-i betűöntőde kézi- és linószedésre. A Szegeden alkalmazott típus nem azonos egyikkel sem. Az Eörsi-kötetben látható azzal a *Didot-Antiqua*val egyező, amelyet még 1907 táján monotype-ra alkalmaztak, de később átvittek linotype-ra is. A linotype változat legszembeötlőbbben az álló kurrens „g” betű és a kurzív változat bizonyos betűinek raj-

²⁹ GAÁL ENDRE: A Szegedi Tudományegyetem Acta Historica Tomus I–C. számainak története. Id. mű 5–7.

zában, dőlésszögében mutat eltérést. Továbbá a kurzív kurrens „v” betűnek a monotype változatban a baloldali szeríjfe az öblözet felé hajlóan pontban, a linotype változatban balra és lefelé hajló, elég hosszú vonallal végződik. (17. ábra) A kötet borítóját gyárilag szürkére színezték, gyenge minőségű papírra nyomták, sötétebb szürkével a kézírásos versszöveget, bordóvörössel a szerzői név és a cím betűit. (Az EMB *Bodoni félkövér* terciás, ill. kétmitteles verzálisaival.)

Ezért is sikkasztottak el otthon annyi levelet, mert féltettek. Lefeküdtem, mikor elolvastam és szinte dermedten vártam, mikor múlik el a költői üzenetek hatása.

Mintha labdarózsát és pünkösdi rózsát dobált volna rám, úgy éreztem és érzem ma is a költészet virágainak halk érintését.

Szeged, 1914. május 18.

Megvagyok. Mit feleljek másra arra a végtelenül gyöngéd utolsó sorra, amit magától kaptam. Megvagyok. Osvátot tiszteltetem. Mit végzett vele a Rákóczi dorgában. Különben, mit kérdezem, hiszen nem kívánhatok választ. És lássa, én nem tudok semmi jót írni. Szavak, csak szavak, az életet élni kellene. Vagy léha örömmel, vagy mély gyönyörrel, szépen, egészen.

Juhász Gyula

Álmódjon és éljen szépeket. Kedves. De a Rákóczi-jával tegyen valamit!

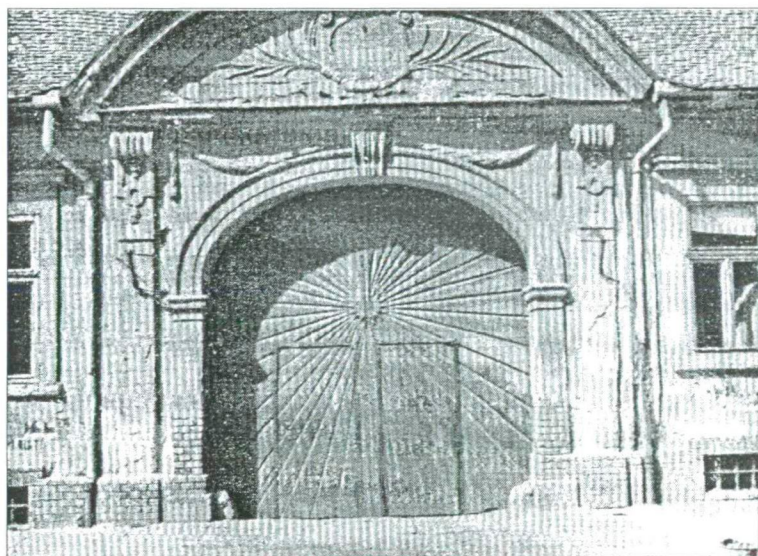
Nagy utat tettem meg, nagy harcot vívtam, mire kinyithattam előtte otthonunk ajtaját. Anyám nem akarta fogadni. Féltett az

17. ábra

Az 1918/19-es forradalmak harmincéves évfordulójára több kötet is készült a Szegedi Nyomdában. Miután pedig 1961-től Csongrád megye székhelye Szeged lett (1950–1960 között Hódmezővásárhelyen volt), a megyei hivatalok, intézmények is ide költöztek, és egyre terebélyesedő nyomtatványszükségletüket immár közvetlenül a Szegedi Nyomdában rendelték meg. 1958-ban az üzem már hat fővárosi kiadóval is kapcsolatban állt (köztük az Akadémiai, a Szépirodalmi, a Műszaki Könyvkiadóval); megrendeléseiket igényesen, a szállítási határidők lehetőség szerinti betartásával, a kiadók megalégedésére teljesítette. Ebben az évben a Szép Könyv verseny keretében a matematikai és műszaki könyveket előállító nyomdák között kiemelkedő helyezést ért el. A díjazott könyvek sorában olyanok is voltak, amelyek exportra készültek, tehát devizát hoztak az országnak, továbbá megbecsülést szereztek a tőkés és demokratikus országokban magának a nyomdának, valamint a magyar tudománynak is.

A kiváló, a Műszaki Könyvkiadó megrendelésére ezidőtájt Szegeden készült könyvek közül kiemeljük NAGY ZOLTÁN–PAPP IMRE: Szeged c. könyvet, amely 1960-ban jelent meg. A kiadó Városképek–Műemlékek c. sorozatának az első olyan kötete, amely alföldi várost mutat be. A nyomda egyetlen betűtípust használt fel, a *Garamond*-ot. A címoldalt e mediaeval típus betűiből, kéziszedéssel állította össze: a kötetcímet („Szeged”) a *Garamond* 3 cicerós verzálisából szedte és e sort barna színnel nyomtatta. A kötet szöveget 10/12 pontos *Garamond* linotype szedéssel állították elő. A kötetben 191 kép szerepel, ezek legnagyobb része – akárcsak a szöveg-szedés – kiváló minőségű. (18. ábra) A kötet egységes, kifogástalan tipográfiájú, igen gondos, szép nyomdai munka. A *Garamond–Antiqua* volt jó ideig a Szegedi Nyomda reprezentatív szövegbetűje.

18. ábra

Az 1958–1960. évi, második három éves tervben a nyomdai szolgáltatások iránti igények kiszélesedése, továbbá a korábbi helytelen iparpolitikai gyakorlat tanulságait levonva, a kormány mind nagyobb anyagi erőt fordított a nyomdaiparra. Ennek eredményeként megkezdődött már 1960-ban a tervezés a Szegedi Nyomda átszervezésére, gépesítésének jelentős fejlesztésére, az ezzel összefüggő üzembővítésre. A nyomdaipar országos fejlesztésének részeként a Könnyűipari Minisztérium Helyiipari Főosztálya és a Szeged Városi Tanács támogatásával az 1961-ben induló ötéves tervben megvalósult a rekonstrukciónak nevezett átalakítás és bővítés. Ennek egyik

első lépése volt, hogy már 1961-ben monotype szedő- és öntőgépeket állítottak üzembe.³⁰

E nagy műszaki előrelépés több szempontból is jelentős: megtört a gépszedésben a Szegeden csaknem hat évtizedes linotype egyeduralkodó. A monotype segítségével gyorsabban, jobb szedésminőségben lehetett korszerűbb szedőanyagot igénylő, különösen tudományos, matematikai és műszaki könyveket előállítani. A Szegedi Nyomda a londoni Monotype Corporation útján szerezte be a „kopogtató” és az öntőgépeket, a *New Times* betűtípus teljes matricaanyagát, az összes jeleket, idegen ékezeteket is. Rövidesen egy másik betűcsalád, a *Gill-Grotesk* mono-matricakészlet is rendelkezésre állt. (19. ábra) Ezzel párhuzamosan történt a címbetűkészlet felfrissítése, nemcsak a szegedi központban, hanem az időközben irányítása alá került hőmezővásárhelyi és szentesi üzemekben is. A betűöntés ekkori korszerűsítése

17

1907. szeptember.

A GRAFIKAI SZEMLE közli

a Könyvnyomdászok

Szakköre

szegedi csoportjának

szakelődással egybekötött

nyomtatványkiállításáról

szóló tudósítást

Minden magyarországi könyvnyomtató tudja, hogy minő ádáz küzdelmet kellett nemrégiben végigvívniuk a szegedi szaktársaknak. Nos, bár ezután csak egy töredéke a szaktársaknak maradhatott meg Szegeden, a megmaradtaknak olyan szép nyomtatványkiállítást sikerült rendezniük, amely még a szegedi intelligencia jó részének figyelmét is a lehető legteljesebb mértékben kiérdemelhette.

A kiállítás helyéül a Dugonics-nyomda helyiségei szolgáltak. Nagy közönség látogatta a tárlatot, s aki csak végignézte, valamennyi a megelégedettségének adott kifejezést afölött, hogy minő gyönyörű nyomtatványok előállítására képes a szervezett nyomdászság. Akadtak a látogatók soraiban olyanok is, akik párhuzamot vontak eme nyomtatványok, meg az itt-ott még nagyon csekély számban akadó tudatlan, szervezetlen nyomdai munkások silány produktumai között. S természetesnek is talál-

19. ábra

Supra-öntőgép üzembeállítása útján, a nyomtatás modernizálása és gyorsítása, a minőségjavítás pedig 2 db Koenig & Bauer gyártmányú Comet íves magasnyomó gép megszerzésével valósult meg. E gépek óránként 2500–3000 példányban kifogástalan minőségű ív nyomására képesek. Jelentősen szolgálta a nyomtatás fejlesztését a Phoenix Alpha nyomógépek és a Maxima automata gyorssajtó beszerzése és üzembe állítása. Az említett és egyéb gépek folyamatosan érkeztek az 1963-ban ténylegesen megkezdődött és 1966 végére befejeződött rekonstrukció során.

A rekonstrukciónak nélkülözhetetlen része volt az üzemépület számottevő bővítése. Új, ötszintes épület készült, így megtörténhetett a gépek technológiai sorrend szerinti elhelyezése. A régi üzemépületet is rendbehozták, korszerűsítették, a szük-

³⁰ A nyomdaipar ekkori országos fejlesztésére: VÉGH OSZKÁR-L. VINCZE JUDIT-TAMÁSKA PÉTER Id. mű. 272–274. A szegedire: VINCZE GYÖRGY: A Szegedi Nyomda Vállalat fejlődése 1959–1965. Szeged, 1965. Kézirat gyanánt.

ségletnek megfelelően átalakították. A nyomda főbejárata a forgalmas Kárász utcáról a Bajcsy-Zsilinszky utcába került.

Az elmondottakkal egy időben megtörtént a szentesi üzem átalakítása, új termelőgépek beállítása, a hódmezővásárhelyi üzemben is új gépeket állítottak fel.

A rekonstrukció összesen 9,7 millió Ft-ba került, ebből 5,7 millió Ft az építés, 4,0 millió Ft a gépek költsége. A rekonstrukció eredményeként a nyomda fő profilja a könyvgyártás lett. Míg 1960-ban 121,8 tonna, 1967-ben már 340,9 tonna könyvet gyártott. Ugyanezen években a napilapgyártás 442,1 tonnáról 630,0 tonnára, a vegyes nyomtatványok mennyisége pedig 108,4 tonnáról 276,9 tonnára emelkedett. A termelési érték forintban 14.533 M-ról 35.287 M-ra nőtt. Ezek az adatok azt is tükrözik, hogy a nyomda a könyvgyártás előterébe kerülése és fokozása mellett a lap-előállítás és az ún. vegyes nyomtatványok készítése terén is jelentősen előrelépett. A nyomda által előállított könyvek példányszáma 1970-ben 1,010.978, a napilapok példányszáma 22,589.268. (A két napilap mellett ekkor már 12 üzemi híradót, több folyóiratot is előállítottak.)³¹

A fentebbi, nagyon vázlatosan bemutatott termelési fejlődés nem valósulhatott volna meg a munkások számának és a munkateljesítményük növekedése nélkül. Az 1957. évi mintegy 150 fős létszám az 1960-as évek második felében már 400 körülre gyarapodott, akiknek kb. 85–90%-a a termékeket közvetlenül előállító munkás. A munkaerő utánpótlás, a legkorszerűbb nyomdai szakismeretekkel rendelkező szakemberek biztosítása szempontjából különös jelentősége volt annak, hogy 1961 szeptemberében a Tömörkény István Gimnáziumban megindulhatott szakközépiskolai szinten elsősorban a kéziszedők képzése. A tanulók az érettségi után szakmunkás bizonyítvány birtokában helyezkedhettek el. A nyomda akkori vezetői közül különösen Vincze György igazgató, Dobó József termelési osztályvezető és mások, mint pl. Erményi Lajos műszaki vezető tettek sokat a tanulók elméleti és gyakorlati képzése érdekében. 1971-től azonban ez a képzési forma megszűnt, a nyomdai szakmunkásképzést – többek között – a tanulók számának növelésével (1961: 21; 1972: 96), a fiatal szakmunkások módszeres, tanfolyamokon történő továbbképzésével biztosítják.

A munkateljesítmény növekedését hatékonyan előmozdították a Szegedi Nyomdában a rekonstrukció idején már hagyományos munkaversenyek. Ezek bevált formája az üzemrészek közötti verseny a tervteljesítés, az önköltségcsökkentés, a munkafegyelem betartása, a társadalmi munkában való részvétel alapján. 1971-ben a versenyt kiegészítették az utasítások pontos teljesítése követelményével. Az üzemrészek közötti verseny a brigádok munkáján alapult. 1969-ben már 32 brigádot tartottak

---

³¹ OLTVAI FERENC: Id. mű 87–88.

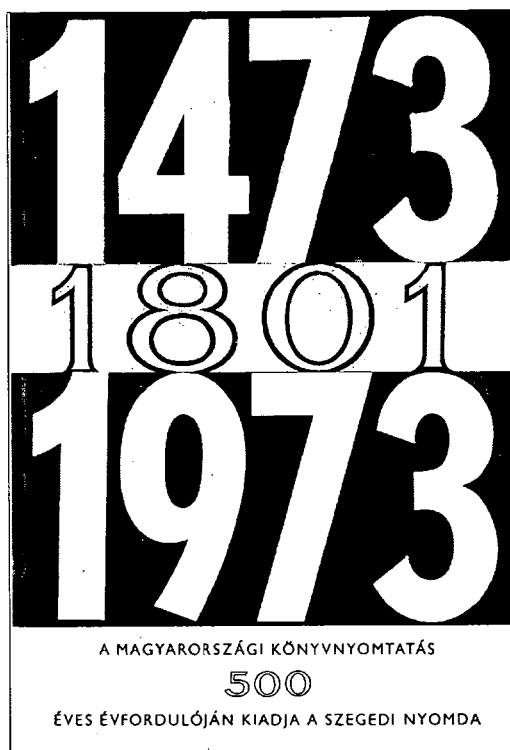
számon, a tagok száma 290 volt. A versenyben ekkor már nem brigádtagok is tettek felajánlást. Hasznosnak bizonyult a villany- és gázfogyasztásra, a betűfém takarékos használatára irányuló törekvés. Állandó követelmény a termékek minőségi színvonalának emelése. A versenyértékelés eredményeként a Szegedi Nyomda 1969-ben, 1970-ben, 1971-ben is elnyerte a Szocialista Munka Vállalata kitüntetését. 1984-ig összesen 13 alkalommal kapta meg az Élüzem, illetve Kiváló Vállalat címet.³²

A rekonstrukció eredményeként a Szegedi Nyomda fejlett szakmai színvonalú középüzemmé, a vidék egyik jelentős nyomdaipari bázisává vált, megelőzte a legtöbb vidéki nyomdát. A vállalat a rekonstrukció éveiben is rendszeresen részt vett a Szép Könyv versenyben, 1964-ben és 1965-ben a tankönyvek versenyében egyes kategóriákban első és második helyezést ért el. Mivel hosszadalmas lenne akár a különböző, rendszerint az akkori állami ünnepek tiszteletére rendezett munkaversenyek eredményeinek felsorolása, ezek termelésre gyakorolt hatásának leírása, inkább a nyomda fejlődésének, sikereinek egyik nagy fontosságú országos elismeréséről szövelünk: 1969. május 14–15-én Szegeden rendezte meg a Nyomdaipari Egyesülés, a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete a Könyvművészetünk és könyvgyártásunk mai feladatai c. országos konferenciáját. Célja az volt, hogy az akkori idők követelményeinek megfelelő, magas művészi és technikai színvonalú, amint HAIMAN GYÖRGY elmondta hozzászólásában, a *modernséget* megtestesítő könyvek készítéséről tanácskozzon. A konferencia összefoglalta a korszerű könyvillusztrálás és könyvgyártás főbb követelményeit.

A rendezvény sikeres lebonyolításában jelentős szerepe volt a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Csongrád megyei csoportjának, amely 1965-ben alakult meg 25 taggal. 1973 elején már 153, 1975-ben 209 fő volt a taglétszám. A csoport a megalakulás 10. évfordulójára ízléses kis kötetben számolt be tevékenységéről: Tíz év a szakmai kultúra szolgálatában. Szerkesztette: DOBÓ JÓZSEF. A csoport sokirányú munkát végzett, amelybe a szakmai továbbképző előadások (1971-től évente átlag 5 előadás), szakmai tapasztalatcserék (1968-tól évente 4–5) szervezése fővárosi és a jelentősebb vidéki nyomdákba, sőt külföldre is, továbbá a szakmai vetélkedők és a legfontosabb nyomdai feladatok sikeres elvégzésére történő mozgósítás, a Szép Könyv országos versenye díjnyertes könyveiből évente kiállítások rendezése is belefért. Tíz év alatt 219 rendezvénye volt, amelyen 5537-en vettek részt. A csoport közreműködött a magyarországi könyvnyomtatás 500 éves évfordulóján rendezett ünnepség lebonyolításában. E megemlékezésnek maradandó, igen gazdag tartalmú

---

³² Dobó József igazgató beszámolója az 1984. évi szegedi mérnök-technikus találkozón. = *Magyar Grafika*, 1984. 4. sz.

20. ábra

és művészi színvonalú terméke az 1473–1801–1973 c. kötet, amelyet a Szegedi Nyomda adott ki az évforduló tiszteletére (20. ábra)

A csoport keretében 1972-ben miniatűrkönyv klub alakult, amely évente 3–5 minikönyvet ad ki, ezeket teljes egészükben a klubtagok készítik társadalmi munkában. A minikiadványokban leginkább Szegeddel kapcsolatos vagy jubileumi könyvecskék láttak napvilágot. A legelső minikönyv a Typo című, alapvető nyomdászati szakismereteket tartalmazó könyv volt.

A nyomda történetében említésre méltó esemény, hogy 1978-tól megszűnt a tanács felügyelete: ettől kezdve a Könyvügyi Minisztérium irányítása alá került. E szervezeti változás nagyobb mozgásteret biztosított a Szegedi Nyomda vezetése számára is. A munkahelyi demokrácia kiterjesztésének megvalósítása már Dobó Józsefre, a nyomda 1976-ban kinevezett igazgatójára és a szakszervezeti bizottságra, az üzemi pártszervezetre várt. A Nyomda és Papíripari Szakszervezet az 1970-es években erősödött; helyi bizottságai a korábbinál hatékonyabban mozdították elő a munkások technikai és szakmai fejlődését. A vállalati önállóság növekedésével megjelentek Szegeden is a vállalati kölcsönépítési akciók.³³

A munkahelyi demokrácia jegyében 1974-ben megrendezték az újitók és a szocialista brigádvezetők tanácskozását. Az 1971-ben megjelent Ifjúsági törvény egyik gyakorlati megnyilvánulása jegyében új fórumként jelentkezett az ifjúsági parlament, amely a fiatal munkások sajátos problémái mellett a vállalati problémákról vitatkozott. A nyomdász fiatalok *Parlamenti Híradó* címen időszak kiadványt jelentettek meg. Az 1980-as évekre Szegeden már üzemrési ifjúsági parlamentek is létesültek. Az igazgató pedig az 1979: IV. tc. és annak végrehajtási utasításában foglaltak sze-

³³ Lásd az üzemi *Híradó* 1970-es években megjelent számait.

rint – figyelembe véve a vállalat szakszervezeti bizottsága, valamint a vállalati szintű ifjúsági parlament javaslatait – intézkedési tervet dolgozott ki az ifjúsági törvény végrehajtására. Eszerint biztosítva volt az ifjúság képviselte az „üzemi négyyszögben”, az ifjúság termelést elősegítő mozgalmainak, szakmai–politikai továbbképzésének, élet- és munkakörülmények javítására irányuló törekvések támogatása.

Az üzemi demokrácia továbbfejlesztéséről részletes feladatkielölő cikket írt DOBÓ JÓZSEF az 1957 óta évente egyszer megjelenő üzemi *Híradó* 1977. évi számába. Az írás az üzemi demokrácia fórumait és a jogköröket tartalmazza, különös tekintettel a bizalmiak testülete és a szakszervezeti tanács együttes ülésére.

Mindez nem járt együtt olyan nagyarányú műszaki–technikai fejlődéssel az 1970-es években, mint amelyet az akkor országosan végrehajtott nyomdaipari fejlesztés megkövetelt volna.³⁴ Történt ugyan ekkor is növekedés a gépparkban, aminek nyomán a könyvgyártási technológia előrehaladt, több, kézi munkaművelet gépesítetté vált, építési és gépi jellegű fejlesztés történt elsősorban a hódmezővásárhelyi és a szentesi üzemben. A központba ekkor érkezett be az első ofszetnyomó gép. Nagy jelentősége volt az 1975. évi exportnövelő beruházásnak. Lehetővé vált tehát újabb, tőkés származású termelőgépek üzembe állítása, ezzel a könyvgyártás minőségének javítása. Az új berendezések növelték a formakészítés, a nyomás és kikészítés kapacitását.

A Bajcsy-Zsilinszky utcai épület azonban már nem volt tovább bővíthető, ezért a nyomdaipar általános, Közép-európai rohamos fejlődésből helyileg megvalósítható műszaki fejlesztések keresztülvitele érdekében célszerűnek látszott új üzem létesítése – az egyébként is túlszűfolt belváros helyett – egy gyorsan fejlődő, jól megközelíthető külvárosi területen. A tervezett beruházási költség 200 millió Ft felett volt. Megvalósítása állami támogatással, saját forrással és hitellel valósulhatott volna meg úgy, hogy biztosíthatta volna a napilapok előállítását ofszet technológiával, a könyvtermelés, ezen belül az export nagyobb arányú növelését. Az alapkölvetétel a Mak-kosházi körúton 1979. május 26-án ünnepélyes keretek között, nagy érdeklődés mellett folyt le.³⁵

A kivitelezési tervek már elkészültek, a durva tereprendezés megtörtént, a megrendelt új gépek egy része útban volt, amikor az illetékes állami bizottság bizonytalan időre leállította a beruházást. Az új üzem építésére kijelölt területen csupán egy korszerű 300 m²-es raktárépület készült, amellyel sikerült valamelyest csökkenteni a központi épület zsúfoltságát. Erre annál is inkább szükség volt, mert 1981. végére kialakult a fényszedő üzem négy Compugraphic szedő- és két feldolgozó egységgel. Sikerült üzembe állítani egy új, Heidelbergi középformátumú íves ofszet nyomó-

³⁴ Az ekkori országos nyomdaipari helyzetről részletesen: VÉGH OSZKÁR–L. VINCZE JUDIT–TAMÁSKA PÉTER: Id. mű. A szegediről: *Dobó József* igazgató idézett beszámolója 1984-ben.

³⁵ Az eseményről beszámolt a *Délmagyarország* másnapi száma.

gépet, továbbá hajtogatató-szálhegesztő, összehordó automata, sapkázó, ragasztó-kötő és egyéb gépeket. Az új berendezések megrendeléséhez, beszerelésükhöz és kezelésükhöz feltétlenül szükséges volt a nyomda igazgatójának és jó néhány vezető munkatársának a jelentős nyomdaiparral rendelkező nyugat-európai országokban tett többszöri tanulmányútja. Tapasztalataikról rendszeresen beszámoltak az üzemi *Híradó*-ban.

1984. május 18–19-én a Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Nyomdaipari Szakosztálya Szegeden rendezte soron levő mérnök-technikus találkozóját. Az üzemi *Híradó* rendkívüli számmal köszöntötte és 4 oldalas kiadvány is készült, képekkel szemléltetve az esemény egyes mozzanatait. A *Magyar Grafika* részletes beszámolót közölt a tanácskozásról. Dobó József előadásából kiderült, hogy a napilapokat és folyóiratokat linószedéssel, tekercs-magasnyomással, a Szegedi Nyomda specialitását képező matematikai és műszaki könyveket monószedéssel, íves magasnyomással, a nagyobb példányszámú folyóiratokat (pl. *Tiszatáj*) fényszedéssel, íves ofszetnyomással állítja elő a nyomda. A *Délmagyarország* c. napilapot 60.000, a *Csongrád Megyei Hírlapot* 50.000 példányban készíti. A fejlesztést a lapkészítés terén különösen fontosnak jelölte meg: a fotopolimer-technológiára történő áttérés fokozatosan megoldandó. Ennek első lépése lehet, hogy a még 1923-ban épült, MAN tekercsnyomó gépet – bizonyos felújítás után – alkalmassá teszik az ólomnál lényegesen könnyebb nyomólemezekről történő nyomásra. Ezzel kiküszöbölhető a lapelőállítás legkritikusabb része, az öntés. A következő fázis pedig a lapoldalak fényszedéssel történő előállítása. Mindez a következő évek programja.³⁶

A konferencia időpontjában a Szegedi Nyomda dolgozóinak összlétszáma kb. 500 fő, közülük mintegy 400 a központi üzemben, 23 a dobozüzemben, 50 Hódmezővásárhelyen és 20 fő Szentesen dolgozott. Főleg a szegedi kollektíva ért el kiváló eredményeket, elsősorban a könyvgyártásban; ez tette ki az 1983. évi árbevétel 37%-át. A nyomda a magas követelményű minőségi versenyben 1983-ban 7 kiváló és 13 jó minőségű termék elismerésben részesült. Több, külföldi megrendelésre készült – főleg műszaki – könyv is jelentős szakmai elismerést vívott ki.

Azok a tervek, melyeket Dobó József felvázolt az 1984. évi tanácskozáson, 1986-ban történt nyugdíjba vonulása miatt az ő vezetése alatt nem valósultak meg maradéktalanul. Utóda, Surányi Tibor pedig az 1990. évi változások folytán már nem tudta keresztülvinni. A nyomda élére egymás után két biztost is neveztek ki, akik szétzúzták ezt a jól működő, a nyomdászati tevékenység minden ágát egyesítő üzemet. A szakemberek egy részét szélnek eresztették, az üzem maradványai a Bajcsy-Zsilinszky utcáról kiszorultak az eredetileg raktárépületnek készült Makkosházi kör-

---

³⁶ *Híradó*, 1984.

úti épületbe. Ez az üzem az 1990-es évek közepén a fővárosi Kossuth Nyomda érdekkörébe került. Ennek folytán megmaradhatott a korábbi Szegedi Nyomda hagyományait folytató, főleg könyvgyártással foglalkozó üzemként. Idővel kft-vé alakult. 2002–2005-ben egyre inkább sorvadt. 2005 kora őszén a telephelyet bezárták.

A Szegeden 1990 előtt megjelenő két napilap a külföldi nagytőke kezére került. A francia nagytőkések elsősorban lapnyomtatásra berendezett nyomdát létesítettek, amely azonban az 1990-es évek közepétől már könyvek előállítására is alkalmas.

Szegeden a 20–21. század fordulóján mintegy negyven nyomdaüzem működik, ezek vezetői, alkalmazottai jelentős részben az egykori Szegedi Nyomda elbocsátott szakemberei közül kerülnek ki. Az 1990-es évek erősen megnövekedett és módosult nyomtatványigénye a kisebb üzemek megélhetését is biztosítja. A jó szakemberek közreműködése lehetővé teszi a társadalmi szükségletek olyan kielégítését, amely a helyi szakmai hagyományokat összekapcsolja a gyorsan fejlődő technika alkalmazásával, így módon hozzájárul a komputerizált nyomdaipar hazai kialakulásához.

A SZEGEDI NYOMDÁSZAT 1920-TÓL A 20. SZÁZAD VÉGÉIG

A tanulmány első fejezete 1920-tól, a Szeged Városi Nyomda- és Könyvkiadó Részvénytársaság megalakulásától 1949/50-ig, a nyomdák államosításáig tárgyalja a város nyomdászatának történetét. A fenti nyomdaipari részvénytársaság volt a legjelentősebb valamennyi helyi nyomda között; az 1921-től Szegeden működő, Kolozsvárról ide helyezett egyetem ebben a nyomdában készítette ügyviteli nyomtatványait, tudományos kiadványait stb.

További társas cégek is működtek a város nyomdaiparában 1920–1944 között: a Délmagyarország Nyomda Vállalat Részvénytársaság, Endrényi Lajos Nyomda Részvénytársaság, Szegedi Új Nemzedék Lapkiadó Vállalat Részvénytársaság, az Árpád Nyomda és Könyvkiadó Termelő és Értékesítő Szövetkezet. Ez időben is létesült több kisebb nyomdaüzem Szegeden.

A szegedi és környékbeli nyomdai munkások szakszervezeti életének legjelentősebb eseménye: 1929. augusztus 18-án megnyitották a szegedi nyomdászotthont.

A tanulmány második fejezete az államosítástól kb. 2000-ig mutatja be a helyi nyomdászati fejlődést. Dokumentálja, hogy a szegedi nyomdaipar is a kibontakozó kultúrforradalom jelentős tényezője volt. A Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. üzeméből fejlődött ki az a központ, amely irányította az államosítás után megmaradt Csongrád megyei nyomdákat.

Fejlődésében kiemelkedő jelentőségű az 1961–1963. évi időszak. 1961-től fokozatosan monotype szedőgépeket állítottak üzembe. A modernebb technika segítségével gyorsabban készítette a korszerű szedőanyagot igénylő, különösen tudományos, matematikai és műszaki könyveket. Tetemesen növelték a nyomda épületét is. Az üzem fejlett szakmai színvonalú középüzemmé vált. Az 1970-es években fényszedő és ofszetnyomó gépeket helyeztek üzembe.

Az 1990. évi változások szétzúzták ezt a jól működő, mintegy 500 főt foglalkoztató, a nyomdászati tevékenység minden ágát egyesítő üzemet. Elsősorban lapelőállításra francia nagytyúkések szerveztek új üzemet. Az erősen megnövekedett nyomtatványigény kielégítésére az 1990-es években számos kisebb, korszerű technikával bíró nyomda létesült Szegeden.

TARTALOM

MIKLÓS PÉTER: A katolikus egyház Szegeden 1848/49-ben	3
SZABÓ PÁL CSABA: Községi igazgatás és önkormányzati autonómia a késő- dualizmus kori Magyarországon	23
GICZI ZSOLT: Egy evangélikus püspök kora magyar társadalmáról és állami vezetőiről. Raffay Sándor önéletrajzi írásaiból	41
GAÁL ENDRE: A szegedi nyomdászat 1920-tól a 20. század végéig	63

A tördelést a JATEPRINT,
a Bölcsészettudományi Kar Kiadványszerkesztősége végezte
WordPerfect 8 kiadványszerkesztő programmal.

Kiadja a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.
<http://www.jate.u-szeged.hu/jatepress/>

Felelős kiadó: Dr. Marjanucz László egyetemi docens, tanszékvezető
Felelős vezető: Szőnyi Etelka kiadói főszerkesztő
Méret: B/5, példányszám: 250, munkaszám: 6/2006.